

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

**II. DÜNYA SAVAŞI SONRASINDA TÜRK-AMERİKAN
İLİŞKİLERİNİN GELİŞMESİNDE BOĞAZLARIN ROLÜ**
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Hazırlayan :

M. Fatih TEZCAN

Öğrenci No:

TUI2551-038

Danışman:

Yrd. Doç. Dr. Semih Burak GÜLBOY

İSTANBUL, 2009

YEMİN METNİ

Sunduğum Yüksek Lisans Projesi /Yüksek Lisans Tezimi, Akademik Etik İlkelerine bağlı kalarak, hiç kimseden akademik ilkelere aykırı bir yardım almaksızın bizzat kendimin hazırladığına and içerim./...../....(Tarih)

(İmza)

M. Fatih TEZCAN

II. DÜNYA SAVAŞI SONRASINDA TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİNİN GELİŞMESİNDE BOĞAZLARIN ROLÜ

Hazırlayan: M. Fatih TEZCAN

Özet

Türk Boğazları gerek jeopolitik ve stratejik açılardan gerekse uluslararası ulaşım açısından değerini her zaman korumuştur. Bu önemden dolayı Türk Boğazları bölgeye egemen olmak isteyen tüm güçlü devletlerin en önemli hedefi iken Türk Boğazları'nı ellerinde tutan ülkelerin ise politika aracı olmuştur. Yaklaşık 2.5 asırdan beri küresel güçler Türk Boğazları ve Karadeniz'de egemenlik veya imtiyaz için mücadele vermektedirler. Geçen bu süre içerisinde her ne kadar Türk Boğazları'yla ilgili sorunların çözümüne yönelik çeşitli çareler bulunmuşsa da bunların gerçekleşmesi bir o kadar da zor olmuştur. Çünkü bulunan tüm çareler bölgeyle ilgili çıkar dengelerinde ters yönlere etki etmiştir. Çıkarlar doğrultusunda bir dönem dost olanlar düşman, düşman olanlar ise dost olmuştur.

Bu tezin amacı, 1946'da başlayan Türk-Amerikan ilişkilerinin özellikle 2. Dünya Savaşı sonrasında Ortadoğu bölgesinde ortaya çıkan gelişmeler ve boğazlar çerçevesinde ne şekilde geliştiğini ortaya koymaktır. Savaş sonrasında Sovyetler ile ilişkileri gerginleşen Türkiye bu süreçte özellikle Amerika Birleşik Devletleri ile mevcut ilişkilerini güçlendirerek Sovyetler'e karşı güç birliği oluşturabilme politikasına yönelmiştir. Savaş sonrası Sovyet Rusya, sıcak denizlere ulaşmak (Bu Rusların hiçbir zaman muvaffak olamadığı tarihi bir emeldir.) için Türkiye'den taleplerde bulunmuş, ancak Türkiye Cumhuriyeti bağımsızlığını ve bölünmez bütünlüğünü tehlikeye sokacak bu isteklere gereken cevabı vermiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk-Amerikan ilişkileri, Türk Boğazları, II. Dünya Savaşı, Sovyet Talepleri, Soğuk Savaş.

THE ROLE OF THE STRAITS IN DEVELOPMENT OF TURKISH AMERICAN RELATIONS AFTER THE II. WORLD WAR

Presented By: M. Fatih TEZCAN

Summary

Turkish Straits have always maintained their value both geopolitically and strategically and in terms of international transportation. Therefore, while Turkish Straits are the most significant target of all powerful states which wish to dominate the region, they also became the political means of the countries which control this region. The global powers have been striving for dominance or privilege on Turkish Straits and Black Sea for approximately 2.5 centuries. During this period, even though various solutions were found out for the problems related to Turkish Straits, the realization of such solutions has been a very difficult process. Because, all such solutions affected the balance of interests related to the region reversely. Through these interests, the ones who were once friends would become enemies or vice versa.

The aim of this thesis is to bring up how Turkish-American relations that started in 1946, developed in the frame of the Middle East events and the straits especially after the II. World War. After the war, because of the tension in its relations with the Soviets, Turkey inclined towards a policy to strengthen its current relations especially with the U.S.A. in order to form a joint power league against the Soviets. Soviet Russia asked for some demands from Turkey to reach Mediterranean Sea. (This was their historical but never achieved aim.) But, Turkish Republic reacted these demands which put in danger her independence and unity.

Key Words: Turkish-American relations, Turkish Straits, II. World War, USSR demands, Cold War.

İÇİNDEKİLER

Yemin Metni	
Jüri Sayfası	
Türkçe Özet ve Anahtar Kelimeler	
İngilizce Özet ve Anahtar Kelimeler (Abstract)	
Kısaltmalar	
Giriş.....	1

1. BÖLÜM

TÜRK BOĞAZLARI

1.1. Boğazlar.....	3
1.2. Türk Boğazlarını Önemli Kılan Stratejik Konumu.....	6
1.2.1. Türk Boğazları'nın Siyasi ve Fiziki Coğrafyası.....	6
1.2.2. İstanbul Boğazı.....	7
1.2.3. Marmara Denizi.....	7
1.2.4. Çanakkale Boğazı	7
1.3. Türk Boğazlarının Dünya üzerindeki Diğer Boğazlarla Karşılaştırılması.....	8

2. BÖLÜM

BOĞAZLAR MESELESİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE TARİHSEL GELİŞİMİ

2.1. I. Dünya Savaşına Kadar olan Dönemde Boğazlar.....	10
2.1.1. Karadeniz'in Türk Hakimiyeti Altına Girmesi.....	10
2.1.2. Rusya'nın Karadeniz'e Azak Denizine İnmesi	11
2.1.3. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ve Karadeniz'deki Türk Hakimiyetinin sona ermesi	12
2.1.4. 1809 Kale-i Sultaniye Antlaşması.....	13

2.1.5. 1829 Edirne Antlaşması ve Karadeniz'in Milletlerarası bir deniz haline gelmesi.....	14
2.1.6. Hünkar İskelesi Antlaşması.....	15
2.1.7. 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi	16
2.1.8. Karadeniz'in tarafsızlaştırılması: 1856 Paris Antlaşması.....	17
2.1.9. 1871 Londra Antlaşması	19
2.1.10. 1878 Berlin Antlaşması.....	20
2.2. I. Dünya Savaşı'ndan Lozan Antlaşmasının İmzalanmasına Kadar Olan Dönemde Boğazlar.....	21
2.2.1. I. Dünya Savaşında Türk Boğazları.....	21
2.2.2. Mondros Ateşkes Antlaşmasında Türk Boğazları.....	22
2.2.3. Lozan Sözleşmesi Kapsamında Türk Boğazları.....	23
2.2.4. Tarafların Yaklaşımı.....	25
2.3. Montreux Sözleşmesi Kapsamında Türk Boğazlar.....	29
2.3.1. Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ni Hazırlayan Nedenler.....	29
2.3.2. Boğazlar rejimine ilişkin Montreux Sözleşmesi.....	32
2.4 . II. Dünya Savaşı Sırasında Türk Boğazları.....	37
2.5. Soğuk Savaş Döneminde Boğazlar.....	42
2.6. Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Boğazlar.....	46

3. BÖLÜM

SAVAŞ SONRASINDA TÜRK AMERİKAN İLİŞKİLERİNDE MEYDANA GELEN YAKINLAŞMA VE SOVYET TALEPLERİ

3.1. II. Dünya Savaşı'nın Son Döneminde Türk Amerikan İlişkilerinde Yakınlaşma	
3.1.1. Türk- Alman İlişkilerinin Kesilmesi.....	51
3.1.2. Türkiye'nin Japonya ile Siyasi ve İktisadi İlişkilerini Kesme Kararı ve Bu Kararın Türk-Amerikan İlişkilerine Yansıması.....	54
3.1.3. II. Dünya Savaşı'nın Sonuna Doğru Düzenlenen Konferanslar ve Bu Konferanslarda Alınan Kararların Türk-Amerikan İlişkilerine Yansımala	56
3.1.3.1. Yalta Konferansı.....	56
3.1.3.1.1. Yalta Konferansında Boğazlar Meselesi.....	58

3.1.3.1.2. Türk-Amerikan İlişkilerinin Gelişimi Bağlamında Yalta Konferansı.....	59
3.1.3.1.3. Yalta Konferansı Kararları Doğrultusunda Türkiye'nin Almanya'ya Savaş İlan Etmesi.....	62
3.1.3.2. Postdam Konferansı ve Boğazlar Ekseninde Türk Amerikan İlişkileri..	64
3.2. Savaş Sonrasında Ortaya Çıkan Sovyet Rusya Tehdidi ve Türkiye'den Talepleri	
3.2.1. Molotov-Sarper Görüşmesi ve Türk-Sovyet Saldırmazlık Anlaşmasının Uzatılmayacağına Dair Sovyet Notası.....	66
3.2.2. Toprak Talepleri.....	68
3.2.2.1. Gürcistan Adına İleri Sürülen Talepler.....	70
3.2.2.2. Ermenistan Adına İleri Sürülen Talepler.....	73
3.2.2.3. Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde Değişiklik Talepleri.....	76
3.3. Notalar Savaşı.....	77
3.4. Taleplere Karşı Tepkiler	
3.4.1. Uluslararası Tepkiler.....	80
3.4.2. Ulusal Tepkiler.....	82

4. BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞ ÖNCESİ VE SONRASI DÖNEMDE BOĞAZLAR EKSENİNDE TÜRK AMERİKAN İLİŞKİLERİNDEKİ DEĞİŞİM SÜRECİ

4.1. Soğuk Savaş Öncesi Dönemde Türk-Amerikan İlişkileri	85
4.2. Soğuk Savaş Döneminde Farklaşan Türk-Amerikan İlişkileri.....	92
4.2.1. Türkiye'nin Savaş Sonrasında Boğazlar Perspektifinde Uygulamaya Çalıştığı Dış Politika.....	95
4.2.2. ABD 'nin Savaş Sonrasında Türkiye'ye Karşı Değişen Bakış Açısı.....	97
4.3. Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk-Amerikan İlişkileri	100
4.3.1. Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Oluşan Uluslararası Sistem ve Boğazlar Faktörü.....	101
4.3.2. Türkiye ve Türk- Amerikan İlişkilerinin Yeni Sistemdeki Konumu.....	104
4.3.2.1. Soğuk Savaşın Sona ermesiyle Birlikte Türkiye'nin Değişen Dış Politikası	106

4.3.2.2. Oluşan Yeni Sistemde Boğazlar Ekseninde Türk-Amerikan İlişkileri'nin Konumu.....	108
--	------------

SONUÇ.....	109
KAYNAKÇA.....	113
ÖZGEÇMİŞ.....	117

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
a.g.k	Adı Geçen Kitap
a.g.m.	Adı Geçen Makale
A.T.	Avrupa Topluluğu
APEC	Asya Pasifik Ekonomik Birliği (Asia-Pacific Economic Cooperation)
ASEAN	Güneydoğu Asya Uluslar Birliği (Association of Southeast Asian Nations)
BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu
Bkz.	Bakınız
KKTC	Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
KİS	Kitle İmha Silahları
NATO	Kuzey Atlantik İttifakı (North Atlantic Treaty Organization)
s.	Sayfa No
SEATO	Güney Doğu Asya İşbirliği Örgütü (South East Asia Treaty Organization)
SEİA	Savunma ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri
UAD	Uluslararası Adalet Divanı

GİRİŞ

Türk Boğazları'nın, hem Türkiye hem de tüm dünya ülkeleri açısından vazgeçilemez bir konumda olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Tarih boyunca, özellikle sahip olduğu stratejik konum dolayısıyla boğazlar; başta dönemin en büyük güçlerinden birisi olan SSCB olmak üzere, coğrafyada kısa veya uzun vadede planları olan bütün devletlerin iştahını kabartmıştır ve kabartmaktadır. Hangi ülke için olursa olsun boğazlara sahip olabilmek, elde kor tutmak ile eşdeğer bir zorluk taşımaktadır. SSCB'nin, kadim devlet politikası gereği boğazları elde ederek sıcak denizlere inme arzusu, Boğazlar üzerinde sürekli bir baskı ortamı yaratmış ve daimi bir tehdit olmuştur. Türkiye, özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında yükselen Sovyet tehdidi karşısında Boğazlar kozunu kullanarak dönemin diğer süper gücü olan ABD ile ilişkilerini geliştirmiş ve Sovyetlere karşı bir denge unsuru olarak kullanmasını bilmiştir. Montreux'nün denge politikalarını tolere eder yapısı da bunda etkili olmuştur. Missouri zırhlısının Türkiye'yi ziyaret etmesi ile Türk-Amerikan ilişkileri alışılmışın ötesinde bir boyut kazanmış ve büyük bir ilerleme sağlanmıştır. Buradan hareketle, bölgedeki bitmek bilmeyen çıkar çatışmaları ve devletlerarasındaki hassas dengeyi koruma çabaları, bu siyasi ve tarihi süreci bir tez çalışması haline getirmeye karar vermem de belirleyici bir unsur olmuştur. Boğazlar üzerinde egemenlik yarışının tarihin her diliminde gündemde olması ve güncelliğini koruması, konunun cazibesini artırmıştır.

Öncelikle bu çalışma, hazırlanış tarzı bakımından tarihi bir süreci inceler ve sorgular nitelikte olduğu için, bu süreç dahilinde meydana gelen olaylara ışık tutmuş, dönemin siyasi aktörlerinin rollerine yer verilmiş ve sebep sonuç döngüsü içerisinde Boğazların, Türkiye'nin aktif dış siyasetine ve Amerika ile olan ilişkilerine ne derece etkisinin olduğu masaya yatırılmıştır. Geçmişte Osmanlı Devleti'nin, Ruslar'ın boğazlar ve Karadeniz üzerindeki istek ve hamlelerini İngiltere ile dengeleme yoluna gittiğini görürüz. Bu tez çalışmasında 2. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte bölgedeki aktörlerin değişimi, yani denge unsuru olarak kabul edilen İngiltere'nin yerini ABD 'nin almaya başlaması ve bu doğrultuda Türkiye'nin Boğazlar kozunu da kullanarak yapmış olduğu diplomasi trafiği incelenmiştir. Hazırlık aşamasında çeşitli Türkçe ve İngilizce kaynaklardan faydalanılmış, özellikle dönemin gazetelerinin konuya ilişkin haber ve makalelerinden de yararlanılmıştır. Çalışmada öncelikle Boğazlar, sade bir anlatımla özetlendikten sonra, tarih boyunca şahit olduğu anlaşmalara da değinerek ne denli zorlu ve çekişmeli bir coğrafya üzerinde yer aldığı vurgulanmak

istenilmiştir. Günümüzde de halen geçerliğini koruyan Montreux Boğazlar Sözleşmesine gelinceye kadar olan dönemdeki anlaşmalar şöyle bir hatırlatıldıktan sonra Montreux, nedenleriyle birlikte geniş bir biçimde tekrar ele alınmıştır. Çalışmada, Türk-Amerikan ilişkilerinden bahsetmeden önce Boğazlar ve Boğazlardaki sorunlar öncelikli olarak ele alınmış, sonrasında II. Dünya Savaşının sona ermesiyle yapılan konferanslar ve alınan kararlar doğrultusunda Türkiye ile ABD arasında meydana gelen yakınlaşmadan bahsedilerek, coğrafyada pay sahibi olmak isteyen Sovyetlerin toprak ve Montreux sözleşmesindeki değişim taleplerinden ve bu taleplere karşı oluşan tepkilerden söz edilmiştir.

Tez çalışmasının son bölümünde, II. Dünya Savaş'ı sonrasında ortaya çıkan Soğuk savaş süreci, öncesi ve sonrasında oluşan uluslar arası sistemden bahsedilmiş, Boğazların da etkisiyle Türk Amerikan ilişkilerinde meydana gelen değişim rüzgârı, yeni sistem doğrultusunda farklılık arz eden dış politikalar ve bakış açıları çerçevesinde anlatılmaya çalışılmıştır.

Sonuç bölümünde ise genel bir netice ortaya konduktan ve değerlendirme yapıldıktan sonra, ikili ilişkilerde Boğazların pozisyonuna dair bir perspektif sunulmaya çalışılacaktır. Yeni Dünya düzeni de dikkate alınarak, SSCB nin dağılması ve Soğuk Savaşın sona ermesiyle değişen uluslar arası sistem doğrultusunda, yapılması gereken düzenlemeler hakkında tavsiyelerde bulunulacak, Türkiye'nin stratejik geleceği açısından atması gereken adımlar mercek altına alınacak ve teorik çerçeve de göz önünde bulundurularak, bütün bölümlerden çıkarılan genel sonuçlarla bir değerlendirme yapılacaktır.

1. BÖLÜM

TÜRK BOĞAZLARI

1.1. Boğazlar

Türk Boğazları, coğrafi konumlarından dolayı tarih boyunca dünyanın en önemli ve işlek su geçitlerinden birisi olmuştur. Uluslararası ilişkilerde “Boğazlar” tabiri kullanıldığında; İstanbul ve Çanakkale boğazları ile bunların arasında kalan su yolu akla gelmektedir. Rus Devletler Hukuku âlimi Frederik De Martens’de aynı tabiri kullanmıştır. “Eğer boğaz tek bir devletin top menzili içerisinde bulunuyorsa bu devlete bağlı ve topraklarının parçalarından sayılır bu suretle Türk toprakları ile çevrili olan İstanbul ve Çanakkale boğazları Türk Boğazları sayılmıştır.”¹

Tarihte “Şark Meselesi” adı ile anılan davanın içinde boğazlar sorunu çok önemli bir yer teşkil etmektedir.² Kimi Tarihçiler bu meselenin Osmanlı Türklerinin Avrupa’ya geçişi ile ortaya çıktığını iddia ederler. Oysa Osmanlıların kuvvetli olduğu ve güçlü bir deniz gücüne sahip olduğu dönemlerde böyle bir meseleden bahsedilmemiştir. Osmanlı Devleti kuzey komşularının arzuları karşısında kendini tam manasıyla savunamamaya başlamasıyla beraber bu problem gün yüzüne çıkmıştır. Kısaca, Şark Meselesinin Rusya’nın Karadeniz sahillerine yerleşmesiyle beraber başladığı söylenebilir. Ünlü Rus tarihçisi Goryanof Şark Meselesi’ni “Boğazlar kimin elindedir?” cümlesiyle ifade ederek özetlemiştir.³

Türk Boğazları ilk çağlardan bu yana büyük devletler arasında rekabet sebebi sayılmış ve birçok anlaşmanın da öncelikli maddeleri arasında yer almıştır. Hatta Yunanistan’da efsaneden tarihe geçişi simgeleyen Homeros ’un destanlaştırdığı Truva Savaşları boğazların hâkimiyeti için yapılan en eski savaş olarak bilinmektedir. Kimi araştırmacılar her ne kadar Yunanistan ile Truvalılar arasında cereyan eden bu savaşların sebebini Helene’nin Paris tarafından kaçırılmasına bağlasalar da, savaşın asıl nedenini Yunanlıların Karadeniz’e geçişini sağlayan Çanakkale Boğazı’nın egemenliğini Truvalılara kaptırmama düşüncesine

¹ Bilsel, C., *Türk Boğazları*, İstanbul 1946 , s.25

² Baltalı, K. , *1936-1965 Yılları Arasında Boğazlar Meselesi*, Ankara 1959 s.3

³ Goryanof , *Çanakkale ve İstanbul Boğazları, Devlet-i Osmaniye-Rusya Siyaseti*, (Çev. Ali Reşad- Macar İskender), 1331, s.27

dayandırmak pek de yanlış sayılmayacaktır.⁴ Daha sonraki dönemlerde Çanakkale Boğazı Persler ile Atina ve İspartalılar arasında Med ve Pelenopes savaşları sırasında egemenlik konusu olmuştur. Roma imparatorluğu'nun Akdeniz'de yayılması ile boğazlar önemini yitirdiyse de M.S.300'de eski Bizantion'un Konstantinopolis olarak Roma İmparatorluğu'nun başkenti olmasıyla boğazların Akdeniz'deki önemi canlanmıştır. Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkenti olmasıyla boğazların Akdeniz'deki önemi canlanmıştır. Doğu Roma İmparatorluğu döneminde boğazlar; Venedik, Pisa, Ceneviz devletleri arasındaki ticari rekabetten ötürü hep gündemde kalmıştır.

Görüldüğü gibi ilkçağdan bu yana Boğazların siyasi, ekonomik ve stratejik bakımından önemi bütün dünya devletlerinin dikkatini çekmektedir. Çünkü Boğazlar Akdeniz ile Karadeniz arasındaki bağlantıyı sağlayan milletler arası bir su geçidi olmasının yanı sıra Avrupa ile Asya kıtaları arasında bir köprü vazifesi görmektedir. Ayrıca bu iki boğaz kendi aralarında Marmara denizini oluşturmaktadır. Yaklaşık 500 yıldır Türk hâkimiyetinde olan boğazların güvenliği Türk toprakları içerisinde bulunuyor olmasından ötürü en çok Türkiye'yi ilgilendirmektedir. Genişliği 550 metreye kadar inen 27 km. boyundaki İstanbul boğazı da, genişliği 1800–1700 metre olan 64 km. boyundaki Çanakkale boğazı da Türkiye'nin tam egemenliğine tabi iç sularıdır ve bu bölgenin savunması toprak bütünlüğü açısından öncelikle Türk halkını ilgilendirmektedir.⁵

Boğazlar'ın asıl önemi, stratejik birer deniz yolu olmalarından ileri gelir. Deniz yolu ile Karadeniz'e sokulmak ya da Karadeniz'den Akdeniz'e ve Okyanuslara ulaşmak ancak boğazlardan geçmekle mümkündür. Bu nedenle boğazlar, askeri bakımdan son derece önemli birer kilit noktalarıdır.⁶ Boğazlar, eski çağlardan beri gerek stratejik, gerekse ekonomik yönden büyük rol oynamışlar, buraya sahip olan millete büyük avantaj ve üstünlük sağlamışlardır. Boğazlar, her zaman Asya ve Avrupa arasında en önemli geçidi oluşturmuşlardır. Boğazlar'ın uluslararası birer deniz yolu olmaları nedeniyle, yabancı gemilerin buradan geçişlerini, muhtelif tarihlerde uluslararası antlaşmalarla düzenlemek gerekmiştir.

Boğazların stratejik açıdan içerdiği önem Türkiye'nin yanı sıra diğer devletleri de yakından ilgilendirmektedir. Bir kara devleti olan ve en işlek limanları Karadeniz' de bulunan

⁴ Tukin, C., *Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi*, İstanbul, 1947, s.1-4.

⁵ Bisel, a.g.k., s.30.

⁶ Mirzaoğlu, R., "Türk Boğazları ile İlgili 15.02.2000 Tarihli Basın Toplantısı", T.C. Denizcilik Müsteşarlığı Web Sayfası (www.denizcilik.gov.tr.) s.2.

Rusya için boğazların ekonomik açıdan önemi yadsınamaz. Nitekim Rus Çarı 1. Alexandre, “Coğrafya benim boğazlara sahip olmamı emrediyor, eğer Boğazlar başkasının elinde ise kendi evimin sahibi sayılmam olanaksızdır” sözleriyle Rusya için boğazların ne derece önem arz ettiğine vurgu yapmıştır.⁷

Türkiye ve Rusya'nın yanı sıra, boğazlar stratejik önemlerinden dolayı diğer devletlerin de ilgisini çekmiş, 1936–1956 yılları arasında 9454 gemiyle İtalya, 5800 gemiyle İngiltere, 4621 gemiyle Rusya ve sırasıyla Amerika, Norveç, Yunanistan ve Fransa boğazlardan ve boğaz ticaretinden istifade etmişlerdir.⁸ Bu denli stratejik öneme sahip boğazları elinde bulunduran Türkiye ile ilişkilerin ve paylaşımların sıkı tutulması da bu coğrafyada menfaati bulunan tüm devletler açısından da yadsınamaz bir gerçekliktir.

Boğazlar; coğrafya ilminin, fiziki coğrafya ana bilim dalının, konular konusunun en önemli öğelerindedir. Boğazların konum özellikleri ise; bulunduğu yerin değer kazanmasına sebeptir. Örneğin Türkiye, eski dünya anakaraları arasındaki Özel konumu nedeniyle taktik ve stratejik önemi çok yüksek bir ülkedir. Yani Anadolu'nun Önemi, coğrafyası belirlemiştir: Anadolu'nun coğrafyasının kilidini Boğazlar oluşturmaktadır. Önemli stratejik konular arasında boğazlar, kanallar, bazı adalar, kara içi devletlerarası tüneller, dağ geçitleri ve depresyonlar sayılabilir; çünkü bu tür konular işlek demir yolu, karayolu ve deniz yollarının kolayca denetim altında tutulabileceği, stratejik açıdan önemli ve ekonomik avantajları yüksek alanlardır. Boğaz, coğrafyada çok çeşitli anlamlara gelir: Bir geçit güzergâhının dar bölümü, dik ve kayalık kenarları olan dağlar arasındaki dar bir geçit, volkan bacasının üst kısmı gibi anlamlara gelmekle beraber en geniş anlamda ise anakaralar üzerindeki boğazları değil, dar su yolu boğazlarını ifade eder; iki ana karayı ya da iki adayı bir ada ve anakarayı ayıran dar veya nispeten darca deniz su yolu geçitlerine boğaz denir.⁹

Uluslararası hukuka göre devlet ülkesinin bir parçasını oluşturan deniz alanları; iç sular, karasular, takımda suları ve boğazlardır. Boğazlar bazı özelliklerine göre, bir devletin ulusal hukukuna ya da uluslararası hukuk kurallarına göre düzenlemelere bağlanmaktadır. Boğazlar; ulusal boğaz ve uluslararası boğaz olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Tek bir devletin kıyısının bulunduğu ya da bir kapalı denize bağlanan dar su yolları ulusal boğazları oluşturmaktadır. Uluslararası boğaz tanımında ise U.A.D.'nin 09.04.1949 tarihli Kortu Boğazı Davası kararında belirtildiği gibi coğrafi durum belirleyici bir öğe olmaktadır, coğrafi

⁷ Cumhuriyet ,Boğazların Önemi ve Karadeniz Stratejisi”, 21 Ocak 1992.

⁸ Baltalı, a.g.k. , s.23.

⁹ Doğanay, H., Coğrafyaya Giriş, Ankara, 1993, s.46-47.

durum ölçütünü de; iki açık denizi birbirine bağlayan suyolları uluslararası boğaz niteliğini kazandırır şeklinde belirtmiştir. Ayrıca bir boğaz her bakımdan ulusal boğaz özelliklerini gösterse bile, eğer bir antlaşmanın konusunu teşkil ediyorsa, uluslararası hukuk kurallarının uygulandığı uluslararası boğaz niteliğini kazanmaktadır.¹⁰

İstanbul Boğazı, Çanakkale Boğazı ve bunlar arasında yer alan Marmara Denizi eskiden beri “Boğazlar” genel adıyla bilinirler. Cebelitarık, Tatarski, Magellan, ya da herhangi bir boğazdan bahsederken zorunlu olarak bunları adıyla belirtiyorlar, İstanbul ve Çanakkale Boğazları için ise ayrı ayrı söylemeksizin kısaca “Boğazlar” deniliyor. Boğazların tek bir adla çağrılmasının sebebi ise; Marmara Denizi, Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının her üçünün birden bütünlük arz etmesinden dolayıdır.

1.2. Türk Boğazlarını Önemli Kılan Stratejik Konumu

Türk Boğazları'nın savaşlara ve uluslararası antlaşmalara konu olmasına neden olan özelliği coğrafi konumudur. Coğrafi konumu olarak da, matematik konumu ve özel konumu ile önemli bir yere sahiptir. Türk Boğazlarının tarih boyunca bir mücadele alanı olan Avrupa Kıtası ile Asya Kıtasını birbirine karayolu ile bağlanması yanında Karadeniz'in de tek çıkış yolu olması Boğazları önemli yapan hususlardandır.

1.2.1. Türk Boğazları'nın Siyasi ve Fiziki Coğrafyası

Türk boğazları adı verilen İstanbul ve Çanakkale Boğazları, Karadeniz sularını Akdeniz'e boşaltan tabii bir suyoludur. Her iki denizin ortasında kalmış olan Marmara Denizi, Boğazların birbirine birleştiği bir havza olarak da düşünülebilir. Her üç parçasının Asya kıyıları karşı yakalara, yani Avrupa kıyılarına daha hâkim durumda bulunmakta, daha sarp ve kesik arazi parçalarına sahip bulunmaktadır. Bu benzerlik İstanbul ve Çanakkale Boğazları bölgesinde daha açık olarak görülebilmektedir.

Türk Boğazlarının oluşturduğu coğrafya, günümüzde de geçerli olan 20 Temmuz 1936 tarihli Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin giriş kısmında şöyle tarif edilmiştir: "Uluslararası toplumda Türk Boğazları adıyla anılan Akdeniz ile Karadeniz'i birbirine bağlayan; İstanbul Boğazı, Marmara Denizi, Çanakkale Boğazını içine alan sahanın tamamıdır ve Türk topraklarıyla çevrilidir."¹¹

¹⁰ Pazarcı, H., Uluslar arası Hukuk Dersleri, Ankara, 1996, s.327-329.

¹¹ Bozkurt, E., Uluslararası Hukuk Mevzuatı, Ankara, 1992, s.253.

Bu üç tabii suyunun özelliklerini ve ortak yönlerini ayrı ayrı inceleyecek olursak;

1.2.2. İstanbul Boğazı

Karadeniz'i Marmara denizine bağlayan İstanbul Boğazı, Rumeli Fenerinden Saray burnuna kadar olmak üzere 30 km. uzunluğundadır. Genişliği ise 550 m. İle 3500 m. Arasında değişmektedir. En dar yeri Anadolu Hisarı ile Rumeli Hisarı arası olup 3250 metredir.

Büyük ölçüde bir ticaret yolu olan İstanbul Boğazı, yapısı itibariyle tabii bir limandır. Bunun bir köşesini teşkil eden haliç, bir limanın teknik ihtiyaçlarını karşılayacak elverişli tabii şartlarına sahiptir. Bu tabii ve büyük havuzun en geniş yeri 700 metredir ve Galata köprüsünün bulunduğu yerdeki genişliği de 500 metredir. Boğazın her iki kıyısında da, oldukça yüksek bulunan dağ silsilelerinin etkileri teşkil eder.

1.2.3. Marmara Denizi

İstanbul Boğazı ile Çanakkale Boğazı arasında bulunan Marmara Denizi, 275 Km. uzunluğunda ve 75 Km. genişliğindedir. 11.500 Km' lik bir yüzölçümüne sahip, bir iç deniz görünümündedir. En derin yerleri orta ve daha ziyade doğu kısmına rastlar. Ortalama derinliği 350 kulaç olup, en derin yeri 670 kulaçtır.

Marmara Denizi'nin kuzey kıyılan genel olarak alçak ve bu kıyılar üzerindeki limanlarda açıktır. Güney kıyıları ise yüksek ve girintili, çıkıntılıdır.

1.2.4. Çanakkale Boğazı

Çanakkale Boğazı 60 Km. uzunluğundadır. Giriş noktasında 1800 metreden başlayan genişliği iç kısımda 7000 metreye varır. En dar yeri, Çimenlik-Kilitbahir arasına rastlamakta olup 1260 metredir. En geniş yeri ise 7200 metredir. Çanakkale Boğazında da, Ege denizine doğru akmakta olan bir akıntı mevcut olup sürati 1,5–2,5 mil/saattir. Şiddetli kuzey rüzgarlarında akıntının sürati 3-4 mile kadar çıkar. Keza, bu boğazında her iki kıyısını oldukça yüksek bulunan dağların etekleri teşkil eder.¹²

Boğazların ortak yönleri; her iki Boğazın büyüklü, küçüklü koyları ve limanları, büyük ve küçük gemilerin barınmalarına elverişli yaratılıştadırlar. Denilebilir ki, bu her iki Boğaz İstanbul'un tabii birer kilididir. Karadeniz Boğazı'nın açıklan ve ufku engelsiz olduğu halde,

¹² Tukin, C., *Boğazlar Meselesi*, 1947.

Çanakkale Boğazı'nın doğu ve batı açıkları küçük adacıklarla örtülü gibidir. Bu adalar da Boğaz'ın birer parçası telakki edilebilirler. Zaten bu adalar strateji bakımından çok önemlidir.¹³

1.3. Türk Boğazları'nın Diğer Deniz Boğazlarıyla Karşılaştırılması

İstanbul ve Çanakkale Boğazının dünya üzerinde stratejik önemi olan boğazlardan biri olmasıyla beraber bir diğer önemli özeliği de, çok dar ve çok kısa olmalarına rağmen bu Boğaz yolunun işlek olmasıdır. Dünyadaki önemli bazı boğazlar ile Türk Boğazlarını karşılaştırdığımızda, Türk Boğazlarının uluslararası gündemde güncelliğini koruyor olması da bir diğer dikkat çeken husustur. Bunun nedeni de, Türk Boğazlarının sahip olduğu jeostratejik ve jeopolitik konumundan dolayıdır. Bazı önemli boğazları örnekleyelim;

Cebelitarık Boğazı'nın rejimi özel antlaşmalarla belirlenmiştir. Akdeniz ile Atlas Okyanusunu birleştiren bu boğaza İspanya, Fas ve İngiltere (Cebelitarık kayışı nedeniyle) kıyıdaştır. Ticaret ve savaş gemilerinin serbest geçişine açık olan bu Boğaz ile ilgili tarihsel örf ve adet kuralları, İngiltere ile Fransa arasında 4 Nisan 1904' te imzalanan Londra Bildirisi ile yazılı hale getirilmiştir. İspanya bu bildiriye 27 Kasım 1912 tarihli antlaşma ile taraf olmuştur. Fas ise hilafet makamı olma nedeniyle bu kurallara taraf değildir. Cebelitarık Boğazını Türk Boğazından ayıran en önemli özelliği birden çok ülkenin hakimiyeti altında olmasına rağmen, ülkeler arasında bir sorun oluşturmamasıdır.

Danimarka Boğazları ise; Kuzey Denizi ile Baltık Denizi arasındaki üç boğazdan oluşmaktadır. Küçük Belt ve Büyük Belt tümüyle Danimarka'ya aittir, Sund Boğazı ise; Danimarka ile İsveç arasında sınır oluşturduğu için bu iki ülke arasında ortak hat esasına göre bölüşülmüştür. Bu Boğazlardan geçiş ile ilgili hukuksal statü 14 Mart 1857 tarihli Kopenhag Antlaşması ile belirlenmiştir. Buna göre, ticaret ve savaş gemileri sadece barış zamanında serbestçe geçebilmektedir. Buradaki Boğazlar buldukları yer itibarı ile, Türk Boğazları kadar öneme sahip olmamıştır.¹⁴

¹³ Fırat, H., *Türk Boğazları ve Önemi*, T. C. Deniz Basımevi, 1950.

¹⁴ İnan, Y., *Türk Boğazlarının Siyasal ve Hukuksal Rejimi*, 2. Baskı, Ankara, 1995

Atlantik ile Pasifik Okyanusunu birleştiren Megellan Boğazı ise dünyanın en uzun boğazıdır. Bu boğazın hukuksal statüsü, kıyıdaş devletleri olan Şili ile Arjantin arasında 23 Temmuz 1881 tarihinde imzalanmış olan Buenos Aires antlaşması ile belirlenmiştir. Buna göre Boğaz sürekli tarafsız bir statü altına konulmuş ve ticaret ile savaş gemilerine serbest geçiş hakkı tanınmıştır.¹⁵ Megellan Boğazı ile Türk Boğazlarını karşılaştırdığımızda, Türk Boğazlarının kapalı olan bir denizi açık bir denize çeviren yapısı gözümüze çarpar. Özellikle de Türk boğazlarındaki geçiş diğer ülkeler açısından da önemli olduğundan, Magellan Boğazındaki kabataslak bir geçiş yerine daha dengeli ve ince hesaplı bir geçiş rejimi mevcuttur.

Asya ile Avrupa, Karadeniz ile Akdeniz arasında bir köprü ve tabii su yolu olan Boğazların, haritaya bakıldığı zaman, ekonomik ve askeri stratejik bakımdan dünya ölçüsünde kıymet taşıyan, deniz ve karayollarının, hatta hava yollarının birleştiği bir yerde olduğunu görülmektedir. Bu deniz yolu dünyanın en işlek olan iki denizini, Karadeniz ile Akdeniz'i birbirine birleştirdiğinden, Karadeniz'e sahildar olan devletlerle, Tuna Nehri vasıtasıyla bu denize ulaşan devletlerin diğer denizler üzerindeki menfaatleri ile olan irtibatını ve keza diğer devletlerinde, Karadeniz devletleri ile olan bağlantısını sağlar.

Anadolu yarımadası ile Trakya'yı, yani Asya ile Avrupa'yı birbirine bağlayan bu geçit üzerindeki karayolu ise; Avrupa'yı, Irak, İran ve Hindistan olmak üzere dünyanın belli başlı hammadde kaynaklarına sahip olan zengin uzak doğu ülkelerine ulaştırır.

Bir karayolu olması itibarıyla bu yolun barış ekonomisinde ifade ettiği kıymet az olabilir. Fakat yukarıda saydığımız zengin hammadde kaynaklarının karadan istilasını için takip edilecek bir yol olması sebebiyle, yine bu karayolunun askerlik bakımından değeri pek büyüktür.

Boğazlar, deniz trafiği ve stratejik bakımdan tarih boyunca büyük önem taşımıştır. Boğazlara hâkim olan devlet, Karadeniz, Akdeniz, Ege, Anadolu ve Balkanlar üzerinde etkinlik kurabilir. Zengin Orta Doğu petrolünün korunmasının da Boğazlarda egemenlik durumu ile yakın ilişkisi vardır.

Görülüyor ki; Türk Boğazları kara, deniz ve gün geçtikçe ekonomik sahada değeri artan hava yollarının birleştiği yerdedir.

¹⁵ İnan, a.g.k., s.15

2. BÖLÜM

BOĞAZLAR MESELESİNİN ORTAYA ÇIKIŞI ve TARİHSEL GELİŞİMİ

2.1. I. Dünya Savaşına Kadar olan Dönemde Boğazlar

2.1.1 Karadeniz'in Türk Hakimiyeti Altına Girmesi

XIII yy.'da doğan ve hızla gelişen Osmanlılar 1356'da Anadolu'dan Avrupa yakasına geçerek, kısa zamanda bütün Trakya'yı fethettiler. Devlet merkezlerini Bursa'dan Edirne'ye taşıyarak Bizans İmparatorluğunun sınırlarını zorlamaya başladılar. Türklerin Balkan yarımadasına geçmesinde boğazların ve özellikle Çanakkale Boğazının önemli bir yol işlevi gördüğünü belirtmek gerekir. Nitekim Türkler ilk olarak Gelibolu yarımadasında Çimpe Kalesini üs olarak kullanmışlardır.

Türkler bir taraftan Balkan yarımadasında yayılırken, öte yandan Anadolu yakasında Üsküdar'a kadar ilerleyerek Boğazların önemli bir bölümünü denetlemeye başladılar İstanbul'un Fatih Sultan Mehmet tarafından fethi ile Boğazlarda tam bir Türk egemenliği kurulduğu gibi hem Karadeniz'e çıkan yegâne su geçidi Türklerin eline geçmiş hem de mevcut Bizans tehlikesi önlenmiştir.

1484 yılından itibaren Osmanlılar Karadeniz'den Çanakkale Boğazına kadar uzanan alanda egemenliklerini sağlayarak Karadeniz'i bir Türk iç denizi haline getirdiler Bu tarihten itibaren Türkler bu denize yabancı gemilerin serbestçe girmesine izin vermeyerek, bunu imparatorluğun "ananevi bir kaidesi" olarak belirlediler.¹⁶ Bu kaide bilhassa imparatorluğun ve devlet merkezinin güvenliğinin sağlanması açısından gerekliydi. Fakat 1484'den sonra uygulamaya konulan bu prensip pek sert değildi. Yabancı devletlerin ticaret gemileri ile harp gemilerinin geçişi için farklı düzenlemeler yapılmıştır.

Yabancı devlet harp gemileri için boğazların kapalılığı kaidesi kesin idi. Ama ticaret gemilerine Osmanlı sularında serbestçe ticaret yapma ve dolaşma hakkı tanınmıştı. Fakat hiçbir zaman "Osmanlı Suları" tabirine Karadeniz dâhil olmamıştır. Gerçi yapılan

¹⁶ Baltalı, a.g.k., s. 24

anlaşmalarda yabancı devletlerin ticaret gemilerinin Karadeniz’de serbestçe dolaşım ticaret yapabilecekleri kaydı açıkça konmuşsa da bu müsaade sadece lafta kalmıştır Karadeniz sadece Türk bandıralı gemilerin geçişine tahsis edilmiştir. Çünkü bütün Karadeniz kıyılarının ürünleri İstanbul’un beslenmesine ayrılmıştır Bu nedenle Karadeniz kıyılarının ürünlerinin dışarıya çıkmamasına büyük özen gösteriliyordu Avrupa devletlerinin ticaret gemileri ise "izn-i sefine" ler almak kaydıyla İstanbul'a kadar gidip gelmişlerdir.¹⁷

Venedikliler 1454 yılında Osmanlı kara ve deniz sularına ticaret yapmak iznini, 1479'da da yıllık muayyen bir ücret ödeyerek Cenevizlilere ait olan Karadeniz'de ticaret yapma hakkını elde ettiyse de 1502'de yapılan antlaşma ile bu devletin gemilerinin Karadeniz'e girişi yasaklanmıştır.

Fransızlara 1535'de tanınan ilk kapitülasyonlarda Osmanlı sularında serbestçe ticaret yapma izni verilmiştir. Ama bu izin Karadeniz'i kapsamamaktadır. Fransa Karadeniz'de ticaret yapma müsadelerini 1604, 1673 ve 1704'de yapılan antlaşmalarla da sağlayamamıştır. Ancak 1802'de yapılan antlaşma ile Fransa ticaret gemilerini ilk kez Karadeniz'e çıkarabilmiştir. Fransızlara verilen ilk kapitülasyonları İngiltere, Hollanda ve Cermen imparatorluğu izledi. Böylece Osmanlılar kendi iradeleri ile sadece ticaret gemilerine boğazlardan geçiş hakkını vermişlerdir.

2.1.2. Rusya'nın Karadeniz'e İnmesi

Rusya'nın 1696'da Azak Denizine inmesiyle Türk boğazları ilk kez milletlerarası bir önem kazanmaya başladı. Çünkü İngiltere, Fransa gibi devletler boğazları sırf ticari amaçları için kullanırken, kimi zaman çıkarları için Osmanlı devletine zoraki boyun eğerken, Rusya açısından durum farklıydı. Çarlık Rusya'sı, Azak denizine yerleşerek Karadeniz'den Akdeniz'e engelsiz bir çıkış elde etmek istiyordu. Bunu da ancak Karadeniz'deki Türk hâkimiyetini yıkarak başarabilirdi.

1700 yılında yapılan antlaşma ile Azak kalesi Ruslara bırakıldı. Fakat Ruslar bununla yetinmeyip Karadeniz’den serbest geçiş hakkı istiyorlardı. Rusların bu talepleri Babiâli tarafından Karadeniz'in bir Osmanlı iç denizi olduğu ileri sürülerek reddedildi. Bu sıralarda barışçı tekliflerle İstanbul'a gönderilen Rus delegesine "Karadeniz'in afif ve masum bir bakire

¹⁷ Tuğın, a.g.k., s.12

olduğu ve Osmanlı devletinin hiç kimseye bu denizde dolaşmasına asla izin vermeyeceği" bildirildi. Hatta "Sultan belki de herhangi birine iç dairelerine, yani hareme girmesine müsaade edebilir, fakat bu prensibinden asla vazgeçemez" denilerek kararlı tutum belirtilmiştir.¹⁸

Ruslar 1711 yılında Azak'ı Türklere iade etmek zorunda kalmışlardır. 1739'da Belgrad Antlaşması ile kalesi yıkılmak şartıyla Azak'ı muhafaza hakkını elde etmişlerse de buna karşılık bu bölgenin tarafsızlaştırmasına razı olmuşlardır. Ayrıca bu antlaşma ile Karadeniz ve Azak denizinde harp- ticaret gemisi bulundurma ve inşa etme hakkından mahrum olmak, bu denizlerde yalnız Osmanlı gemileriyle ticaret yapmak gibi ağır şartları da kabul etmek zorunda kalmışlardır Böylece bu antlaşma ile Azak denizinin bir Türk iç denizi olduğu kabullenilmiştir.

2.1.3. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ve Karadenizdeki Türk Hâkimiyetinin Sona Ermesi

Karadeniz'in bir Türk gölü olup, buraya yabancı hiçbir devletin girmemesi kaidesi 1774'e kadar devam etti. 1774'de yapılan Küçük Kaynarca Antlaşmasınının 11. maddesi Rusya'ya ticaret gemilerini boğazların her iki yönünden serbestçe geçirme hakkını veriyordu. Böylece Karadeniz'deki Türk hâkimiyeti sona ererken Rusya'da Karadeniz sahilдарı bir devlet konumuna geliyordu. Harp gemileri için ise kapalılık devam ediyordu.

Rusların Azak denizi ile Dinyester nehri arasındaki bölgeye yerleşmeleri Karadeniz'i kapalı bir deniz olmak durumundan çıkarmıştır. Bundan böyle Devletler Hukukunca Karadeniz, açık deniz diye tabir edilen sınıfa girmiş ve Boğazlar iki açık denizi birleştiren tabii bir su yolu haline gelmiştir.¹⁹

Rus ticaret gemilerinin Osmanlı sularında elde ettiği imtiyazlı durum, diğer Avrupa devletlerini de harekete geçirdi. Osmanlı Devleti' de devletlerarasında eşit bir politika uygulamayı daha uygun bularak Karadeniz kapılarını 1784'de Avusturya'ya, 1802'de İngiltere ve Fransa'ya açtı.

¹⁸ Tukin, a.g.k., s.24

¹⁹ Erim, N., *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri Cilt 1*, Ankara 1953, s.115– s.137.

1798'de Napolyon'un Mısır'ı işgali üzerine Osmanlı Devleti kendini tehdit altında hissederek bir yandaş aradı. Bu yandaş da ortak menfaatleri olan Rusya idi. İki devlet arasındaki işbirliği sonucu 23 Aralık 1798 biri aleni diğeri gizli olmak üzere iki antlaşma yapılmıştı. Bu gizli antlaşmalar gereğince Karadeniz bulun yabancı harp gemilerine kapanıyor ve Rusya Osmanlı Devletinin müttefiki sıfatıyla ilk defa boğazlardan harp gemilerini geçirme müsaadesi alıyordu. 8 sene için düzenlenen bu antlaşma 1805 yılında yenilendiyse de pek uzun süreli olamamıştır.

2.1.4. 1809 Kale-i Sultaniye Antlaşması

Ruslarla 9 yıl için yenilenen 1805 Antlaşması imza edildikten bir gün sonra Fransızların, Rus ve Avusturya ordularını yendiğinin haberi geldi. Bu haber bir gün önce gelseydi bu antlaşmanın imzası gecikebilir hatta lüzumsuz kalabilirdi. Çünkü Osmanlı devleti bu imtiyaza sırf siyasi olayların gidişatı gereği rıza göstermişti. Bab-ı Ali Fransa'nın Rusya'ya karşı sağladığı bu zaferden faydalanarak siyasetine yeni bir yön vermeye karar vermiştir. Bu amaçla yeniden canlanan Türk-Fransız dostluğunda Napolyon'un hedefi, bu dostane ilişkiden faydalanarak boğazların Ruslara kapatılmasını sağlamak ve böylece Rus gelişmesini ve sıcak denizlere açılmasını önlemektir. Bunu sezen Ruslar, Osmanlı Devleti'ne karşı 1806'da savaş açtılar. Bu arada Tilsit'de yapılan görüşmelerde Fransız-Rus yakınlaşması yeniden başlayınca Osmanlılar yine kendi kaderleriyle baş başa kaldılar. Osmanlı Devleti, Balkanlarda Rusya ile yapılmakta olan savaş sürdürülebilmek için 5 Ocak 1809'da İngiltere ile "Kale-i Sultaniye" antlaşmasını imzaladı.

Antlaşmanın 11. maddesi şu hükmü taşıyordu; "Harb gemilerine, Konstantinopolis kanalı yani Çanakkale ve Karadeniz boğazına girmek her zaman menedilmiş olduğuna ve Osmanlı İmparatorluğu'nun bu eski kaidesine bundan sonra da barış zamanında bütün büyük devletler tarafından riayet edilmesi gerektiğine göre, İngiltere sarayı bu prensibe riayet etmeği vaad eyler."²⁰

Böylece Osmanlı devletinin öteden beri Boğazların yabancı harp gemilerine kapalı olması prensibi İngiltere tarafından kabul ediliyor, fakat Osmanlı Hükümeti' de boğazlar üzerindeki haklarını kısıtlayan bir görev üstlenmiş oluyordu. Çünkü şimdiye kadar

²⁰ Erkin, F. C., *Türk-Sovyet ilişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Ankara 1968, s.24

menfaatlerine göre açık veya kapalı tuttuğu boğazları, bütün devletlerin harp gemilerine kapalı tutacaklarını İngiltere'ye karşı taahhüt ediyordu. Bu taahhüt ile boğazların kapalılığı prensibi, bir Osmanlı iç meselesi olmaktan çıkıp uluslar arası bir içerik kazanmıştır.

Ruslarla 1798 ve 1805 yapılan antlaşmalarda boğazların kapalılık kaidesine istisnalar oluşturan bazı şartlar vardı. Fakat bunlar ittifak şartlarına bağlı ve geçici hükümlerdi. Oysa İngilizlere verilen taahhüt kesin ve daimiydi. Nitekim bu esas zamanla gelişerek 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesinin temelini oluşturmuştur.

1809 Antlaşması ile şimdiye kadar sadece Osmanlı Devleti ile Rusya arasında rekabet konusu oluşturan Boğazlar Meselesi, İngiltere'ye verilen taahhüt ile genişlemiştir. Bu tarihten itibaren, ilk kez İngiliz-Rus rekabeti ortaya çıkmıştır. Antlaşmada sözü edilen “boğazların kapalılığı” kaidesi yalnız barış zamanına mahsustur. Harp zamanında Osmanlı Hükümeti Boğazlar üzerinde istediği gibi davranmakta serbesttir.

2.1.5. 1829 Edirne Antlaşması ve Karadeniz'in Milletlerarası Bir Deniz Haline Gelmesi

Rusya'nın tahrikleriyle genişleyen Yunan isyanı sonrasında (1821); İngiltere, Fransa ve Rusya 1827 Londra Antlaşması ile Osmanlılara bağlı özerk bir Yunanistan kurmak istediler. Osmanlılar bunu kabul etmeyince, Mora Yarımadası'nı ablukaya alıp, Navarin'de Osmanlı donanmasını yaktılar. Rusya, Londra Antlaşması kararlarını kabul ettirmek amacıyla, 1828' de Osmanlı Hükümetine savaş açtı. Savaş sonunda iki devlet arasında 1829 Edirne Antlaşması yapıldı.

Bu antlaşma ile Karadeniz bütün devletlerin ticaret gemilerine açılıyordu. Böylece Karadeniz'in ticaret gemilerine kapalılığına dair Osmanlı kaidesi tarihe karışıyor ve ilk kez boğazların barış zamanında yabancı devlet ticaret gemilerine açıklığı hususunda genel bir kaide konmuş oluyordu Bundan böyle Karadeniz bir Türk-Rus denizi olmaktan çıkıp, bir milletlerarası deniz kimliğine bürünmüştür. Bu da en çok iktisaden kalkınması için gerekli ortam yaratılmış olan Rusya'ya yaramıştır.

2.1.6. Hünkâr İskeleyi Antlaşması

Rusya, Edirne Antlaşmasına kadar Osmanlı topraklarının parçalanma politikasını güderken, bu tarihten itibaren Rus politikasında bir yumuşama göze çarpacaktır. Çünkü boğazlara kuvvet yoluyla hakim olamayacağını anlamış olan Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'nun dostu görünerek bu isteğine ulaşmayı hedeflemiştir. Bunun için gerekli ortam 1831 Mehmet Ali Paşa isyanı sırasında hazırlanmıştır. Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa, Osmanlı egemenliği altından çıkmak ve Suriye'yi topraklarına katmak amacıyla isyan çıkarıp başarılı olmaya başlayınca, II. Mahmut 1832'de büyük devletlerin yardımlarına olumlu bakmaya başlamıştır. Bu amaçla kabul edilen Rus yardımı neticesi, 1833'de dokuz harp gemisinden oluşan bir Rus donanması ile beş bin kişilik bir Rus kuvveti İstanbul'a gelmiş ve Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa ile imzalanan Kütahya Antlaşması ile sorun halledilmiştir.

Mısır meselesinin çözümünün ardından Rus kuvvetleri İstanbul'u ancak 1833 Hünkâr İskeleyi Antlaşmasını imzalayarak terk ettiler. Altısı aleni, biri de gizli olmak üzere yedi maddeden oluşan antlaşmaya göre; iki devlet topraklarının güvenliği için karşılıklı yardımlarda bulunacaklardı. Osmanlı devleti diğer bir devletin tecavüzüne uğradığında, Rusya kara ve denizden yardımda bulunacağını vaat ediyordu. Fakat buna karşılık antlaşmanın gizli maddesine göre Bab-ı Ali, Rusya'nın talep etmesi halinde Çanakkale Boğazının Rusya lehine bütün devletlerin savaş gemilerine kapatmayı taahhüt ediyordu. Böylece Osmanlı hükümeti ilk kez Rusya'nın askeri himayesi altına girerken, Rusya'da bir savaş halinde Akdeniz'den gelebilecek tehlikeyi önlemiş oluyordu.²¹

Rus Dışişleri Bakanı Nesselrode' nin Hünkâr İskeleyi Antlaşması münasebetiyle söylediği şu resmi sözler Rus dostluk politikasının iç yüzünü göstermekle kalmayıp, bu ittifakın gerçek amacını açıklamaktadır: “Akdedilecek ittifak Türkiye'nin bundan böyle Rusya'nın himayesine sığınmak kararında ve Rusya'nın bu himayeyi esirgememek azminde olduğuna kanaat doğuracaktır... Bu suretle Rusya'nın doğrudan doğruya menfaatlerine en elverişli gelen siyasi aciz durumu daha bir müddet devam edecektir. Bu ittifak sayesinde Türkiye'de bir miktar askeri bulundurmamız meşru olacak ve bu suretle vukuat sahnesine herkesten önce yetişmek ve Şark meselesine ister Türkiye'nin devamını mümkün sayalım, ister bu devletin inkırazını kaçınılmaz bilelim, daima hâkim olmak, başka bir deyimle bu

²¹ İnan, a.g.k. , s.11-s.12

meseleyi kendi emel ve manfaatlerimize göre istediğimiz yolda çözmek imkanı elde edilecektir.”²²

2.1.7. 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi

Mısır Sorununun ikinci safhası taraflar arasında imzalanan Kütahya Antlaşması ile son bulmuştu. Fakat bu antlaşma ne Mısır Valisi Mehmet Ali Paşayı, ne de Osmanlı Devleti’ni memnun etmişti. Çünkü Bab-ı Ali Mısır, Suriye ve Adana' yı kaybetmenin üzüntüsünü yaşarken, Mehmet Ali Paşa'da her ne kadar sınırlarını genişlettiyse de bağımsızlığını ilan edememenin pişmanlığını yaşıyordu.

1839 yılında ikinci kez patlak veren Mısır buhranı, Batı devletlerine Osmanlı Devleti’nin Hünkâr iskelesi Antlaşması ile Rusya'ya karşı düşmüş olduğu tabilik durumundan kurtarmak ve bu sorunu artık bir çözüme kavuşturma fırsatını verdi. Bunun sonucunda da Boğazlar Meselesi, artık bir Osmanlı-Rus sorunu olmaktan çıkıp ilk defa milletlerarası bir esasa konuldu.²³

Rusya, Mısır buhranının bu safhasında 1833 Hünkâr İskelesi Antlaşmasının yenilenmesindeki güçlükleri sezerek politikasına yeni bir yön verdi ve büyük devletlerle işbirliğine hazır olduğunu bildirdi. Büyük devletlerden sadece Fransa Mısır'a destek veriyordu. Uzun müzakereler sonucu 5 Temmuz 1840'da Avusturya, İngiltere, Prusya, Rusya ile Osmanlı hükümeti arasında Londra Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmanın üçüncü maddesine göre dört büyük devlet; Osmanlı hükümdarlığının Mehmet Ali Paşa'ya vermeyi düşündüğü antlaşma şartlarını Mısır Valisinin kabul etmemesi halinde İstanbul ve Boğazları her türlü taarruzdan korumayı taahhüt ediyorlardı. Ruslar bu maddeyi kabul etmekle İstanbul'daki imtiyazlı durumlarından vazgeçmiş oluyorlardı. Dördüncü madde de ise Osmanlı devletinin barış zamanında bu boğazlardan her hangi bir yabancı harp gemisinin geçmesine müsaade etmeyeceğine dair kararına karşılık dört akit devlet de bu karara saygı göstereceklerine söz veriyorlardı.²⁴

²² Bilisel, a.g.k., s.34

²³ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Şinasi ALTINDAĞ, Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı, Mısır meselesi 1841, Ankara 1988

²⁴ Tugin, a.g.k. , s.223 - s.224

Avrupalı devletlerin yardımlarıyla -Fransa hariç- Mısır sorununun Osmanlı devleti lehine sonuçlanmasının ardından, büyük devletler boğazlardan geçiş rejimini ortak bir karara bağlamak istediler. Daha önce Fransa, Mısır sorunu çözümlenmeden Boğazlarla ilgili bir antlaşmaya katılmayacağını bildirdiyse de artık Mısır buhranı sona erdiği için beş büyük devletin katılımı ile 13 Temmuz 1841 'de Londra'da Çanakkale ve Karadeniz boğazlarının kapalılığına dair mukavelename imzaladı.

Mukavelenamenin birinci maddesi ile; Boğazların barış zamanında bütün yabancı harp gemilerine kapalılığına dair eski Osmanlı kaidesi devam ediyor ve beş büyük devlet de bu karara riayet edeceklerini taahhüt ediyorlardı. Bu taahhüt akit devletlerin sadece Osmanlı Devletine değil birbirlerine karşı da sorumluluk üstlendikleri anlamına geliyordu.

Şimdiye dek boğazları açma ve kapama konusunda tek yetkili olan Osmanlı devleti bu yetkisini diğer devletlerle paylaşma yoluna gidiyordu. Osmanlı Sultanı ise bundan böyle sadece sefaret hizmetinde bulunan hafif harp gemilerinin geçmelerine izin verme yetkisine sahip oluyordu. Boğazların hukuksal rejimini düzenleyen bu ilk çok taraflı anlaşma bütün devletlerin katılımına açıktı.

1841 Antlaşması, Rusların 1833'den beri Osmanlı imparatorluğu üzerindeki ayrıcalıklı durumuna son verdiği için Ruslar açısından bir yenilgi, İngiliz diplomasisi için bir zaferdi. Bu sözleşme Avrupa' lı devletlerin Rus isteklerine karşı çıkardıkları ilk engeldir denilebilir.

Londra Antlaşması ile boğazların barış zamanında bütün devletlerin ticaret gemilerine açıklığı, harp gemilerine kapalılığı ilkesini getirmiş ve I. Dünya savaşına kadar boğazların rejimini belirleyen temel anlaşma olmuştur.²⁵

2.1.8. Karadeniz'in Tarafsızlaştırılması: 1856 Paris Antlaşması

1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi; Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki ayrıcalıklı durumuna bir son vermiş oluyordu. Rus hükümeti bu durumdan pek hoşnut olmadığı için Türk Boğazlarında daha önceleri elde ettiği imtiyazlara kavuşabileceği bir fırsat kollamaya başladı. Aradığı ortam Kırım Harbine son vermek amacıyla 1854–1855 yıllarında

²⁵ İnan, a.g.k. , s. 14–15

Viyana'da toplanan barış görüşmelerinde doğdu. Bu görüşmelerin ağırlık merkezini 1841 Boğazlar mukavelesinin yeniden gözden geçirilmesi konusu oluşturmuştur.

Konferansta müttefik devletler Türkiye, İngiltere ve Fransa Karadeniz'deki Rus hâkimiyetine son vermek için bu devletin donanmasının tahdidi ya da adı geçen denizin tarafsızlaştırılması konusunda hem fikirlerdi. Rusya ise kendi menfaatlerine uygun olarak Karadeniz'in bütün devletlerin harp gemilerine açılması tezini öne sürdü. Rus projesine göre padişah boğazlardan bütün harp gemilerinin geçişine izin verebilecek, olağanüstü hallerde ise bunu değiştirebilecekti. Fakat konferansta bu Rus teklifi kabul edilmedi. Taraflar arasında uzlaşma sağlanamadığı için bir neticeye varılamadı.

Kırım savaşının başından beri karasız bir tutum içinde bulunan Avusturya'nın bu politikadan vazgeçip Rusya'ya bir ultiatom göndermesi ve Sivastopol'ün düşmesi üzerine barış görüşmelerine tekrar başlandı. 30 Mart 1856'da Londra'da imzalanan barış antlaşması, Boğazlara ait bir sözleşme ve sahil sahibi devletlerin Karadeniz'de bulunabilecekleri harp gemilerine ait ikinci bir sözleşmeden ibarettir.²⁶

1856 Paris Antlaşmasının Boğazlarla ilgili hükümleri Londra Boğazlar Sözleşmesinin tekrarı şeklindedir. Eski metine tek ilave Tuna Komisyonu hizmetine verilmiş hafif harp gemilerinin geçiş müsaadesine ilişkin küçük düzenlemelerdir.

Paris Konferansında yapılan en köklü değişiklik Karadeniz'in tarafsızlaştırılmasıdır. Anlaşmanın 11. maddesinde Karadeniz'in tarafsız hale getirilip, bu denizin su ve limanlarının bütün milletlerin ticaret gemilerine açık olacağı, bu denizde kıyısı olan ve olmayan bütün devletlerin harp gemilerine ise kesinlikle ve daima olarak kapalı olacağı hükmü yer almıştır. 13. maddede ise Osmanlı ve Rus hükümetleri Karadeniz'in tarafsız hale gelmesi ile bu denizin kıyılarında harp tersanelerinin bulunması ve yenilerinin yapılmasının lüzumsuz olacağından; bu deniz kıyılarında hiçbir askeri tersane yapmamak ve bırakmamak hususunda birbirlerine karşılıklı olarak taahhüt ettiklerini beyan etmektedirler.

Sonuç olarak bu anlaşma ile Karadeniz tarafsız bir deniz haline getirilip, bu deniz kıyılarında bulunan bütün tersaneler yıkılıyordu. Bu durum Rusya'nın "Hasta Adam" olarak nitelendirdiği Osmanlı Devleti'nin yıkılması planlarını bir süre için alt üst ederken, Rus isteklerine karşı Türk-İngiliz-Fransız üçlüsünün kazandığı bir zaferdir.

²⁶ Erkin, a.g.k., s. 30

2.1.9. 13 Mart 1871 Londra Antlaşması

Paris'te altı Avrupa devleti ile Osmanlı devleti arasında imzalanan antlaşmanın ömrü pek uzun olmadı. Çünkü Rusya gibi büyük bir devlet kara ve denizde hâkimiyet haklarını kısıtlayan bu ağır rejime, yıllarca boyun eğmezdi. Rusya'nın aradığı fırsat, 1870 Fransa-Rusya Harbinde, Fransa'nın yenilmesi üzerine ortaya çıktı. Bu sırada Avrupalı devletler kendi iç meseleleriyle meşgul olduklarından, Rus ihtiraslarına karşı koyacak durumda değillerdi. Rusya da Avrupa muvazenesinde meydana gelen değişiklikten yararlanarak 31.10.1870 tarihinde Paris Antlaşması'nı imzalayan devletlere birer tamim gönderdi. Bu tamimde; Paris Antlaşmasından sonra geçen on beş yıllık süre içinde Rusya'nın Karadeniz'de donanma bile yapamadığı, Osmanlı Devletinin ise Marmara ve Akdeniz'de deniz kuvvetlerini istediği gibi arttırdığı; bu antlaşma ile harp gemilerinin Karadeniz'e girmeleri yasaklanırken öte yandan bu uygulamanın yalnız barış haline mahsus olmasının Rusya'yı tecavüze açık fakat kendisini savunma araçlarından mahrum bir konuma getirdiği; bu şartlar altında Rusya'nın adı geçen muahedeye ve buna eklenmiş olan Boğazlar Antlaşması'nın Karadeniz'in tarafsızlığı ve bu denizde Rus deniz kuvvetlerinin tahdidine ait hükümlerine riayet edemeyeceği hususları bildiriliyordu.²⁷

Böylece Rusya, altı devlet ile birlikte imzasını atmış olduğu antlaşmadan sadece kendi isteğiyle kurtulmuş oluyordu. Hâlbuki bir antlaşmanın tek taraflı feshinin devletler hukuku prensiplerine göre aykırı oluşu diğer devletler arasında büyük heyecan uyandırdı. Fakat değişen şartlar göz önüne alınarak ve büyük devletler bir oldu bittiye getirilerek, 17 Ocak 1871 'de Londra'da bir konferans toplandı. Londra Konferansı uzun ve yorucu görüşmelerden sonra 13 Mart 1871 yılında 9 madde üzerine hazırlanan antlaşmanın imzası ile son buldu.

Konferansta, Devletler Hukukunun kaidesi olarak bir antlaşmayı, akitlerden birisinin diğerlerinin rızasını almadan bozamayacağı prensibi tekrarlandı. Bu prensibin bütün devletler tarafından onaylanmasının ardından Londra Antlaşmasının birinci maddesi ile Karadeniz'in tarafsızlığı ve bu tarafsızlıktan doğan özel durumlar kaldırıldı.

Antlaşmanın ikinci maddesi ile Osmanlı Devletine barış zamanında 1856 Paris Antlaşmasının hükümlerini korumak amacıyla egemenlik ve bütünlüğünü muhafaza eden dost devletler harp gemilerine boğazları açma müsaadesi tanındı. Böylece Osmanlı Devleti barış zamanında, 1841 ve 1856 anlaşmalarıyla kendisine tanınan sefaretler ve Tuna

²⁷ Erkin, a.g.k. , s. 31–32

Komisyonu hizmetindeki harp gemilerine değil, dost ve müttefik devlet harp gemilerine de Boğazları açabilecekti. Zaten Londra Antlaşması'nı 1841 ve 1856 muahedelerinden ayıran esas farkta buradan kaynaklanmaktadır.²⁸

Bu antlaşmanın Rusya açısından önemini Enver Ziya KARAL hoca şöyle açıklamaktadır: "Londra Antlaşması ile Rusya, Paris Antlaşmasının Karadeniz'de hükümlerini kısıtlayan hükümlerinden kurtulmuş oldu. Bu başarıyı Rus kamuoyu, Kırım Savaşının bir intikamı olarak değerlendirdi. 1856'da Osmanlı imparatorluğu ile müttefiklerinin savaş sonunda Rusya'ya Karadeniz için kabul ettirmiş oldukları koşulları, Rusya diplomatik ve politik bir zafer ile ortadan kaldırmış bulunuyordu. Bu Rus başarısı Rusya'nın dışında Slavlar ve bilhassa Osmanlı İmparatorluğu'nun Ortodoks uyruğu arasında büyük bir şevk ve heyecan yarattı. Bu suretle Panslavizm yeni bir hız kazanmış oldu".²⁹

2.1.10. 13 Temmuz 1878 Berlin Antlaşması

1871 Antlaşması ile Karadeniz'in tarafsızlaştırması prensibinden kurtulan Rusya, bu başarısını bir basamak olarak kullanıp yeni hedeflere doğru hızla ilerlemiştir. Rusya'nın bu yeni saldırgan politikasına nasıl bir yön çizdiğini 1867'de Gorçakof'un hazırladığı muhtıranın şu sözlerinde bulabiliriz: "Rus husumetinin görüşüne nazaran, Boğazlar Meselesinin milli menfaatlerimize uygun bir hal tarzına varması için Osmanlı İmparatorluğunu zayıflatmak gereklidir. Bu hedefe varmanın en uygun yolu, tâbi milliyetleri Türk hükümetine karşı kayırmak ve onları isyana teşvik etmektir." Aynı şekilde 1871'de Dostoyevski "Er geç Kontsantinopol bizim olmalıdır" sözleriyle halkın milli duygularını körüklemek istemişti.³⁰

Bu şartlar altında Balkan memleketlerinde yaşayan azınlıkların milli duygularının uyanmasıyla başlayan isyanlar 1875'de Bosna-Hersek'de patlak verip kısa surede bütün Balkanları sarmış ve zamanla Balkan memleketlerinin Osmanlı idaresine karşı ayaklanmalarıyla devam eden olaylar 1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşının başlamasına da sebep olmuştu.

1877-1878 savaşı sonunda imza edilen Berlin antlaşması Boğazlar rejimine hiç bir değişiklik getirmeyip, 1856 Paris ve 1871 Londra Antlaşmaları hükümlerini esas aldı. Berlin

²⁸ Tükin, a.g.k. , s. 305

²⁹ Karal, E. Z., *Osmanlı Tarihi*, Cilt VII, "İslahat Fermanı devri" 1861-1867, Ankara, 1983, s. 64

³⁰ Erkin, a.g.k., s. 33

Antlaşmasının imzasından önce yapılan konferansta İngiliz hükümeti boğazlar rejiminin uygulanışına dair bir takım güçlükler yarattı. İngiliz delegesi Lord Solisbury, hükümeti adına konferansta yaptığı konuşmada; 1856 ve 1871 antlaşmalarını kastederek İngiltere'nin boğazların kapalılığı kaidesine, ancak Osmanlı hükümdarına karşı bağlı olduğunu bildirdi. Buna karşılık Rus delegesi Kont Schuvolow, kapalılık prensibinin bir Avrupa kaidesi olduğunu ve bu hususta imzalanmış olan 1841, 1856 ve 1871 antlaşmalarının sadece akit devletlerin Osmanlı Sultanına karşı yükledikleri bir taahhüt olmayıp, aynı zamanda bu devletleri kendi aralarında bağlayan bir sorumluluk içerdiğini beyan etti.³¹

Berlin Konferansında İngiliz ve Rus hükümetlerinin ilen sürdükleri fikirler arasında bir uzlaşma sağlanamadığı gibi sonraki yıllarda Boğazların hukuki rejimi ile ilgili fikir ayrılıkları devletlerarası ilişkilerde hep ön planda kalmaya devam etmiştir.

Berlin Antlaşması bazı küçük değişikliklerle 1. Dünya savaşı sonuna kadar yürürlükte kalmıştır.

2.2. I. Dünya Savaşından Lozan Antlaşmasının İmzasına Kadar Olan Dönemde Boğazlar

2.2.1. Birinci Dünya Savaşında Türk Boğazları

Osmanlı İmparatorluğu yöneticileri dünyadaki bloklaşma hareketi karşısında, yalnızlıktan kurtulmak amacıyla girişimlerde bulunmuştur. İtalya'dan gelecek bir tehlikeye karşılık 1911'de İngiltere ile anlaşma isteği, İngiltere Denizcilik Bakanı Winston Churchill'in İtalya'yı tercih etmesi nedeniyle reddedilmiştir. Temmuz 1914'te aynı amaçla Fransa'ya yapılan teklif de reddedilmiştir. Bunun üzerine Almanya yanlısı kabine üyelerinin etkisiyle, Almanya ile 2 Ağustos 1914'te askeri ittifak antlaşması imzalanmıştır.³² Ege Denzinde seyir halinde bulunan Breslau ve Goeben adlı Alman gemilerinin 10 Ağustos günü Çanakkale Boğazı'na inmelerine karşın, bu gemilerin peşinden gelen İngiliz gemilerinin Çanakkale Boğazı'na girmesine izin verilmemiştir. Alman savaş gemilerinin Çanakkale Boğazı'na girmesi 1871 Antlaşması ile teyid edilen 1841 Antlaşması'na aykırılık teşkil ediyordu.³³ Osmanlı hükümeti Alman gemilerinin geçişine izin vererek 1841 Antlaşmasını ihlal ettiği gibi

³¹ Baltalı, a.g.k. , s. 34

³² Armaoğlu, F., *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, İstanbul, 1997, s.107

³³ Erkin, a.g.k., s.198

İngiliz gemilerine geçiş izni vermeyerek de tarafsızlığına gölge düşürmüştür. Bu gemilere Yavuz ve Midilli isimleri vererek 29 Ekim 1914'te Odesa ve Sivatopol'u topa tutması ile de Osmanlı Devleti savaşa girmiştir. Böylece Osmanlı Devletinin I. Dünya Savaşı'na katılması Boğazlardan dolayı olmuştur.

1. Dünya Savaşı'nda Boğazların bizzat kendisi doğrudan bir cephe haline gelmiştir. Savaşta Çanakkale Boğazı'nın İtilaf Devletlerince direkt hedef haline getirilmesinde ki acelecilik dört noktadan kaynaklanmıştır: a) Rusya'nın sayıca fazla olan ordusuna, gerekli malzemenin zamanında aktarılmak istenmiş olması, b) Boğazların açılmasıyla da Güney Rusya'da birikmiş olan petrol ve yiyecek stokları Akdeniz'e aktarılmış olacak ve böylece Batı devletlerini korkutan yiyecek sorunu çözülmüş olacaktır.³⁴ c) Boğazın açılması ile, İmparatorluğun başkenti ele geçirilecek, böylece Osmanlı İmparatorluğu savaş dışı bırakılmış olacaktır. d) İngiltere ve Fransa'nın Çanakkale Boğazına saldırmasının diğer önemli bir nedeni de Boğazları almayı arzulayan Rusya'dan önce bölgeyi ele geçirip asker yerleştirmektir; eğer Rusya, Boğazları ve İstanbul'u ele geçirirse amacına ulaşmış olacağından Almanya ile anlaşarak savaştan çekilebilirdi.³⁵

Rus Dışişleri Bakanı Sazanow, 1913'te Çar'a sunduğu gizli bir raporda şu görüşlere yer verilmiştir. "Boğazlar Rusya için çok önemlidir. Boğazların elde edilmesiyle sadece Karadeniz ile Akdeniz'i birleştiren yolları değil, Anadolu ve Balkanları da kontrol altına alabileceğiz. Bu nedenle Rusya ilk uygun anda İstanbul'a el koymak için hazır olmalıydı. Sazanow'a göre bunun gerçekleşmesinde bir Avrupa Savaşı ile mümkündür".³⁶ Rusya herhangi bir savaş yokken Boğazlar üzerinde emellerini komisyonlarla, raporlarla dile getirmiştir. Savaşın başlamasıyla Boğazlar üzerindeki hakimiyet hakkına sahip olduğu biçimindeki yaklaşımıyla rakiplerini bu bölgeden uzak tutma mücadelesini vermiştir.

2.2.2. Mondros Ateşkes Antlaşmasında Türk Boğazları

Mondros Ateşkes Müzakeresiyle görevli ve başında Bahriye Nazırı Rauf Bey'in bulunduğu heyete 24 Ekim 1918'de İstanbul'da hareket etmeden önce 8 maddelik bir talimat verilmiştir. Bu talimatın Boğazlarla ilgili kısmında, Boğazların ticaret ve savaş

³⁴ Erkal, Ş. *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Çanakkale Cephesi Harekatı*, Ankara, 1993, s.74

³⁵ Erkal, a.g.k., s.77

³⁶ Tükin, a.g.k., s.355

gemilerine açık olmasını kabul ederiz; yalnız, Yunan savaş gemilerinin girişine müsaade etmeyiz. Boğazlar Osmanlı askeri tarafından korunması istenmeli; ancak karşı taraftan şiddetli ısrar geldiğinde bir miktar İngiliz askeri bulunmasını kabul edebiliriz,³⁷ şeklinde ibareler bulunmaktaydı.

30 Ekim 1918'de imzalanan sözleşmenin Boğazlarla ilgili birinci maddesinde Türk görüşleri red ediliyordu. Boğazların savunulması İngiliz ve Fransız askerlerine bırakılıyordu. Boğazlar böylece İngiliz ve Fransızların denetimine giriyordu.

Mondros Ateşkes Antlaşmasında Boğazlar konusu Antlaşmanın ilk maddelerinde yer alırken; Sevr Antlaşmasında ise en ince noktasına kadar Boğazların işgali ve işgalin devamlılığı düzenlenmiştir. 10 Ağustos 1920 tarihli Sevr Antlaşması uyarınca, barışta ve savaşta Boğazlar bütün devletlerin savaş gemilerine açık tutulacaktı. Ancak Misak-ı Millî sınırları içerisinde "tam bağımsızlık" ilkesini temel alan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, İtilâf Devletleri'nin Osmanlı Hükümeti'ne kabul ettirdikleri Sevr Antlaşması'nı ve onun getirdiği her türlü sonucu reddetmiş ve yok saymıştır.

2.2.3. Lozan Sözleşmesi Kapsamında Türk Boğazları

Mudanya Ateşkesi'nin imzalanmasından sonra İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Barış Konferansının 13 Kasım'da Lozan'da toplanması çalışmalarına başladı.³⁸ Bu sırada Ankara Hükümeti de 4 Ekim'de İtilaf Devletlerine verdiği notada, Barış Konferansının İzmir'de yapılmasını ve Boğazlar sorunu nedeniyle görüşmelere Rusya, Ukrayna ve Gürcistan Cumhuriyetlerinin de çağrılmasını istedi. İtilaf Devletleri ise Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'ın Boğazlarla ilgili kanunun görüşülmesi sırasında Konferansa katılmasını kabul etti. Fakat konferans yerinin İzmir olması isteğini kabul etmediler. Burada önemli olan Türkiye'nin isteği doğrultusunda konuyla doğrudan etkili olan tarafların değil, dolaylı olarak taraf olan Karadeniz'e sınırı olan ülkelerin konferansa davetinin, Türkiye'nin yapmış olmasıdır. Çünkü bu yaklaşım Türkiye'nin Karadeniz'e sınırları için de ayrı bir düzenlemenin yapılmasını benimsediğini göstermiştir.

³⁷ Türkgeldi, A, Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi, Ankara, 1948. s.32

³⁸ Karacan, A.N., Milliyet Yayınları, Tarih Dizisi II, İstanbul, 1991, s.53

Lozan'a gidecek heyetinin belirlenmesi için yapılan oylamada İsmet Paşa heyet başkanlığına, Sinop Milletvekili Sağlık Bakanı Rıza Nur ve Trabzon milletvekili Hasan (Saka) Bey'ler ise üye olarak seçilmişlerdir. Ayrıca heyete askeri, ekonomik ve hukuki konularında 21 danışman, 2 basın danışmanı ve 10 da tercüman eşlik etmiş olup; Türk Heyeti toplam 36 kişi ile konferansta bulunmuştur. Konferans görüşmeleri için ise üç komisyon oluşturulmuş, birinci komisyonda sınırlar, askeri ve Boğazlarla ilgili konuların; ikinci komisyonda Türkiye'deki azınlıkların durumunun; üçüncü komisyonda ise mali, ekonomik ve hukuki konuların görüşülmesi kararlaştırılmıştır. Komisyonlardan birincisinin başkanlığını İngiltere; ikincisinin İtalya; üçüncüsünü de Fransa üstlenmiştir.

2.2.4. Tarafların Yaklaşımı

Lord Curzon'un başkanlık ettiği, birinci komisyon 4 Aralık günü Boğazlarla ilgili görüşmelere başlamıştır; ancak Lozan Konferansının Boğazlarla ilgili bölümünde Sovyetler Birliği temsilcisinin de katılması, bu oturumun en tartışmalı oturum olmasına neden olmuştur. Diğer oturumlarda İtilaf Devletlerinin ortak görüşü ile Türkiye'nin görüşü söz konusu iken, Boğazlar konusunda üçüncü bir görüş olarak Sovyetler Birliğinin görüşü de yer almıştır. Bu komisyonda İtilaf devletleri arasında hararetli münakaşalar da olmuştur.³⁹

2.2.4.1. Sovyetler Birliği'nin Görüşü

Geçmişteki Türk-Sovyet ilişkilerinde, sorunların temelinde Boğazların kontrolü hususu yatar, çünkü Boğazların kontrolü konusu iki ülke arasında çıkar çatışması dolayısıyla düşmanlıklara neden olmuştur. Bu nedenle Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra Boğazların İtilaf Devletlerinin eline geçmiş olması hem Ankara'ya ve hem de Moskova'ya karşı bir baskı unsuru olarak kullanılacağı düşüncesinden dolayı iki tarafı da ortak sorun ve ortak düşmana karşı birbirine yakınlaştırmıştır.⁴⁰ Sovyetler Birliği'nde yeni rejim; Boğazların güçlü Batılı bir devletin eline geçmesinden çok, belki de kendisine bir

³⁹ Erkin, a.g.k., s.96

⁴⁰ Belen, F., Askeri, Siyasi ve Sosyal Yönleriyle Türk Kurtuluş Savaşı, Ankara, 1983, s.523

uydu olabilecek, güçsüz bir Türkiye'nin elinde olmasını istemiştir. Bundan dolayı Lenin ve arkadaşları Mondros'tan sonra Türkiye yanlısı bir politika izlemiştir.⁴¹

24 Eylül 1922'de Sovyetler Birliği, İtilaf Devletlerine verdiği notada "Boğazlarda tam Egemenlik Türklerin hakkıdır" söylemini kullanmıştır. Bu açık destekle beraber Boğazlar konusuyla ilgili gelişmelerden de uzak kalmayacağını da açıklamış oluyordu. Lozan'da Boğazlar oturumuna katılan Sovyetler Birliği'nin Dışişleri Bakanı Çiçerin, Boğazlarla ilgili Sovyet görüşünü: "Karadeniz'den, Marmara Denizi'nden ve Çanakkale Boğazı'ndan barışçıl deniz ulaşımının sürekli olarak serbest olması, kesin bir şekilde ve hiçbir kısıtlama konmadan sağlanmalıdır. Karadeniz'de barışın korunması, Karadeniz kıyılarının güvenliği ile Yakındoğu da barışın sürdürülmesi ve İstanbul'un güvenliği garanti altına alınmalıdır. Başka bir ifadeyle, Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarının gerek barış zamanında, gerekse savaş zamanında Türkiye'den başka bütün devletlerin savaş gemileriyle, silahlı gemilerine ve askeri uçaklarına sürekli olarak kapalı bulunması zorunludur. Boğazlarda gemilerin barışçıl amaçlarla gidip gelme serbestliği ilkesiyle savaş gemileri için kapalı kalma ilkesi karşılıklı olarak birbirini tamamlamaktadır. Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının Türkiye'ye ait olduğunu göz önünde tutarak, her halkın egemenliğine karşı saygılı olan Sovyet hükümeti ile müttefikleri, Türk halkının kendi ülkesi ve kendi suları üzerinde bütün haklarının etkili olarak yeniden sağlanması ve korunmasında ısrar etmektedirler. Türk Hükümeti'nin kıyılarını tahkim etmek ve silahlandırmak hakkı kendisine açıkça tanınmazsa, Boğazlarla Marmara Denizinin her türlü saldırıya karşı etkili olarak savunulamayacak bir durumda kalacağını da ısrarla belirtmek isteriz. Boğazların savaş gemilerine kapanması, bütün devletlerarasında eşitlik ilkesine uygun düşmekte, oysa onların savaş gemilerine açık tutulması en güçlü devlet yararına üstünlük sağlayan bir durum yaratmaktadır." şeklinde belirtmiştir.⁴²

Sovyetler Birliği konferansta savunduğu görüş ile Çarlık rejiminin Akdeniz'e inme politikasını Boğazdan sağlama düşüncesini terk ettiğini göstermiştir. Yeni politikası ise, Boğazların kapalılığı ilkesiydi. Sovyetler yeni politikalarıyla Karadeniz'i kendi suları olarak görmekte ve bu sulara yabancı savaş gemilerinin girmesini istememekteydi.⁴³

⁴¹ Belen, a.g.k., s.523-524

⁴² Bilge, S.A., Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri, 1920-1964, İstanbul, 1992, s.87-88

⁴³ İnan, a.g.k., s.27-28

2.2.4.2. Türkiye'nin Görüşü

Türk Hükümeti, İsmet Paşa başkanlığındaki heyeti Lozan'a gönderirken on iki maddelik bir talimat vermiştir. Bu talimatlardan altıncısı Boğazlarla ilgiliydi, şöyle ki: "Boğazlarda ve Gelibolu yarımadasında yabancı asker bulundurulmasına karşı çıkılmalıdır" şeklinde sıkı bir direktif verilmiştir. Konferans da en son görüş bildiren Türk heyeti başkanı İsmet Paşa olmuştur. İsmet Paşa talimat gereği ilk önce Boğazların güvenliği üzerinde durmuş ve Boğazların silahsızlandırılmasına karşı olduğunu bildirmiştir. Boğazların silahsızlandırılması; Doğu Trakya, Marmara Denizi ve İstanbul'un savunmasız bırakılması anlamına geldiğinden Konferansa katılan hiçbir devlet de kendi başkentini savunmasız bırakılmasını kabul etmeyeceğine göre Türkiye'de kendi başkentini savunmasız bırakmayacağını İsmet Paşa hararetle savunmuştur. Boğazların silahlandırılması sadece Türkiye'nin güvenliği için değil, dünya barışı için de zorunludur demiştir.⁴⁴

Türkiye' nin geçişle ilgili görüşü ise, Boğazlardan kural olarak serbest geçişin sağlanması; ancak savaş gemileri, tonaj ve sınıf açısından bazı sınırlamalara bağlı olması biçimindeydi. Her halükarda Boğazlardan geçiş İstanbul'un ve Marmara Denizinin güvenliğine zarar vermeyecek şekilde olmalıdır.⁴⁵

Görüldüğü gibi, Türkiye güvenliği tehlikeye sokmayacak geçişlere karşı değildir. Ancak, Boğazların ülke sınırları içinde yer alması nedeniyle Boğazlar bölgesinin silahsızlandırılması ve bölgede komisyon oluşturulmasına, egemenlik kaygılarından dolayı şiddetle karşı çıkmıştır.

2.2.4.3. Diğer Ülkelerin Görüşleri

Lozan'da Lord Curzon İngiliz çıkarlarına uygun olan Boğazların açıklığı görüşünü şu şekilde savunuyordu; "Gerek ekonomik gerek diğer taarruzlara karşı Karadeniz'e kıyısı bulunan büyük ve küçük bütün devletlerin Karadeniz'e ilgileri vardır. Bu devletlerin çıkarları eşit olarak düşünülmelidir. Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi ve İstanbul Boğazı iki açık deniz

⁴⁴ Karacan, a.g.k., s.180

⁴⁵ İnan, a.g.k., s.28

arasında dünya ticareti bakımından uluslararası bir yoldur. Bu yol, diğer uluslararası boğazlar, kanallar ve nehirlere konmuş olan yöntemler gibi olmalıdır."⁴⁶ İngiltere, Çarlık Rusyası döneminde Boğazları kapalılığını savunurken, Lozan'da ise Boğazların açık olmasını savunmuştur. Bunun nedeni; I. Dünya Savaşından sonra Sovyetler Birliği'nin elinde Akdeniz'i ve Boğazları tehdit edecek bir savaş donanmasının olmamasındandır. Ayrıca Boğazlar ile ilgili oturumda başkanlığı İngiltere yaptığından dolayı, bu durum İngilizlerin görüşünü daha da önemli hale getiriyordu.

Fransa da İngiltere'nin görüşlerini benimsemiştir. Çünkü; Fransızlar petrol ihtiyacını Romanya ve Galiçya' dan karşıladığından ve bu petrolünde Tuna yoluyla Karadeniz'e buradan da tankere yüklenip Boğazlardan geçilerek Fransa limanlarına olduğundan, Balkanların kontrol altında tutulmasını sağlayacak olan Boğazların açıklığı hususundaki Lord Curzon' un görüşlerine Fransa delegesi Barer' de katıldığını açıklamıştır.

Amerika konferansa taraf olmamış ama, gözlemci heyeti göndermiştir. Amerika'nın politikası, Karadeniz'deki ticaretin bu denize sahildar devletlerle sınırlandırılmasının kabul edilemeyeceği, bütün devletlerin Karadeniz'de ticaret yapma hakkı olduğu şeklindeydi. Herhangi bir devletin, coğrafi bir ayrıcalıkla, diğer devletleri haklarından mahrum etme hakkı iddia edilemeyeceği ve bir devletçe Boğazlara ve Karadeniz'e sınırsız bir şekilde hakim olunması dünya siyasetine aykırı olacağını Amerika, Konferansın başından beri Boğazlarla beraber Karadeniz'in de askersiz hale getirilmesini, yani Karadeniz'deki Sovyet donanmasının sınırlandırılmasından yana olmuştur. Çünkü Karadeniz'de güçlü bir savaş donanmasının varlığı, Amerika'ya göre ticaret serbestisini tehdit edebilecektir.⁴⁷

İtalya, Romanya, Yunanistan, Bulgaristan ve Yugoslavya delegeleri de, Komisyon Başkanı Lord Curzon'un düşüncelerine katılmış olup; Boğazların güvenlik içinde açık olmasını istemişlerdir.⁴⁸

Kısaca Konferans görüşmelerinde; kapalılığı tek Sovyetler Birliği savunurken diğer ülkeler Boğazların açıklığı gereği üzerinde durmuşlardır.

⁴⁶ Bilsel, Lozan, 2. Cilt, İstanbul,1933, s.365

⁴⁷ Armaoğlu,F., *Amerikan Belgelerinde Lozan Konferansı ve Amerika*, sayı 213, Türk Tarihi Basımevi, Ankara, 1991, s. 510-511

⁴⁸ Bilsel, a.g.k., s.366

2.2.4.4. Lozan Boğazlar Sözleşmesinin Değerlendirilmesi

Bu sözleşme incelediğinde; gerek silahsızlandırma ve savunma, gerekse savaş ve ticaret gemilerinin geçişine ilişkin maddeleri açısından Türkiye Devleti'nin aleyhine olduğu hemen göze çarpmaktadır. Özellikle de sözleşmenin içeriğinde yer alan Bölgenin silahsızlandırılması maddesi bunu açıkça ortaya koymuştur. İtilaf Devletleri, Boğazlar Bölgesinin silahsızlandırılmasını Boğazlardan geçecek vasıtaların güvenliği açısından ele almış ve geçiş serbestliğine Türkiye'den gelebilecek bir tehlikeyi önlemek için de Türkiye'nin bölgedeki askeri yetkilerini kısıtlamıştır.⁴⁹

Her ne kadar bir tehlike durumunda Boğazların savunulması, Milletler Cemiyeti'nin kararı doğrultusunda Fransa, İngiltere, İtalya ve Japonya'ya bırakılmışsa da Milletler Cemiyeti'nin oy birliği ile alacağı karara kadar geçecek süre içerisinde Boğazlar işgal edilebilecektir. Yine herhangi bir savaş durumunda ve saldırı tehlikesine karşı Boğazlar Bölgesi'nin adı geçen devletler tarafından silahlandırılması, Türkiye'yi hiç istemediği ve taraf olmadığı bir savaşa sürükleyebilecektir.⁵⁰

İstanbul'un güvenliği için öngörülen 12.000 kişilik kuvvet İstanbul'un savunulmasında yetersiz bir sayıdır. Ayrıca; Trakya toprakları ile Anadolu arasında adeta tampon bir bölge meydana getirilmiştir. Her ne kadar silahsız bölgeden Türkiye'nin askeri birlik sevk etme hakkı bulunsa da yine de Trakya'nın savunulması riske sokulmuştur. Türkiye'nin içinde bulunmadığı bir savaş zamanında savaşan devletlerin savaş gemilerinin Boğazlardan geçebilecek olması da bölge için tehlikeli bir durum yaratmaktadır.

Yine o günkü koşullar altında daha iyi bir boğazlar rejiminin kurulması olanağı yoktu. Lozan'da Türkiye için öncelikli olan sorun Ulusal Antın öngördüğü sınırları kabul ettirmek ve bağımsızlığını kısıtlayan kapitülasyonlardan kurtulmaktı. Boğazlar konusunda direnme bir olasılıkla konferansı çıkmaza sokabilirdi. Lozan'ın bir parçası olarak bu sözleşmeyi düşündüğümüzde mevcut durumla beraber geçici olarak bu sözleşmenin başarılı olduğunu söyleyebiliriz; ama sadece Boğazlar Sözleşmesi üzerinde durduğumuzda ve Sözleşmenin ilerde değişebileceğine dair herhangi bir belirtinin olmadığını da ilave edersek; Sözleşmenin galip olarak masaya oturan bir devlet için hezimet olduğu açıkça ortaya çıkar.

⁴⁹ Toluner, S., Limni Adasının Hukuki Statüsü ve Boğazlar Konvansiyonu, İstanbul, 1987, s.16.

⁵⁰ Toluner, a.g.k., s.17.

2.3. Montreux Boğazlar Sözleşmesi Kapsamında Türk Boğazları

2.3.1. Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ni Hazırlayan Nedenler

Lozan Barış Antlaşmasına ek olarak imzalanan Lozan Boğazlar Sözleşmesinin kurduğu rejim süresiz olarak yapılmasına rağmen, ancak 13 yıl uygulanabilmiştir. Özellikle, 1930'lu yıllarda revizyonist devletler olan İtalya ve Almanya'nın demokrasiyi ve dünya barışını yayılcı politikaların, gölgesinde bırakmaları ile Boğazların uluslararası bir denetimde olması Türkiye için bir risk olmuştur, gerek iç dinamiklerinin ve gerekse de dünyada oluşan değişimlerin bir sonucu olarak Lozan'ın kurduğu rejimin gözden geçirilmesi Türkiye için bölgenin güvenliği açısından bir gereklilik olmuştur.⁵¹ Kuruluşundan itibaren statükocu olan Türkiye'nin bu politikasından, Boğazlar rejiminin değiştirilmesi bir sapma olduğu görünse de bu bilakis statükonun daha da yerleşmesi için yapılmış değişime açık bir kapı bırakan rejim yerine, süreli olmasına rağmen kurduğu düzenden dolayı tam bir statükocu olan Montreux rejimi mevcut duruma hizmet etmiştir.

Boğazlar ile ilgili Lozan'da alınan karar, aslında egemen bir ulusun egemenlik hakkı ile bağdaşacak bir çözüm değildi. Boğazların iki yakasının, Marmara Denizi"ndeki adaların askersizleştirilmesi; bölgenin güvenliğinin başka devletlerle birlikte sağlanması, Milletler Cemiyeti'nin güvencesi gibi kurallar sonuna kadar Türkiye Cumhuriyetinin kabulleneceği durumlar olamazdı.⁵²

Boğazların silâhsızlandırılması ve yabancı devletlere ait savaş gemilerinin ve askeri uçakların Boğazlar'dan serbest geçişi ile ilgili ilkelere uyup uymadıklarını denetlemekle görevli olan "Boğazlar Komisyonu", Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin Türkiye'nin egemenlik haklarını kısıtlayıcı hükümlerinden birisiydi. Gerek serbest geçiş, gerekse silâhsızlandırılan bölgelerin güvenliği, Lozan Boğazlar Sözleşmesiyle Milletler Cemiyeti'nin güvencesi altına alınmıştı. Diğer taraftan, Lozan Boğazlar Sözleşmesi sadece savaş ve barış düzenini göz önüne alıyor, savaş tehdidi durumunu hesaba katmıyordu. Dolayısıyla, Türkiye kendisini savaş tehdidi altında hissetmesi durumunda sözleşme nedeniyle meşru müdafaaasının gereğini yapamaz duruma düşmekteydi. Lozan Barış Konferansında Türkiye, İtilâf devletlerinin ısrar

⁵¹ Sander, O., Siyasi Tarih 1918-1944, Ankara, 1994, s.62-63.

⁵² Kili, S, Türk Devrim Tarihi, İstanbul, 2001, s. 211

ve baskıları sonucu büyük fedakârlıklarla egemenliğini kısıtlayan bu hükümleri kabul etmek zorunda kalmıştı. Türkiye, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin söz konusu hükümlerini kabul ederken, Milletler Cemiyeti'nin kollektif güvenlik alanında etkin bir rol oynayacağına inanmış ve genel bir silâhsızlanmaya gidileceğini değerlendirmişti. Fakat, her iki konudaki ümitleri de gerçekleşmedi. Ne silâhsızlanma yolunda olumlu adımlar atılabildi, ne de kollektif güvenlik konusunda Milletler Cemiyeti kendisinden bekleneni verebildi.⁵³ Türkiye Boğazlar statüsünü değiştirmek için duyduğu isteği, ilk defa, Londra'da toplanan "Silâhların Azaltılması ve Sınırlandırılması Konferansında, 24 Mart 1933'te ortaya atmış ve bunu, 23 Mayıs 1933 'te Konferans Genel Komisyonu'nda tekrarlamıştır. Fakat bu istek, silâhsızlanma meselesiyle doğrudan ilgili olmadığı ileri sürülerek kabul görmemiştir.

Türkiye Avrupa'da, özellikle Almanya'nın silâhlanması ve uluslararası ilişkilerin bozulmaya başlamasından sonra, bu konu üzerine daha çok eğilme gereğini duymuştur. Almanya'nın, 1919 Versailles Antlaşması'nın askerî kısıtlama hükümlerini tanımadığını açıklaması üzerine olağanüstü toplanan Milletler Cemiyeti Konseyi'nde; 17 Nisan 1935'te Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Aras, Boğazlar statüsünün değiştirilmesi isteğinde olduğunu bildirmiş ve bu görüşünü desteklemek üzere ilke bakımından iki neden öne sürmüştür: Bu nedenlerden biri; Türkiye için, başka her devlet gibi. güvenliğini sağlama zorunluluğudur. Öteki neden ise şudur: Varlığını koruması için gerekli bütün uyanıklıkla birlikte, barışı sağlamlaştıracak bütün çabalara içtenlikle katılmaktan geri durmayan Türkiye, bu alandaki istekli davranışının, kendisine karşı eşitliğe aykırı bir davranışa yol açmasını kabul edemez.⁵⁴ Tevfik Rüştü Aras, bu iki temel nedeni belirttikten sonra, uluslararası durumda meydana gelecek her değişikliğin Boğazlar statüsünde de karşı bir değişikliği gerektireceğini vurgulamıştır. Türkiye Dışişleri Bakanı, Eylül 1935'te, Milletler Cemiyeti Genel Kurulu'nda, doğrudan statünün değiştirilmesini istemiştir. Boğazlar'ın askersizleştirilmesi hükümlerinin, Türkiye'nin hem kıyılarının savunulmasına, hem de topraklarının iki parçası arasındaki geçit ve transitin güvenliğine zarar verdiğine işaret ederek; bu durumun bu hükümlerin kabul edildiği sıralardaki koşulların değişmesine rağmen, aynen sürüp gitmekte olduğunu söylemiştir. Bu talep, Sovyet Rusya tarafından da desteklenmiştir.

Bu konudaki Sovyet Rusya desteğinin temel nedeni; Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ndeki kıyıda olsun veya olmasın yabancı devletlere ait savaş gemilerinin,

⁵³ Armaoğlu, a.g.k., s.343

⁵⁴ Beydilli, K, "Boğazlar Meselesi" maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C.2, İstanbul, 1992, s.268

Karadeniz'e, bu denizdeki en kuvvetli donanmanın azamî kuvvetini geçememek kaydıyla, serbestçe girebilmeleri ile ilgili hükmünü tehlikeli görmesiydi. Çünkü, o tarihlerde Rusya'nın Karadeniz filosu, adedi olarak eski ve güçsüz gemilerden oluşuyordu. Rusya, bu zayıflığı dolayısıyla, Boğazlar'ın tüm savaş gemilerine mutlak kapalılığını savunuyordu. Ancak İngiltere, Fransa ve İtalya'nın baskılan sonucu; Türkiye'nin talebi yine reddedilmiştir.⁵⁵

Türk Hükümeti'nin, barışın korunması konusunda gösterdiği dikkat, özen ve dürüstlük çerçevesinde, çeşitli uluslararası toplantılarda açıkladığı bu istek ve niyetleri; 1923 Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin hükümlerinin gözden geçirilmesi yolunu hazırlarken; Akdeniz'de ve Avrupa'da meydana gelen yeni bunalımlar, Türkiye'nin haklılığını da açıkça göstermiştir. Bu ön çalışmalar ve uluslararası alanda ortaya çıkan yeni durum üzerine; Türkiye 10 Nisan 1936'da 1923 Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nde imzası bulunan devletlere birer nota göndermiştir. Son gelişmeler karşısında, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin 18. maddesinin artık uygulanamaz hale geldiğini belirterek, kendi güvenliği, savunması ve egemenlik haklarının korunması yönünden, Lozan'da saptanan statünün değiştirilmesini ve Boğazlar'ın askerileştirilmesini, bunun için de görüşme yapılmasını istemiştir.⁵⁶

Türkiye'nin bu çağrısı, başta İngiltere olmak üzere, diğer devletler tarafından olumlu karşılandı. İngiltere, gelişen olaylar sonucunda politikasını değiştirdiğinden, bu defa Akdeniz'de güçlü bir Türkiye'nin varlığına taraftardı. Sovyetler Birliği, aslında 1923'te saptanan Boğazlar statüsünden memnun değildi ve değiştirilmesini istiyordu. Fransa, bu sıralarda Sovyetler Birliği ile yakınlık kurduğundan, çağrıya olumlu cevap verdi. Balkan devletleri de değişiklikten yanaydılar. İtalya ise, Habeşistan'a saldırısı üzerine, Milletler Cemiyetimin aldığı zorlama önlemlerine Türkiye'nin de katılmış olması nedeniyle, Boğazlar statüsünün değiştirilmesine karşıydı.⁵⁷

Türkiye'nin yaklaşımı İngiltere'nin Doğu Akdeniz'de artmaya başlayan varlığı için önemli bir gelişme fırsatı getirmişti. Gerçekte Türkiye'nin Lozan'dan farklı olarak istediği tek şey boğazların güvenliğinin yeniden kendi tarafından sağlanmasıydı ama önemli olan Türkiye'nin bu konudaki yaklaşımını İngiltere'nin de benimsemiş olduğu model üzerine kuruyor olmasıydı. İngiltere bu amaçla toplanacak bir uluslararası toplantı ile bu bölgedeki

⁵⁵ Erkin, a.g.k., s.64

⁵⁶ Uçarol, R, "Değişmekte Olan Dünyada Türk Boğazlarının Önemi ve Geleceği", Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye, İstanbul, 1994, s.583

⁵⁷ Erkin, a.g.k., s.68

yapılanmayı yeniden oluşturma şansına sahip olabilecekti.⁵⁸ İngiltere hem gün geçtikçe kuvvetlenmekte olan Rusya'yı Karadeniz'e kapatmak, hem de Türkiye'ye vereceği diplomatik destekle bu devletle işbirliği içinde bulunan bölge devletlerini kazanmak şansını yakalamaktaydı. İngiliz prestijinin bölgeye yeniden girişi şüphesiz ki İtalya'ya da gözdağı verecekti.

Türkiye'nin boğazların statüsünün değişmesine yönelik girişimleri Sovyet Rusya için de uygundu. Rusya son yıllarda diplomatik yalnızlığından arınmış, milletler Cemiyeti'ne üye olmuş ve Fransa ile yakın ilişkiler kurmuştu. Boğazlarla ilgili yapılacak olası bir uluslararası toplantıda Fransa'nın desteğini yanına alarak İngiltere'yi yalnızlaştıracağını ve Karadeniz'in ve boğazların statüsünü kendi istediği şekilde değiştirebileceğini hesaplamaktaydı.⁵⁹

2.3.2. Boğazlar Rejimine İlişkin Montreux Sözleşmesi

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti tarafından yapılan çağrı sonucu; İtalya dışındaki diğer devletlerin olumlu tutumları üzerine, 1923 Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ni değiştirmek üzere, 22 Haziran 1936'da İsviçre'nin Montreux (Montrö) kentinde bir konferans toplandı.⁶⁰ Montreux Boğazlar Konferansı'na; Türkiye, Avustralya, İngiltere, Bulgaristan, Fransa, Yunanistan, Japonya, Romanya, Sovyetler Birliği ve Yugoslavya katıldı.⁶¹

Konferansın çalışmaya başlaması üzerine, ikinci günlük oturumda Türkiye on üç maddeden oluşan tezini açıkladı. Buna göre Türkiye; Boğazlar'ı askersiz durumdan çıkarmayı, tahkim etmeyi, buralarda asker bulundurmamayı ve bu arada da Boğazlar Komisyonu'nun kaldırılmasını; ayrıca, Karadeniz'de kıyısı olan ve olmayan devletlerin Boğazlar'dan geçmeye izinli olan deniz kuvvetlerinin en yüksek ölçüde sınırlandırılmasını istiyordu.

Bunun yanı sıra konferansta, Karadeniz'de kıyısı olan ve olmayan devletler de, çıkar çatışmaları dolayısıyla hemen ikiye ayrıldılar. Başta Sovyetler Birliği olmak üzere Karadeniz'de kıyısı olan devletler, kendi gemilerinin Boğazlar'dan geçmesi için tam serbestlik verilmesini ve kıyısı olmayan devletlere ait gemilerin Boğazlar'a girmesinin de, en dar ölçüde kısıtlanmasını istiyorlardı. Diğer yandan, başta İngiltere olmak üzere, Karadeniz dışındaki

⁵⁸ Towle, P., "The Montreux Convention as a Regional Arms Control Treaty-Negotiation and Practice", *Military Affairs*, Cilt: 45, Sayı:3, Kasım 1981, s.122

⁵⁹ Gülboy, B.S., "Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Doğu Akdeniz'deki Güç Dengesinin Değişimi ve Montrö Boğazlar Sözleşmesi", *Türkoloji Kültürü*, Cilt 1, N:2, Yaz 2008, s. 123.

⁶⁰ Kili, a.g.k., s.211

⁶¹ Armaoğlu, a.g.k., s.345

devletler, bu denizde uygun bir denge kurmaya ve Karadeniz devletlerinden biriyle anlaşmazlık halinde hareket serbestliğini korumaya çalışıyorlardı.⁶²

Montreux Konferansı'nda; Boğazlar'da ticaret gemilerine yapılan hizmetler nedeniyle vergi ve harç tahsili, savaş ve yardımcı gemilerin Boğazlar'dan geçmesine dair uygulanacak rejim. Boğazlar Komisyonu'nun kaldırılması, bölgesel paktlar ve Milletler Cemiyeti, sözleşmenin yürürlüğe girmesi ve süresi ile ilgili konularda uzlaşmakta çeşitli sorunlar yaşanmışsa da, bunlar daha sonra karara bağlanmıştır.

Konferans çalışmaları, bu birbirine karşı tezlerin çatışmasıyla sürdü. Sonuçta, Türkiye'nin Boğazlar üzerinde egemenliğini yeniden kurmayı hedef alan, Karadeniz'e kıyası olmayan devletlerin gemilerinin bu denize girmesini önemli ölçüde kısıtlayan Türk tezi, İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin desteği ile kabul edildi. Bunun üzerinde, Boğazlar statüsüne yeni bir şekil veren "Montreux Boğazlar Sözleşmesi", 20 Temmuz 1936'da imzalandı.⁶³

Sözleşme, Lozan Barış Antlaşmasını imzalamış herhangi bir devletin katılımına açık tutulmuş (Madde. 27/1), bu haktan yararlanan İtalya, 2 Mayıs 1938 günü sözleşmeye katılmıştır. Japonya ise, 8 Eylül 1951 tarihinde sözleşmeyi imzalayan devlet sıfatından doğabilecek tüm hak ve menfaatlerinden vazgeçtiğini bildirmiştir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra; Rusya Federasyonu, Ukrayna ve Gürcistan, hilâfet yoluyla Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ne katılarak akit devlet statüsünü kazanmıştır. Bunun yanı sıra, Yugoslavya'nın dağılmasından sonra oluşan yeni devletler arasında yer alan Sırbistan ve Karadağ, "Yugoslavya" adını muhafaza etmekle olup, akit devlet statüsünü sürdürmektedir.⁶⁴

Tüm bu açıklamalardan sonra denilebilir ki, Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin nihaî olarak akit devletleri; Gürcistan, Rusya Federasyonu, Ukrayna, Romanya, Bulgaristan, Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya (Sırbistan-Karadağ), İtalya, Fransa ve İngiltere'dir.

Sözleşmenin amacı, başlangıç kısmında; "*Boğazlar umumî tâbiri altında ifade edilen Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi ve Karadeniz Boğazı'ndan geçişi ve gemilerin seyrini, Lozan'da 24 Temmuz 1923 tarihinde imza edilmiş olan barış antlaşmasınının 23. maddesiyle tespit edilen prensibi, Türkiye 'nin emniyeti ve Karadeniz sahilidarı devletlerin Karadeniz'deki emniyetleri çerçevesi dahilinde koruyacak tarzda tanzim etmek arzusu*" olarak belirlenmiştir.⁶⁵

⁶² Erkin, a.g.k., s.69

⁶³ Montreux Boğazlar Konferansı - Tutanaklar Belgeler, Ankara, 1976, s. 15

⁶⁴ Üstüner, N., Türk Boğazları Bölgesi'nde Seyir, Can, Mal ve Çevre Güvenliğini Sağlayacak Emniyetli Geçiş İçin Nasıl Bir Trafik Kontrol Düzeni Kurulmalıdır? , Harp Akademileri Komutanlığı Yay., İstanbul, 2000, s. 6

⁶⁵ Üstüner, a.g.k., s. 7

Tamamı 29 madde, 4 "Ek" ve 1 "Protokol" dan oluşan bu sözleşme ile, sözleşmeyi imzalayan devletler "*Taraflar Boğazlar'da denizden geçiş ve gidiş-geliş (ulaşım) serbestliği ilkesini kabul etmişlerdir (Madde. 1). Ancak, "bu serbestliğin kullanılışı" da, Montreux Boğazlar Sözleşmesi'* nin diğer maddeleri ile koşullara bağlanarak düzenlenmiştir.⁶⁶ Sözleşmede I.Kısım (Madde. 2-7) Ticaret Gemileri, II. Kısım (Madde. 8-22) Harp Gemileri ve III.Kısım (Madde. 23) Hava Ulaştırması ile ilgili hükümleri içermektedir. Sözleşmenin feshine dair usûl madde 28'de, sözleşme maddelerinin değiştirilmesi ile ilgili usul ise madde 29'da hükme bağlanmıştır.

Bu sözleşme ile Boğazlar'da denizden geçiş serbestliği ilkesi kabul edilmiştir. Bununla birlikte gerçekte, Boğazlarda Türk egemenliğini ve kontrolünü esas alan bir düzenleme yapılarak, belirli kurallarla yeni bir geçiş statüsü kurulmuştur. Nitekim 1923 Lozan Boğazlar Sözleşmesi ile kurulan "Boğazlar Komisyonu" kaldırılmış, Boğazlar'ın çevresinde askersiz bölge oluşturulması kararına son verilerek, Türkiye'nin bu bölgeleri askerileştirmesi kabul edilmiştir. Aynı zamanda, yabancı ticaret ve savaş gemilerinin Boğazlardan geçişleri Türkiye'nin siyasî durumuna ve iradesine bağlanmış, buna göre geçişlerin; barış hali, Türkiye'nin girmedığı savaş hali, Türkiye'nin girdiği savaş hali ve Türkiye'nin kendisini yakın savaş tehlikesinde görmesi hali olmak üzere, dört ayrı statüde yapılması kararlaştırılmıştır.

Türkiye, 1936 Montreux Boğazlar Sözleşmesi ile, 1923 Lozan Boğazlar Sözleşmesi uyarınca Boğazlar'da kurulan ve güvenliği ile egemenliği sınırlayan Boğazlar statüsünü; dönemin değişen güçler dengesinden çok iyi yararlanarak, lehine değiştirmiştir. Bununla Boğazlar üzerindeki egemenlik haklarına yeniden kavuşmuş, aynı zamanda güvenliği ve geleceği yönünden önemli bir sorununu çetin bir diplomasi mücadelesiyle, barışçı yollarla çözümlenmiştir. Öte yandan, Montreux Boğazlar Sözleşmesi ile, Boğazlarda uluslararası bir statü meydana gelmiştir. Bu statünün kurulmasında, 1930'lu yıllarda dünyada uluslararası dengede meydana gelen önemli ve büyük gelişmelerle, Boğazlar statüsünün tarihi gelişimi rol oynamıştır.⁶⁷

Bilindiği gibi, kesin Türk egemenliğinde bulunan Boğazlar'a ilk resmî ve fiilî müdahale, 1774 yılında Küçük Kaynarca Antlaşması ile olmuş, 23 Aralık 1798 tarihli antlaşma ile de yabancı ticaret ve savaş gemileri için Boğazlar'dan geçiş, bir sorun olarak devletlerarası siyasetin vazgeçilmez önemli konuları arasına girmiştir. Bundan böyle de, Boğazlar'ın

⁶⁶ Uçarol, a.g.k., s. 584

⁶⁷ Dümen, E., Tarih İçinde Boğazlar Sorunu, İstanbul, 1990, s. 18

"kapalılığı ilkesi" ile "açıklığı ilkesi", Türkiye'nin dış siyasetini belirleyen en önemli konulardan biri olduğu gibi, devletlerarası mücadelenin de temellerini oluşturmuştur.

Bu yönleriyle 1936 Montreux Sözleşmesi ve onunla kurulan yeni Boğazlar statüsü, Türkiye ile Büyük Devletler'in ve aynı zamanda Büyük Devletler'in kendi aralarında yaptıkları 162 yıllık silâhlı veya diplomasi alanındaki mücadelelerin zaman içinde oluşan ve gelişen bir sonucu olmuştur.

Nitekim 1936 Montreux Boğazlar Sözleşmesi, Boğazlar üzerinde yeniden kesin Türk egemenliğinin, aynı zamanda, 18. yüzyıldan beri İngiltere'nin Rusya'ya karşı sürdürdüğü "*Boğazlar in kapalılığı*" ilkesi ile bunlara karşılık Rusya'nın kendisine değişmez amaç kabul ettiği "*sıcak denizlere inme*" politikasını belli oranda karşılıklı ödünlerle dengeleyen bir statünün kurulmasını sağlamıştır.⁶⁸ Daha genel olarak da. bu denge çerçevesinde, kıyıda olmayan devletlere belli ölçüde Karadeniz'e geçme: Karadeniz'e kıyıda devletlere ise geniş şekilde Boğazlar' dan Akdeniz'e geçiş hakkı tanınmıştır. Önemli olan da bunun, Türkiye'nin egemenliğine, toprak bütünlüğüne ve güvenliğine zarar vermeden gerçekleştirilmesi olmuştur.⁶⁹

Türkiye, sözleşmeyi bu haliyle, yeni Boğazlar rejiminin, kendisine aslında dostluk antlaşmasıyla bağlı Sovyetler Birliği ile Batı Devletleri ve Balkan ülkeleri arasında, barış yararına bir işbirliği döneminin açılmasına bağ ve temel olacağı ümidiyle imzalamıştır. Bu da, Sovyetler Birliği'ni tehdit ve tehlikenin etkisinde bulunan Akdeniz'e Türk-İngiliz-Fransız ortağı olarak getirmek istediğinden kaynaklanmıştır.⁷⁰

Bu genel çerçevede, Boğazlar'da Türk egemenliği esası üzerinde devletlerarası bir statünün kurulması, bunu yürürlük ve kontrolünün Türkiye'ye ait olduğu prensibi, ilk olarak 1841 Londra Boğazlar Antlaşması, ikinci defa da 1936 Montreux Boğazlar Sözleşmesi ile gerçekleşmiştir. Bu durumuyla 1936'da Boğazlar'da kurulan ve çok hassas dengelere dayanan yeni statü, Türkiye Cumhuriyeti'nin güvenliği ile dış siyasetinin, aynı zamanda uluslararası ilişkilerin vazgeçilmez ve belirleyici önemli temellerinden biri olmuştur.⁷¹

⁶⁸ Erkin, a.g.k., s. 117- 119

⁶⁹ Uçarol, a.g.k., s. 186

⁷⁰ Erkin, a.g.k., s. 121

⁷¹ Uçarol, a.g.k., s. 588

Sözleşmenin süresi yürürlüğe giriş tarihinden itibaren 20 yıldır.⁷² Bu 20 yıllık sürenin bitişinden iki yıl önce haber vermek şartıyla, imzacı devletlerden herhangi biri 20 yıllık sürenin sonunda mukaveleyi feshedebilirdi. Sözleşme, 9 Kasım 1936'da yürürlüğe girmiş ve Türkiye'nin olumlu tutumu sonucunda günümüze dek yürürlükte kalmıştır.⁷³ Ancak, bu 20 yıllık süreden sonra her zaman, imzacı devletlerden her biri, sözleşmeyi feshetme arzusunu bildirebilir, sözleşme de bu arzunun bildirilmesinden iki yıl sonra feshedilmiş olur.

Fesih halinde yeni bir sözleşme düzenlemek üzere, bir konferans toplanacaktır. İmzacı devletler, bu konferansa katılmayı taahhüt etmişlerdir. Boğazlar' dan geçiş ve seyrüsefer serbestisi prensibini ihtiva eden sözleşmenin. 1. maddesi süresiz olarak kabul edilmiş olduğu için fesihten müteessir olmayacaktır.⁷⁴

Sözleşme, bütününe ve bir kısmının değiştirilmesine dair olan hükümleri itibarıyla, diğer siyasî sözleşmelere göre. ileri ve orijinal sayılabilir. Sözleşmenin en ileri tarafı oybirliği prensibinden ayrılınması ve gereken hükümlerin değiştirilmesi için belirtilen çoğunluğu kabul etmesidir. Bu bakımdan sözleşme, Milletler Cemiyeti'ne dinamik bir unsur getirmekte, hukukî düzenin barış içinde değişmesini sağlayacak ve genellikle siyasî sözleşmelerde bulunmayan hükümleri içermektedir.

Yürürlüğe girdiği 9 Kasım 1936 tarihinden günümüze kadar, değiştirilmesi hatta ortadan kaldırılmasına yönelik çeşitli uluslararası girişimlere ve gayretlere rağmen, hiçbir değişiklik yapılmadan ayakta kalabilen Montreux Boğazlar Sözleşmesi, Türkiye'nin hatta 20. yüzyılın önemli antlaşmalarından biridir. II. Dünya Savaşı ile başlayan Boğazlar üzerindeki politik savaşın, bugün dahi sona ermediği görülmektedir. Zaman zaman alevlenen, zaman zaman sönen bu mücadeleye, Montreux' nün değiştirilmesi, hatta yürürlükten kaldırılmasını öngören şekil şartlarının çok uygun olmasına rağmen sözleşme, Türkiye'nin gözetiminde 65 yıldır uygulanmaktadır. Bu süre zarfında sözleşme, barış zamanı ile Türkiye'nin tarafsız ve muharip olduğu savaş zamanları koşullarını yaşamıştır.

Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin barış zamanı için öngördüğü rejim, 1939 yılının sonbaharına kadar uygulanabilmişti. 1939 sonbaharından, Türkiye'nin savaşa girdiği 23 Şubat 1945 tarihine kadar ise, Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin Türkiye'nin tarafsız olduğu

⁷² Armaoğlu, a.g.k., s. 345

⁷³ Baykal, F. H., "Günümüzde Deniz Ulaşımındaki Gelişmelerin Işığında Türk Boğazlarının Hukuki Rejiminin Değerlendirilmesi ve Milletlerarası Hukukta Genel Olarak Kabul Görmüş Diğer Boğazlar'dan Geçiş Rejimleri ile Kıyaslanması", Marmara Denizi 2000 Sempozyumu Bildiriler Kitabı, İstanbul 2000, s. 34

⁷⁴ Belik, M. R., Türk Boğazları'nın Hukuki Statüsü, İstanbul, 1962, s. 28

bir savaş hali için öngördüğü; savaşı devletlerin savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesini yasaklayan rejim titizlikle uygulanmıştı. 23 Şubat 1945 tarihinden savaşın fiilen sona erdiği tarihe kadar ise, Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin Türkiye'nin savaşı bir devlet olması hali için öngördüğü; Türkiye'ye istediği devletin gemilerini Boğazlar'dan geçirme, istemediklerinin geçirmeme hakkını veren bir rejim uygulanmıştı.⁷⁵

Şüphesiz ki Montreux Boğazlar Sözleşmesi Doğu Akdeniz'deki güç dengesini yeniden düzenlemiştir. Önceki dönemde var olan İtalyan tehdidi, İngiliz etkisinin bölgeye girişiyle önemli ölçüde azalmıştır. Aynı zamanda Sovyet Rusya'nın Akdeniz'e inşi engellenerek olası bir Rus yayılması Karadeniz çizgisinde durdurulmuştur. Sonuçta Boğazların statüsünde herhangi bir değişiklik istemeyen ve Montreux' ye katılmayan İtalya, en zararlı çıkan devlet olmuştur. Daha önceden bölgedeki güç boşluğunun yarattığı ortamda yayılcı söylemler üreten İtalya, konferanstan sonra İngiltere gibi önemli bir deniz gücünün etkisinin bölgeye hakim olmasına engel olamamıştır ve yayılcı söylemlerinden vazgeçerek 1937'den itibaren Türkiye ile ilişkilerini düzeltme yoluna gitmiştir. İngiltere ise, 1936'daki Akdeniz Antantı ile Balkan ülkelerinin, Montreux Konferansı ile de Türkiye'nin itimadını kazanmış, böylelikle bölge ülkelerini yanına çekerek hem Rusya'yı Akdeniz'den uzak tutmayı, hem de İtalya'nın bölgedeki korku yaratan baskısını yok etmeyi başarmıştır.⁷⁶

2.4. II. Dünya Savaşı Sırasında Türk Boğazları (1939-1945):

1936 yılında, yani dünyanın yeniden büyük sorunlarla, gerilimli ve bunalımlı bir döneme girdiği sıralarda, Türk Boğazları'nda çok hassas dengelere dayanan yeni bir statünün kurulması; Türkiye'ye olduğu kadar, bölge ve dünya devletlerarası siyasette bir uyuşma ve barış içinde sorunların çözümlenebileceği örneğini vermiştir. Ne var ki, aynı tarihlerde Avrupa, Ortadoğu ve Uzakdoğu'da meydana gelen sorun ve gelişmelerin sonucunda, 1 Eylül 1939'da II. Dünya Savaşı patlamıştır.

Savaşla birlikte, dünya güçler dengesinde ve siyasi haritasında büyük değişim ve gelişmeler ortaya çıkarken, bu durumdan yararlanmak isteyen Sovyetler Birliği'nin

⁷⁵ İnan, a.g.k., s. 91

⁷⁶ Gülboy, a.g.m., s. 124.

Türkiye'den istekleri ve girişimleriyle, Boğazlar statüsü bir defa daha sorun yapılmak istenmiş, bu da yeni gelişmelere yol açmıştır.⁷⁷

II. Dünya Savaşı'nın (1939-1945) başladığı sıralarda Türkiye, savaşın dışında ve tarafsız kalmayı, Mihver ve Müttefik Devletler ile, yani karşılıklı iki blokta da var olan iyi ilişkilerini bozmamayı esas almıştı.

Ancak, dünyanın kritik günler yaşadığı bu dönemde Sovyetler Birliği, 23 Ağustos 1939'da, Almanya ile bir "Dostluk Antlaşması" imzalayıp, batısını güvenlik altına aldıktan sonra. Çarlık Rusyası'nın daha önceleri yaptığı gibi, Boğazlar statüsünü lehine değiştirme ve oluşturma politikasını ortaya çıkarmıştır. Bu amaçla ilk iş olarak, Türkiye ile bir anlaşma yapmak gerekçesiyle, Türk Dışişleri Bakanı'nı Moskova'ya davet etmiş ve 25 Eylül 1939'da, Türkiye'den şu isteklerde bulunmuştur:

- Boğazlar'ın ortak savunulmasına dair bir antlaşmanın yapılması,
- Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nde, Karadeniz'de kıyısı bulunmayan devletlerin savaş gemilerine, Boğazların her zaman ve kesin olarak kapatılmasını esas alan bir değişikliğin yapılması.⁷⁸

Sovyetler Birliği bu isteklerle, 1833-Hünkâr İskeleyi Antlaşması ile Çarlık Rusyası'nın Boğazlar'da elde ettiği üstünlüğü ve avantajlı durumu yeniden sağlamak üzere, resmen harekete geçmiştir. Sovyetler Birliği bu önerileriyle, Boğazlar'dan geçiş statüsünün kendi lehine değiştirilmesini ve Boğazlar üzerinde Türkiye ile birlikte söz ve kontrol hakkı yani, ortaklık kurmak istemekteydi.⁷⁹ Sovyetler Birliği'nin Boğazlar statüsünün kendi lehine değiştirilmesini bu şekilde önermesi, 1936-Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin özünün ve niteliğinin ortadan kaldırılması; aynı zamanda dünyanın büyük bir bunalıma girdiği sırada Türkiye'yi de dolaylı olarak etkisi altına alması demektir. Bunlar, Türkiye'nin bağımsızlığını ve güvenliğini tehlikeye sokacak gelişmelerdi. Bu nedenlerle Türkiye, Sovyetler Birliği'nin önerilerini reddetmiştir. Böylece Boğazlar statüsü, Rusya ile Türkiye arasında bir kez daha sorun olarak ortaya çıkmıştır.⁸⁰

⁷⁷ Uçarol, a.g.k., s. 187

⁷⁸ Erkin, a.g.k., s. 135-142

⁷⁹ Uçarol, a.g.k., s. 635

⁸⁰ Erkin, a.g.k., s. 143-156

Sovyetler Birliği'nin yarattığı bu sorun, 17 Aralık 1925 tarihinde "Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması"yla, Sovyet Rusya ile iyi komşuluk ilişkileri içerisinde bulunan Türkiye'yi ondan tamamen ayırarak, İngiltere ve Fransa'ya yani Batılı devletlere yaklaştırmıştır. Bunun sonucunda Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında 19 Ekim 1939'da "Üç Taraflı Yardım Antlaşması"nı imzalamıştır. Türkiye'nin bu antlaşmayı imzalaması üzerine Sovyetler Birliği, buna bir tepki olarak Türkiye'ye yapmış olduğu petrol sevkiyatını durdurdu.⁸¹ Böylece, Türkiye'nin bu tarihe kadar izlediği dış siyasetinde önemli bir değişim meydana gelmiştir.

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında baş gösteren Boğazlar sorunu, II. Dünya Savaşı sırasında ve hemen sonrasında daha da şiddetlenmiştir.

Sovyetler Birliği, savaşın ilerleyen yıllarında, devletlerarası ilişkilerde meydana gelen değişiklikler sonucunda. 22 Haziran 1941 de Almanya'nın saldırısına uğrayınca, aynı gün İngiltere ile bir askerî ittifak imzalayarak Müttefik Devletler safında yer almıştır. Ayrıca, 10 Ağustos 1941'de, Sovyetler Birliği Türkiye'ye bir nota vererek Türk toprakları üzerinde ve Boğazlar konusunda hiçbir talepleri olmadığını belirtme yoluna giderek, Türkiye'nin savaş sırasında izlediği tarafsız politikayı sürdürmesini istediğini dolaylı yoldan ifade etmiştir. Ancak, 1943 sonbaharından itibaren Sovyetler Birliği, Türkiye'nin izlediği tarafsızlık politikasından hoşnut kalmamış ve savaş sırasındaki yükünü hafifleteceği düşüncesiyle, Türkiye'nin bir an önce savaşa girmesini istemiştir.⁸²

Nitekim, Moskova hükümeti, savaşın Müttefikler lehine döndüğü sıralarda, savaş sonrası işbölümü ve düzenlemeyi planlamak üzere Sovyetler Birliği, Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere arasında yapılan Yalta Konferansı'nda (4-11 Şubat 1945), Boğazlar statüsünün kendi isteği doğrultusunda değiştirilmesini istemiştir. Ancak Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere, Sovyet Rusya'ya Boğazlar'dan daha geniş bir geçiş hakkının verilmesini prensip olarak kabul ettiler.⁸³ Bununla beraber, Amerikan Hükümeti, Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki egemenliğini ihlâl edecek bir statüye taraftar değildi. İngiltere de, bağımsızlığı konusunda Türkiye'ye garanti verilmesi gerektiğini belirtti. Bu konunun daha sonra dışişleri bakanları arasında yapılacak toplantıda ele alınmasını ve durumdan Türkiye'ye bilgi verilmesini kararlaştırmışlardır. Böylece, Türkiye'nin savaşın dışında kalmak için büyük

⁸¹ Uçarol, a.g.k., s. 636, 637.

⁸² İnan, a.g.k., s. 97.

⁸³ Armaoğlu, a.g.k., s. 402

çabalar harcadığı sıralarda; Sovyetler Birliği, İngiltere ile Amerika Birleşik Devletleri'ni Boğazlar sorununa kendi lehinde ortak yapmayı sağlamıştır.

Bu gelişmelerden sonra Sovyetler Birliği, 19 Mart 1945'te Türkiye'ye verdiği bir notayla, 17 Aralık 1925 tarihli "Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması"nı feshettiğini bildirmiştir. Bunun arkasından da 7 Haziran 1945'te Türkiye'den, 16 Mart 1921 tarihli "Moskova Antlaşması" ile düzenlenen Türk-Sovyet sınırında, Sovyetler lehine bazı düzeltmeler yapmasını, yani Kars ve Ardahan'ı; ayrıca Boğazlar'ın ortaklaşa savunulmasını, bunu sağlamak için de kendisine Boğazlar'da deniz ve kara üsleri verilmesini; Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin kendi lehine değiştirilmesini istemiştir.⁸⁴

Sovyetler Birliği diğer yandan da, Almanya'nın teslim olmasından sonra, savaş sonu durumu görüşmek ve gelecek hakkında bir karara varabilmek amacıyla, 17 Temmuz - 2 Ağustos 1945' te Müttefik Devletler arasında yapılan "Potsdam Konferansı"na Boğazlar sorununu getirerek, Montreux Sözleşmesi'nin Sovyet ticaret ve savaş gemilerinin Boğazlar'dan her zaman serbestçe geçmesini sağlayacak şekilde değiştirilmesi önerisinde bulunmuştur.⁸⁵ Sovyetler, Türkiye'nin zayıf olması sebebiyle, serbest geçiş için gereken garantiyi sağlayamadığını, bu sebeple Boğazların Sovyet Rusya ile Türkiye'nin ortak kontrolü altına konulmasını istediler. Yani, Ruslar Boğazlar'da üs istiyorlardı. Tabiatıyla bu istek kabul edilmedi. Amerika ve İngiltere ise, Ruslar için ancak Boğazlar'dan tam geçiş serbestisine taraftardılar. Mesele hakkında karar alınmayıp, her iki devletin kendi görüşünü Türkiye'ye bildirmesine karar verildi. Ayrıca, Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere, konu kendilerini de ilgilendirir hale geldiğinden, bu defa Sovyet isteklerine katılmamışlardır. Bu da, iki devletle Sovyetler'in arasında görüş ayrılıklarına yol açmıştır.⁸⁶

II. Dünya Savaşı'nın sonlarında, Sovyetler Birliği'nin Boğazlar hakkındaki istek ve tutumunu bu şekilde açıkça ortaya koyduğu sıralarda, dünyada meydana gelen önemli gelişme ve değişmelerin aynı zamanda Sovyetler' in gittikçe daha çok artan yayılma emelleri karşısında, Boğazlar'ın ve mevcut Boğazlar statüsünün önemini kavrayan Amerika Birleşik Devletleri; 1945 yılı sonlarından itibaren Boğazlar konusundaki tutum ve davranışını değiştirmeye başlamıştır. Nitekim, Karadeniz devletlerine Boğazlar'dan daha geniş geçme hakkı verilmesini kabul etmekle beraber, Montreux Sözleşmesinde önemli değişiklikler

⁸⁴ Uçarol, a.g.k., s. 190.

⁸⁵ Bilsel, a.g.k., s. 42- 43.

⁸⁶ Armaoğlu, a.g.k., s. 405

yapılmasından yana olmadığını açıklamıştır. Bununla bir büyük devlet olarak, Boğazlar konusuna artık kendisinin de doğrudan taraf olduğunu göstermiştir.⁸⁷

Türkiye, bu durum üzerine, 22 Ağustos ve 18 Ekim 1946 tarihlerinde Sovyetler Birliği'ne verdiği karşılık notalarda, yapılan isteklerin *"Türkiye'nin hiçbir şekilde feragat edemeyeceği ve bağlı kılınmasını kabul edemeyeceği egemenlik haklarına ve güvenliğine aykırı"* olduğundan ve bunların kabulünün, *"Türkiye'nin Boğazlar'da oynadığı denge ve irtibat unsuru rolünün sona ermesi ve Karadeniz devletlerinin sözde güvenliğinin imhası üzerine kurulması demek olacağını"* bildirerek, Sovyet önerilerini reddetmiştir.⁸⁸

Sovyet yayılmasının Doğu Avrupa ve Uzak Doğu'ya kadar tehlikeli bir durum meydana getirmesi üzerine Amerika Birleşik Devletleri, dış politikasında genel ve önemli değişiklikler yapmaya başlamıştır. Bunun ilk belirtilerinden birini de, o tarihlerde Sovyetler'in gittikçe artan baskısıyla karşı karşıya kalan Türkiye'ye yaklaşmakla göstermiştir.⁸⁹

Nitekim, Amerika Birleşik Devletleri donanmasının en büyük savaş gemilerinden biri olan Missouri zırhlısını, Washington'da ölen Türkiye Büyükelçisi Münir Ertegün'ün cenazesini taşımak vesilesiyle, İstanbul Boğazı'na göndermiştir. Missouri'nin 5 Nisan 1946'da İstanbul'a gelmesi. Türkiye üzerinde sürmekte olan Sovyet baskısına karşı, Amerika'nın Türkiye'ye verdiği bir güvence olarak algılanmıştır. Geminin İstanbul'a vardığı gün, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Henry Truman da, dış politikalarına yeni bir yön verileceğini ve Ortadoğu'daki durumun önemini ve ciddiliğini kabul ettiğini açıklamıştır.⁹⁰

Washington Hükümeti, bundan sonra, 19 Ağustos 1946'da Sovyetler Birliği'ne bir nota vererek, Montreux Sözleşmesi ile Boğazlar'da kurulan statünün kaldırılması ve Boğazlar'ın ortaklaşa savunulması konusundaki Sovyet isteklerini reddettiğini, Boğazlar'ın savunmasında, sadece Türkiye'nin sorumlu olmasından yana olduğunu bildirmiştir. Bunun ardından da, Akdeniz'e bir savaş filosu göndermiştir.⁹¹ Diğer yandan, 9 Ekim 1946'da Sovyetlere verdiği yeni bir nota ile de, bu görüşünü desteklemiştir. Ayrıca, Boğazlar bir saldırıya uğrarsa veya saldırı tehdidiyle karşılaşırsa. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin harekete geçmesini gerektireceğini belirtmiştir. Böylece Amerika Birleşik Devletleri. Boğazlar statüsünden

⁸⁷ İnan, a.g.k., a.g.k., s. 100-102

⁸⁸ Erkin, a.g.k., s. 294-316.

⁸⁹ Bilsel, a.g.k., s. 63-65.

⁹⁰ Kocabaş, S., Türkiye'nin Canı Boğazlar, İstanbul, 1994, s. 183.

⁹¹ Başyurt, E., Ateş Yolu- Boğazlarda Bitmeyen Kavga, İstanbul, 1998, s. 68.

doğan sorunlar içerisinde resmen ve fiilen girmiş: II. Dünya Savaşı öncesindeki yıllarda ve dönemlerde İngiltere'nin bölgede oynadığı rolleri üstlenmiş ve onun yerini almıştır.⁹²

Görüldüğü gibi Türkiye, II. Dünya Savaşı'nın başladığı günlerden itibaren savaş boyunca ve savaşı izleyen yıllarda, Sovyetler Birliği'nin Boğazlar statüsünü kendi lehine değiştirmek amacıyla yaptığı istek ve girişimler sonucunda, Boğazlardan dolayı bir defa daha büyük bir bunalımla karşılaşmıştır. Bu bunalım, aynı zamanda o tarihlerde dünya güçler dengesinin oluşmasında kilit noktalarından biri halini alarak, büyük devletleri de karşı karşıya getirmiş ve dünya siyasetini yönlendiren bir niteliğe ulaşmıştır.

II. Dünya Savaşı'nın, dünya siyasî haritasında ve güçler dengesinde meydana getirdiği büyük değişim, gelişim ve boşluk döneminde ortaya çıkan Boğazlar sorunu, bundan ve diğer Sovyet isteklerinden doğan Türk-Sovyet ilişkilerinde gerginlik, 1950'lerde iki bloklu dünyanın oluşmasına ve Türkiye'nin NATO'ya katılmasıyla (18 Şubat 1952), 1953'e kadar sürmüştür. Bu sıralarda başlamış olan "Soğuk Savaş" dönemiyle de, Türk-Sovyet ilişkileri yeni bir döneme girmiştir.

2.5. Soğuk Savaş Döneminde Boğazlar (1945- 1991) :

II. Dünya Savaşı'nın hemen arkasından dünya yeni bir bloklaşmaya doğru gitmeye başlamıştır. Bu arada, 6 Nisan 1946'da, İngiltere Başbakanı Winston Churchill; savaş sırasında müttefikleri olan Sovyetler Birliği'ni yayımlacılığı ve isteklerinden dolayı kesin ve açık olarak suçlamış, Avrupa'daki yeni bloklaşmayı belirtmek üzere de ilk defa "*Demir Perde*" deyimini kullanmıştır. Böylece, Avrupa'nın "*Demir Perde*" önünde ve arkasında bulunanlar olmak üzere, iki bölüme ayrıldığını belirtmiştir. Bu da dünyanın iki bloklu duruma gelmekte olduğunu resmen göstermiştir.⁹³

Nitekim, 1950 yılında patlayan Kore Savaşı, bu bloklaşmayı kesin olarak ortaya koymuştur. Bu tarihlerden itibaren dünya, Amerika Birleşik Devletlerinin lideri olduğu "*Batı Bloku*" ile Sovyetler Birliği'nin lideri olduğu "*Demir Perde*" veya "*Doğu Bloku*" olmak üzere iki kutuplu, bloklu yeni bir güçler dengesi sistemine açıkça ve fiilen girmiştir. Bu

⁹² Uçarol, a.g.k., s. 191, 192.

⁹³ Uçarol, a.g.k., s. 192, 193.

bloklaşma ise, bölgesel sıcak savaşların yanında, genel olarak bloklar arasında "Soğuk Savaş" dönemini başlatmıştır.⁹⁴

Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'nin, Sovyetler Birliği'nin Boğazlar konusundaki isteklerine karşı olan kesin tutumları ve Türkiye'nin 18 Ekim 1946 tarihli notasından sonra, Boğazlar'ın rejimi konusundaki diplomatik tartışmalar sona erdi. Bu tartışmalar, özellikle Sovyetlerin Türkiye'den toprak talepleri nedeniyle, Türk-Sovyet ilişkilerinin iyice bozulmasına sebep olmuştu.⁹⁵

Boğazlar'ın rejiminin değiştirilmesi sorununun 1945 ve 1946 yıllarındaki diplomatik notalardan sonra, bir konferansta ele alınması gerekiyordu. Ancak, günümüze kadar bu amaçla bir konferans toplanmadığı ve bu konuda resmi bir girişim de olmadığı gibi, sözleşmenin sona erdirilmesi de istenmiş değildir. Bu nedenlerle süresi dolmuş olmasına rağmen, Montreux Boğazlar Sözleşmesi halen yürürlüktedir.

Türk-Sovyet ilişkileri, Türkiye'nin güvenliğini sağlamak amacıyla, NATO'ya üye olmasından sonra, yumuşamaya başlamıştır. Sovyetler Birliği, çeşitli yönlerde geliştirdiği yumuşama politikasını Türkiye'ye karşı da uygulamaya başlamıştı. Nitekim, Türkiye'den toprak ve üs taleplerinde bulunan Molotov, 31 Mayıs 1953 tarihinde Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı olarak, Türk Büyükelçisi'ne Moskova'da verdiği notada, Sovyetler Birliği'nin artık Türkiye'den toprak ve üs talebi olmadığını bildiriyordu. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Sovyetler Birliği'nin bu notasını 18 Temmuz 1953 tarihinde yanıtladı. Böylelikle Sovyetler, Türkiye'ye karşı baskı ve tehdit politikasını terk ederek, 1953 yazından itibaren Türkiye'ye yaklaşma ve ona güven verme politikası uygulayarak, Türk-Sovyet ilişkilerinde yeni bir dönemi başlatmaya çalışıyorlardı. Çünkü Karadeniz'deki donanma üstünlüklerine rağmen Sovyetler, "kendi evlerinin anahtarının" Türkiye'nin elinde olmasından ötürü büyük bir kaygı içerisindeydiler.⁹⁶ Bundan sonraki yıllarda Sovyetler Birliği, Türkiye'ye yönelik "barış teklifleri"ne devam etti. Türk hükümetleri, bütün bunları, inandırıcı bulmadılar ve Türkiye'yi Batı dünyasından koparmaya yönelik taktikler şeklinde değerlendirerek dikkate almadılar.⁹⁷

⁹⁴ Armaoğlu, a.g.k., s. 519, 520.

⁹⁵ Baltalı, a.g.k., s. 138, 149, 150.

⁹⁶ De Luca, A., R., "Soviet-American Politics and the Turkish Straits", Political Science Quarterly, Cilt:92, No:3, Sonbahar 1977, s. 503-524.

⁹⁷ Kocabaş, a.g.k., s. 213.

Amerika Birleşik Devletleri ise, Sovyet yayılmasına karşı, Doğu Asya'dan Batı Avrupa'ya kadar ittifaklar sistemiyle bir "Kuzey Kuşağı" kurmak üzere, harekete geçmiştir. Washington'un bu tasarısı, 1955 yılında Türkiye'nin içinde bulunduğu Bağdat Paktı'nın kurulmasıyla, daha önce 1949 ve 1954 yıllarında kurulan NATO ve SEATO (Güney Doğu Asya İşbirliği Örgütü) arasındaki boşluk doldurularak gerçekleştirilmiştir.⁹⁸ Bununla da, İngiltere'nin önderliğinde Kırım Savaşı (1853-1856)'ndan sonra imzalanan Paris Antlaşması ile yapıldığı gibi, bu defa Amerika Birleşik Devletleri önderliğinde daha geniş şekilde olmak üzere, devletlerarası bir siyasi yapılaşma ve "siyasi kuşakla", Rusya'nın güneye doğru yayılması önlenmek istemiştir.

Türkiye, 1856 yılında olduğu gibi, 1955 yılında da Rusya'ya karşı kurulan bu "siyasî kuşak" içerisinde, Avrupa ile Ortadoğu ve Uzakdoğu arasında bir bağ, köprü ve kilit ülke olarak yer almıştır. Bu yeni yapılaşma ise, Türk Boğazlarının önemini daha da çoğaltmıştır.⁹⁹

Bu gelişmelerden hemen sonra, Sovyet Lideri Kruşçev' in 1956 yılında çeşitli nedenlerle ortaya attığı "Barış içinde bir arada yaşama ilkesi" ile birlikte, Sovyetler Birliğinin dış siyasetinde önemli değişiklikler başlamıştır. Bu çerçevede, Türk-Sovyet ilişkileri de önce normalleşmiş, 1960'lardan itibaren de iyi komşuluk ilişkilerine dönüşmüştür. Böylece, Sovyet Rusya'nın Boğazlar statüsünün değiştirilmesi isteğinden ve girişimlerinden doğan sorun ve gerginlik sona ermiştir.¹⁰⁰

1958 yılında yapılan "Birinci Deniz Hukuku Konferansı"nda kapalı ve yarı kapalı denizlerin özel bir rejime tabi tutulması yolundaki görüşler reddedilmiştir.¹⁰¹ Uluslararası Deniz Hukuku Kuralları'nı yeniden belirlemek üzere toplanan Birleşmiş Milletler "Üçüncü Deniz Hukuku Konferansı"nda da, kapalı ve yarı kapalı denizlerin Özel rejime tabi tutulması öngörülmemiştir. Konferans sonucu kabul edilen "Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi" kapalı ve yarı kapalı denizleri genel kurallara tâbi tutmuştur (Madde. 122.123). Sözleşme, ayrıca, rejimleri uluslararası antlaşmalarla belirlenmiş olan boğazlardan geçiş rejimini de, aynen koruma yoluna gitmiş; bu tür boğazlardan geçiş rejimini değiştirmemiştir (Madde.35/c, 311/5).¹⁰²

⁹⁸ Armaoğlu, a.g.k., s. 524-528

⁹⁹ Uçarol, R., Siyasi Tarih (1789-1999), İstanbul 1994, s.738-741.

¹⁰⁰ Uçarol, "Değişmekte Olan Dünyada Türk Boğazlarının Önemi ve Geleceği", Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye, İstanbul, 1994, s. 193

¹⁰¹ Belik, a.g.k., s. 28

¹⁰² İnan, a.g.k., s. 112, 113.

Çağımızın teknolojik gelişmeleri, savaş gemilerinin donatım şeklini değiştirmiştir. Barış zamanında savaş gemilerinin Karadeniz'e geçişi ile ilgili Montreux Boğazlar Sözleşmesi hükümlerinin, günün koşullarına tam anlamı ile cevap veremediği görüşü, zaman zaman ileri sürülmüş ve bu konu ilk kez resmen, Batı Avrupa Birliği Parlamentosu tarafından dile getirilmiştir. Batı Avrupa Birliği Parlamentosu, Montreux Boğazlar Sözleşmesinin modern gemi ve silahları da kapsayacak şekilde değiştirilmesi için, bir karar da almıştır.

“Ortak Pazar’ın” kurucularından Fransız ekonomisti Pierre Uri, 19 Haziran 1971 tarihli Le Monde Gazetesindeki makalesinde, Orta Doğu bunalımının çözümlenebilmesi için, Süveyş ve Panama Kanalları ile Tiran ve Türk Boğazları'nı yönetecek bir uluslararası “Boğazlar Yönetim Komisyonu” nun kurulması fikrini öne sürmüştür. Pierre Uri' ye göre; Türkiye bu öneriyi kabul ettiği takdirde, Boğazlar' ı yönetme gibi zor ve tehlikeli bir işten de vazgeçmiş olacaktır. Buna karşılık Türk Dışişleri Bakanlığı, Pierre Uri' nin bu görüşünün tamamen kişisel olduğunu ve Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin değiştirilmesi için hiçbir resmî çalışma veya düşüncenin mevcut olmadığını; Türkiye'nin sözleşmeyi büyük bir titizlik ve tarafsızlıkla uyguladığını belirtmiştir.¹⁰³

II. Dünya Savaşı'ndan sonra bu gelişmeler olurken, dünyanın siyasî, ekonomik ve ticari gelişmeleri oranında, Boğazlar' daki trafik de giderek artmıştır. Örnek olarak, 1957-1977 yılları arasında Boğazlar'dan geçiş yapan gemilerin sayısı 3.5 katına yükselmiştir. Bu gemilerin çoğunluğu Sovyetler Birliği'ne aitti. Nitekim, 1977 yılında, Boğazlar'dan geçen ticaret gemilerinin yarısına yakını da (8000), Sovyet bayrağı taşımaktaydı. Aynı yıl, Boğazlar'dan geçen savaş gemilerinin sayısı ise şöyleydi: 248 Sovyet, 14 Amerikan, 4 İngiliz, 3 İran, 3 Suriye, 1 Bulgar. Bu trafik, 1977'den itibaren her geçen gün daha da yoğunlaşmıştır. Böylece Boğazlar, bu gelişmelerle dünyanın dikkatini üzerinde toplamaya devam etmiştir.¹⁰⁴

Bu dönemde, Boğazlar statüsü ile ilgili büyük bunalımlarla karşılaşılacakla beraber, uçak ya da helikopter taşıyan savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçip-geçemeyeceği sorunu zaman zaman ortaya çıkmıştır. Buna da, Sovyetler Birliği'nin ilk defa 18 Temmuz 1976'da Kiev tipi bir savaş gemisi ile, son olarak da 2 Aralık 1991' de, 65 bin tonajlık, 304 metre uzunluğundaki "Kuznetsov" adlı uçak gemisini Karadeniz'den Ege'ye geçirmesi neden olmuştur. Sovyetler'in bir bakıma 1936 Montreux Boğazlar Sözleşmesi statüsünü zorlaması

¹⁰³ İnan, a.g.k., s. 111, 112.

¹⁰⁴ Uçarol, a.g.k., s. 193.

olan bu tip girişimleri, bazı çevrelerde Boğazlar statüsünün yeniden gündeme getirilmesine yol açmıştır. Ancak bunlardan herhangi bir gelişme ve sonuç çıkmamıştır.¹⁰⁵

Böylece, Türk Boğazları'nda 1936 Montreux Boğazlar Sözleşmesi ile kurulan statü, II. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasındaki büyük değişim ve gelişmelerle, çekişme ve bunalımlara rağmen, Türkiye'nin tutarlı ve kararlı siyaseti ile direnci sonucunda, herhangi bir değişikliğe uğramadan günümüze kadar gelmiştir.

2.6. Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Boğazlar (1991-1994):

Yakın tarihlerde, mevcut Boğazlar statüsünün değişmesiyle en çok ilgilenen, Türk Boğazları üzerinde isteklerde bulunup sorunlar çıkartan Sovyetler Birliği'nde; 1985, özellikle de 1989 yılından itibaren ortaya çıkan iç gelişmeler ve bu devletin dağılmaya başlaması, II. Dünya Savaşı'ndan sonra dünyada oluşan iki bloğa dayalı sistem ile "Soğuk Savaş" fiilen ve resmen sona erdirmiştir. Böylece, dünya güçler dengesinde yeniden büyük bir değişim ve gelişim dönemi başlamıştır. Bu da, Boğazlar statüsünün bir defa daha gündeme gelmesine yol açmıştır.

Bilindiği gibi 1991 sonlarına gelindiğinde, Sovyetler Birliği'ni oluşturan 15 cumhuriyet bağımsızlıklarını ilân ettiler. Bunlardan 11'i, 21 Aralık 1991'de Kazakistan'ın başkenti Alma-Ata'da düzenledikleri doruk toplantısında, Sovyetler Birliği'nin yerini alacak olan Bağımsız Devletler Topluluğu'na (BDT) katılmayı kabul etmişlerdir. Sovyetler Birliği'nin son devlet başkanının, 25 Aralık 1991 günü görevinden istifa etmesiyle: 74 yıllık Sovyetler Birliği hukuken ve resmen sona ermiş ve yerini Bağımsız Devletler Topluluğu'na bırakmıştır.¹⁰⁶

20 Aralık 1991'de, NATO üyesi 16 ülkeyle, feshedilen Varşova Paktı üyesi 9 Doğu Avrupa ülkesi, Brüksel'de bir araya gelerek, "Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi" çerçevesinde ilk toplantısını yapmıştır. Konseyin toplantısından sonra yayınlanan ortak bildiri, konseye katılan 25 ülkenin ortak hedefinin "diyalog ve işbirliği"nin ve bununla "Hür ve Tek Avrupa" olduğu açıklanmıştır. 10 Nisan 1992'de yine Brüksel'de. NATO ülkeleri ve Varşova Paktı

¹⁰⁵ Başyurt, a.g.k., s. 71.

¹⁰⁶ Kocabaş, a.g.e., s. 222.

ülkeleri Genelkurmay Başkanları birlikte toplanarak, barış için gelecekte yapılacaklar hakkında görüş alışverişinde bulunmuşlardır.¹⁰⁷

1990'lı yılların başlarında yaşanan gelişmelerle, dünya görünüşte "tek bloklu" duruma gelirken, dünyanın özellikle II. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra oluşan siyasî yapısı ve siyasî coğrafyası ile, bazı değerlerinde değişimler olup yıkılmıştır. Bu yıllarda Batı Avrupa devletleri (Avrupa Topluluğu) önderliğinde, Avrupa'nın geniş bir bölümünü kapsayan ülkeleri arasında siyasî ve ekonomik birliği öngören bir yakınlaşmanın son aşamalarına gelinmiştir. Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla Doğu Avrupa'da ve Asya'nın bir bölümünde dağılma olurken, Avrupa'nın batısında büyük bir siyasi-ekonomik birlik ve güç merkezi doğmuştur.¹⁰⁸

Bu genel çerçevede, Türkiye'nin çevresinde meydana gelen ve bütün dünyayı ilgilendiren bu değişimle ortaya çıkan güçler boşluğu döneminde, cevabı aranan konulardan biri de; Boğazlar statüsünü oluşturan 1936 Montreux Sözleşmesinin hukukî durumunun ne olacağıdır. Çünkü, bu sözleşmede imzası bulunan büyük devletlerden birisi olan Sovyetler Birliği'nin siyasî yaşamı sona ermiştir. Bu da, bazı çevrelerde, Boğazlar statüsünde yeniden yapılaşmayı veya doğan boşluğun doldurulmasını gerektirebileceği görüşünün doğmasına yol açmıştır.

Ancak, 23 Aralık 1991 günü, Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere gibi devletler ile Avrupa Topluluğu (AT), yeni bağımsızlığını ilan eden Rusya Federasyonu'nu dağılan Sovyetler Birliği'nin devamı olarak tanıdıklarını açıkladılar. 24 Aralık 1993'de Rusya Federasyonu. Birleşmiş Milletler'de Sovyetler Birliği'nin yerini alarak, Bağımsız Devletler Topluluğu'nu (BDT) oluşturan diğer 10 cumhuriyet tarafından da onaylandı. Böylece, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla ortaya çıkan hukukî ve siyasî boşluk doldurulmuş oldu.

Türk Boğazları, 1991 yılına kadar, Karadeniz'e kıyısı bulunan devletler olarak Sovyetler Birliği ve onun etkisindeki Bulgaristan ile Romanya olmak üzere, üç devleti yakından ilgilendirmekteydi. Değişen dünyada ise, bu devletlerin sayısı çoğalmıştır. Nitekim, Bulgaristan ve Romanya'nın yanı sıra, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla ortaya çıkan Moldavya, Ukrayna Rusya Federasyonu ve Gürcistan; Karadeniz'e kıyıda devletler olmuşlardır.¹⁰⁹ Ayrıca, Ermenistan ile Azerbaycan, Karadeniz'e doğrudan kıyıda olmamakla

¹⁰⁷ Uçarol, Siyasi Tarih (1789-1999), s. 827-830

¹⁰⁸ Uçarol, Değişmekte olan..., s. 195, 196.

¹⁰⁹ Kocabaş, a.g.e., s. 220

birlikte, bu denizle yakından ilgili devletlerdir. Aynı zamanda, Orta Asya Cumhuriyetleri; Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın deniz yoluyla dünyaya açılmaları, genelde Karadeniz ile mümkündür. Bunlar da, Karadeniz'le ve bu denizin tek çıkışı olan Türk Boğazları ile doğrudan ilgili devlet sayısını, 13'e yükseltmiştir. Öte yandan, bu ülkelere dünyanın başka bölgelerinden deniz yoluyla ulaşmanın tek geçidi, yine Boğazlar'dır.¹¹⁰

Türk Boğazları, günümüzün değişen dünyasında, herşeye rağmen, dünyanın en önemli ve en işlek suyollarından biri olma niteliğini korumakta, gelecekte ise önemini daha da artacağı anlaşılmaktadır. Çünkü Boğazlar, Karadeniz ile Akdeniz'i bütünleştirmekte, aynı zamanda Tuna Nehri ve bağlantı kanalları yoluyla Doğu ve Orta Avrupa'yı, Volga ve Don nehirleri ve kara yollarıyla Hazar Denizi ve çevresiyle, Orta Asya'yı açık denizlere bağlamaktadır.

1990 yılı öncesine göre yapısı değişen, siyasi ve ekonomik yönlerde yeniden yapılaşmaya doğru giden günümüz dünyasında, Türk Boğazlarının jeopolitik ve jeostratejik önemi, dolayısıyla siyasi olma niteliği sürmektedir.

Karadeniz'in çevresinde ve kuzeyinde Sovyetler Birliği'nin yerine kurulan devletler, Bağımsız Devletler Topluluğu'nu kurmuşlarsa da, bölgede nasıl bir yapılaşmanın meydana geleceği, henüz açıklık ve kesinlik kazanmamıştır. BDT içindeki birçok devlet ve özellikle de Türk cumhuriyetleri, yapılaşma çalışmalarında Türkiye Cumhuriyeti ile sıkı ilişkiler ve işbirliği kurmuşlardır.

Türkiye'nin girişimleriyle, İstanbul'da, 2 Şubat 1991'de "Karadeniz Ekonomik İşbirliği Konferansı" toplanmıştır. Konferansa katılan Türkiye, Moldavya, Bulgaristan, Romanya, Ukrayna, Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan ve Bağımsız Devletler Topluluğu'nun Dışişleri Bakanları veya Dışişleri Bakan Yardımcıları tarafından "Karadeniz Ekonomik İşbirliği Anlaşması" imzalanmıştır. Anlaşma, uygulamaya konulduğunda olumlu sonuçlar verecek olursa, Karadeniz'in dolayısıyla, Boğazlar'ın ekonomik ve siyasî boyutlarını daha da genişletecek, önemini çoğaltacaktır. Ne var ki, 1990' lardaki bu gelişmelere ve siyasî alandaki yumuşamalara rağmen, askeri yönden Karadeniz'de dünyanın iki bloklu ve Soğuk Savaş dönemindeki kuvvet durumu olduğu gibi durmaktadır.¹¹¹

¹¹⁰ Uçarol, Siyasi Tarih (1789-1999), s. 830.

¹¹¹ Uçarol, Değişmekte olan..., s. 197, 198.

Soğuk Savaş sonrası, Sovyetler Birliği gibi Montreux Sözleşmesi'nin imzacı devletlerinden biri olan Yugoslavya da, 1991 yılı sonlarında dağılmıştır. Ancak Yugoslavya'nın daha dar bir devlet şekliyle devamı söz konusu olduğundan, bu devletteki değişim ve gelişmelerden dolayı, 1936 Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin hukukî yapısıyla ilgili herhangi bir görüş ortaya çıkmamıştır.

Soğuk Savaş'ın bu geçiş döneminde, Boğazlar' la ilgili trafiğin artmasına sebep olacak iki önemli gelişme daha yaşanmıştır. Bunlardan birincisi, Eylül 1992'de Tuna-Ren ve Tuna-Main iç su yolları arasında bağlantının sağlanarak, trafiğe açılması; ikincisi ise, Volga-Batık, Don-Volga iç su yolu ve kanallarındaki trafikte yaşanan artıştır. Soğuk Savaş sonrasında, Boğazlar trafiği ve güvenliği ile ilgili diğer önemli gelişme ise, Sovyetler Birliği'nden ayrılarak bağımsızlığını kazanan Türk cumhuriyetlerinden Kazakistan ve Azerbaycan'ın kendi toprakları ve Hazar kıyılarında uluslararası firmalarla birlikte işletmeye başlayacakları yeni petrol sahalarından çıkarılan petrolerin, dünyaya Boğazlar üzerinden pazarlanması alternatifidir.¹¹²

Boğaz trafiğinde yaşanan ve özellikle petrol taşımacılığıyla birlikte yaşanacak önemli artış, Türkiye'yi egemenlik hakkını elde ettiği Montreux Sözleşmesiyle ters düşmeden, Boğazlar'ın güvenliğini sağlamak ve Boğaz trafiğine çeki düzen vermek için düzenlemeler yapmaya zorlamıştır.

Soğuk Savaş sonrası dönemin, Boğazlar ile ilgili olarak yaşanan ve halen sürmekte olan en önemli krizi de Türkiye'nin, başta Rusya Federasyonu olmak üzere, birçok ülkenin tepkisine rağmen, Kasım 1994 tarihinden itibaren yürürlüğe sokmayı başardığı “Boğazlar ve Marmara Bölgesi Deniz Trafik Düzeni Hakkında Tüzük” olmuştur.¹¹³

Sonuç olarak, Türkiye Cumhuriyeti'nin zor şartlar altında imza ettiği 1923 Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin yerini alan ve Türk Boğazları'nda 18 yıl aradan sonra yeniden Türk egemenliğini kuran 1936 Montreux Boğazlar Sözleşmesi, Sovyetler Birliği'nin bütün baskı ve girişimlerine rağmen varlığını sürdürmüştür. Sovyetler Birliği'nin, Montreux Sözleşmesi'nin değiştirilmesi yönünde 1939 yılında başlayan baskıları da, Türkiye'nin NATO üyesi olmasının ardından, 1953 yılından itibaren yerini uzlaşmaya bırakmıştır. Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılması ile de, Boğazlar üzerindeki baskısı büyük oranda sona ermiştir. Bu dönemin en önemli özelliklerinden birini ise, Rusya'nın Boğazlar

¹¹² Kocabaş, a.g.k., s. 73.

¹¹³ Başyurt, a.g.k., s. 73

konusundaki isteklerine karşı, İngiltere'nin verdiği desteğin yerini; Sovyetler Birliği'nin Boğazlar konusundaki isteklerine karşı, Amerika Birleşik Devletleri'nin alması olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri'nin Boğazlar konusundaki bu desteği, 1994 yılı sonunda yürürlüğe giren “Boğazlar Tüzüğü” ve sonrasında da devam etmiştir.

3. BÖLÜM

SAVAŞ SONRASINDA TÜRK AMERİKAN İLİŞKİLERİNDE MEYDANA GELEN YAKINLAŞMA VE SOVYET TALEPLERİ

3.1. II. Dünya Savaşı'nın Son Döneminde Türk Amerikan İlişkilerinde Yakınlaşma

3.1.1. Türk-Alman İlişkilerinin Kesilmesi:

Türkiye savaşa giden süreçte çelişen dostluklarını bağdaştırmaya çalışırken özellikle olası bir savaşta kendisini doğrudan savaşa çekebilecek düzenlemelerden kaçınmaya çalışmıştır.¹¹⁴ II. Dünya Savaşı'nın başlaması ile dış ilişkilerde Türkiye üzerindeki baskılar oldukça artmıştır. Müttefik Devletler (İngiltere, Fransa, A.B.D. ve Sovyetler) ile Mihver Devletleri Almanya ve İtalya stratejik öneminden dolayı, Türkiye'yi yanlarına çekebilmek için büyük bir rekabete girişmişlerdir.¹¹⁵ Savaş döneminde gerek Almanya'nın gerekse müttefiklerin, Türkiye'yi kendi yanlarına almak ya da çok önem taşıyan kimi önerilerini kabul ettirebilmek için, Ege Adaları'ndan bir kısmını Türkiye'ye vermek, Bulgaristan veya Yunanistan sınırlarında Türkiye'nin lehine düzeltmeler yapmak, hatta Türkiye'den Batı Trakya'yı geçici olarak işgal etmesini istemek gibi değişik önerilerde bulunmaları, başlı başına önem taşımaktadır.¹¹⁶

II. Dünya Savaşı boyunca genel olarak Türkiye'nin yaşadığı süreç coğrafi konumunun önemi dolayısıyla gerek müttefiklerin gerek mihverin Türkiye'yi kendi yanlarında savaşa sokmak için harcadıkları çabaların ve Türkiye üzerinde yaptıkları baskıların bir hikâyesi olarak yorumlanmıştır. Savaştan tarafların bu faaliyetleri karşısında Türkiye'nin izlediği politikanın esası savaşın dışında kalmak ve memleketi savaşın yıkıntılarında korumaya çalışmak olmuştur. Türkiye'yi yönetenler bu gayenin gerçekleşmesinde gerçekten değerli bir başarı kazanmışlardır.¹¹⁷ Ayrıca savaş boyunca hem iç siyaset hem de basın sıkı denetim altında tutulmuş ve bunlar Türkiye'nin çatışma dışı kalma gayreti doğrultusunda ustalıkla

¹¹⁴ Oran, B., **Türk Dış Politikası**, C: I, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s.399.

¹¹⁵ Saray, M., **Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin Nato'ya Girişi III. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Hatıraları ve Belgeler**, Ankara, AKDİTYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2000, s.62.

¹¹⁶ Turan, Ş., **Türk Devrim Tarihi**, C.4, 1.bsk, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999, s.139.

¹¹⁷ Armaoğlu, a.g.k., s.407.

yönlendirilmişlerdi. Bir anlamda II. Dünya Savaşı boyunca Türkiye dış politikada çok yönlü bir denge politikası anlayışını izlemiştir.

Türkiye’yi savaştan uzak tutması bakımından başarılı sayılan Türk diplomasisi Sovyetler Birliği’ni Doğu Avrupa’da egemen güç haline getirdiği iddiasıyla da eleştirilmiştir. Türk politikacıları, özellikle de Numan Menemencioğlu, savaş boyunca Sovyetler Birliği’yle batılı komşuları arasındaki güç dengesini, Alman gücünün tamamen ortadan kalkmasını engelleyerek korumaya özen göstermişlerdir.¹¹⁸ Genel olarak Türkiye’nin savaş sırasında izlemiş olduğu politika tutarlı olmaktan uzak görülmüş ve 19 Ekim 1939’da İngiltere, Fransa ve Türkiye arasında imzalanan Karşılıklı Yardım Antlaşması’na Müttefik Devletler tarafından aykırı bulunmuştur. Ülkeyi savaş dışında tutmak İnönü ve arka arkaya gelen Dışişleri Bakanlarının (Önce Şükrü Saraçoğlu, sonra Numan Menemencioğlu ve sonra yine Saraçoğlu) gözünde büyük bir başarıydı. Bu siyasetçilerin hafızasında Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı İmparatorluğu’nun kendisini Almanlara bir kukla gibi kullandırmasının ve bunun ülkelerine getirmiş olduğu felaketlerin berrak anısı yaşıyordu.

II. Dünya Savaşı’nın Almanya’nın başarıları ile geliştiği bir sırada Türkiye, Almanya ile 18 Haziran 1941 tarihinde 10 yıl sürecek olan bir dostluk antlaşması imzalamıştır. Antlaşma 25 Haziran 1941’de T.B.M.M.’de onaylanmıştır. Antlaşmaya göre iki devlet karşılıklı olarak ülkelerinin toprak bütünlüğünü tanıyorlar, birbirlerine karşı doğrudan ya da dolaylı düşmanca davranışlardan kaçınma yükümlülüğü getiriyorlar ve gerektiğinde ortak çıkarlar için ikili görüşmeler yapacaklarını öngörüyorlardı.¹¹⁹ Bu antlaşma imzalanır imzalanmaz, 22 Haziran’da Almanya, Sovyetler Birliği’ne saldırmıştır. Çünkü, artık Almanya Türkiye ile imzalamış olduğu dostluk antlaşması ile, Sovyetler Birliği’ne karşı açtığı cepheye sağ kanadını güvence altına almıştı.¹²⁰ Almanya ile yapılan bu antlaşmayı izleyen günlerde, Türk basınında Almanya’dan yana yazılar yayınlanmaya, Almanya ile dostluğun önemini vurgulayan propaganda türü yorumlar yapılmaya başlanmıştır. Vatan Gazetesi’nde Hitler’i alaya alan bir karikatür yayınlandığı için gazete 60 gün süreyle kapatılması bu çerçevede önemli örneklerdendir.

Türkiye ve Almanya arasında yapılan bu dostluk antlaşması İngiltere ve Amerika’nın tepkisine yol açmıştır. Bu doğrultuda ABD Ödünç verme ve Kiralama Kanunu’na göre Türkiye’ye yapmakta olduğu yardımı kesmiştir. ABD bu kararı 3 Aralık 1941’e kadar

¹¹⁸ Hale, W., Türk Dış Politikası 1774-2000, Çev. Petek Demir, Mozaik Kitabevi, İstanbul, 2003, s.103.

¹¹⁹ Soysal, İ., Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları, C.I., 1920- 1945, T.T.K., Ankara, 1989, s. 591-609.

¹²⁰ Armaoğlu, Siyasi Tarih 1789- 1960, A.Ü. S.B.F. Yayınları, Ankara, 1973, s.734.

uygulamıştır. Ancak Türkiye ve Almanya arasında böyle bir antlaşmanın yapılması en çok Sovyetler Birliği'ni rahatsız etmiştir.¹²¹

Türkiye'nin savaş boyunca kararlılıkla sürdürdüğü savaş dışı kalma politikası savaş sona ererken Türkiye'yi zor durumda bırakacağına benzemektedir.¹²² Müttefikler Türkiye'yi savaşa dâhil edebilmek amacıyla çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır. 1943 yılının Ocak ayında yapılan Adana Konferansı'nda İnönü ve Churchill görünüşte anlaşmışlarsa da bundan eylemli bir sonuç çıkmamıştır. 19 Ekim 1943'te İngiltere, Amerika ve Sovyetler Birliği'nin Dışişleri Bakanları arasında Moskova'da başlayan konferans'ta Türk Havaalanlarının hemen kullanılması ve o yılın sonuna değin Türkiye'nin kesinlikle savaşa katılmasını kararlaştırılmıştır. İngiliz Dışişleri Bakanı Eden, Dışişleri Bakanı Menemencioğlu'nu Kahire'ye çağırarak bu kararı 5 Kasım 1943'te bildirmiştir. Ancak Kahire Buluşması sonucunda da yine Türkiye'nin savaşa girmesi sağlanamamıştır. 14 Ocak 1944'te ABD'nin Ankara Büyükelçisi, Türkiye'nin savaşa katılması gerektiğini kesin bir biçimde bildirmiştir. Ancak Müttefikler yine sonuç alamamışlardır. Bu gelişmeler sonucunda, 3 Şubat 1944'te Türkiye'ye yapılan İngiliz ve Amerikan yardımı durdurulmuştur.¹²³

Genel olarak Kahire görüşmelerinden sonra Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye üzerinde yaptığı baskı savaşa katılması yönünde değil, Almanya ile ticari ve siyasi bağlarını kesmesi yönünde devam etmiştir. Ve bu baskıların etkisi ile Türkiye önce Nisan 1944'te Almanya ile yaptığı ticareti yarıya düşürmüş, sonra da 2 Ağustos 1944 tarihinde diplomatik münasebetlerini kesmiştir. 14 Haziran'da müttefiklerin Roma'ya girmeleri üzerine, Hitler'in kesin yenilgiye uğrayacağı belli olunca da Türkiye müttefiklerle ilişkilerini daha da düzeltebilmek amacıyla bu kararı almıştır. Hükümetin bu yoldaki önerisi T.B.M.M.'de "411" oyla kabul edilmiş, ancak üyelere "41" toplantıya katılmamıştır. T.B.M.M.'nin bu kararını "5" ay sonra, Ocak 1945'te Japonya ile ilişkilerin kesilmesi izlemiştir.¹²⁴ Bu tarihe gelindiğinde artık savaşın müttefiklerin lehine sonuçlanacağı kesinleşmişti.

¹²¹ Yetkin, Ç., Karşı Devrim 1945- 1950, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdaafa-i Hukuk Yayınları, Antalya, 4.bsk., 2006, s.66

¹²² Oran, a.g.k., s.471.

¹²³ Yetkin, a.g.k., s. 66-67.

¹²⁴ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, C:15, Dönem: 7, Toplantı:2, 6 Ocak 1945, s.8-11.

3.1.2. Türkiye'nin Japonya ile Siyasi ve İktisadi İlişkilerini Kesme Kararı ve Bu Kararın Türk- Amerikan ile İlişkilerine Yansıması:

3 Ocak 1945 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Türkiye ve Mihver Devletleri'nden Japonya arasındaki ilişkilerin kesilmesine dair hükümetin teklifini 6 Ocak 1945 tarihinden itibaren uygulanması kararıyla oybirliği ile kabul etmiştir.¹²⁵ Böyle bir kararın alınmasında müttefikler davasına yeni, esaslı bir yardımda bulunma ve savaşı daha kısa sürede bitirme amacının olduğu ifade edilmiştir.¹²⁶ T.B.M.M.'nin bu kararı oybirliğiyle alması Türk kamuoyunda T.B.M.M.'nin tarihi vasfına yakışır bir şekilde davranması olarak değerlendirilmiştir. T.B.M.M.'nin bu kararla "yurdda sulh, cihanda sulh" prensibine dayanan istikrar ve emniyet politikasına, Türk Devriminin halkçı dünya görüşüne çözülmaz bağlılığını bir kere daha belirtmiş olduğu vurgulanmıştır. Prof. Yavuz Abadan Cumhuriyet Gazetesi'ndeki yazısında:

"İnsanlığa, adaletli; küçük, büyük her millet için emniyetli bir devir getireceğini umduğumuz gelecek dünya barışının bir an önce kuruluşunu kolaylaştırmak üzere Birleşmiş Milletlerle gittikçe artan bir fikir ve işbirliği halindeyiz" diyerek Türkiye'nin dış politikada bundan sonraki tavrının ne yönde olacağını belirtmiştir.¹²⁷

T.B.M.M' nin aldığı bu kararın dış dünyada da önemli yansımaları olmuştur. Türkiye'nin böyle bir karar alması özellikle Amerikan ve İngiliz kamuoyunda büyük memnuniyetle karşılanmıştır. A.B.D. Başkanı Roosevelt: "Bu karar, Türkiye'nin tam ve seri bir Müttefik zaferi istediğini bir kere daha gösteriyor" diyerek bu karar karşısındaki memnuniyetini ifade etmiştir.¹²⁸ Bir Amerikan Senato üyesi ise : " Bizi çok sevindiren karar, Birleşmiş Milletlere büyük davaları bahsinde bir hitab teşkil eder" demiştir. Amerikan Senatosu'nda bulunan Mr. Peper ve Mr. Thomas ise bu kararın Dünya'nın her tarafında tecavüze karşı mücadeleye girişmiş bulunan milletler arasındaki bağların teyidi demek olduğunu ve Amerika Birleşik Devletleri'nde büyük bir memnuniyet uyandırdığını belirtmiştir. Ayrıca M. Claude Pepper:

"Türkler basiretkar siyasetleri ile büyük bir şöhret kazanmışlardır. Türkiye'nin Japonya ile münasebetlerini kesmek hususunda aldığı karar, Amerikalılar için başka bir mana da taşır: Harbin bu

¹²⁵ "Japonya ile Siyasi Münasebatımızı Kesiyoruz", **Son Posta**, 4 Ocak 1945, s.7.

¹²⁶ "Japonya ile Münasebetlerimizi Kestik", **Cumhuriyet**, , 4 Ocak 1945, s.1. , "Japonya ile Siyasi Münasebatımızı Kesiyoruz", **Son Posta**, 4 Ocak 1945, s.1,7.

¹²⁷ Abadan, Y., "Dünkü Tarihi Karar", **Cumhuriyet**, 4 Ocak 1945, s.1,3.

¹²⁸ "Kararımızın Akisleri", **Cumhuriyet**, 5 Ocak 1945, s.1,3.

*müstesna devresinde alınan bu karar, Amerikan milleti ile Pasifik'teki kin ve tecavüz kuvvetlerine karşı topyekûn bir mücadeleye girişmiş bulunan bütün diğer milletler arasındaki bağı kuvvetle teyid etmektedir. Haberin içeriğinden anlaşıldığına göre, Türkiye'nin bu kararı Amerika Birleşik Devletleri'nin Ankara Büyükelçisi Mr. Laurence Steinhardt ile sıkı bir işbirliği neticesinde alınmıştır” açıklamasında bulunmuştur.*¹²⁹

Aynı kararı Cumhuriyet Gazetesi yazarı Abidin Daver:

“Medeni milletler camiasında bir mevki sahibi olan, barış, insanlık ve medeniyet davalarında Birleşmiş Milletlerle işbirliği yapmış bulunan Türkiye için, bu milletlerin düşmanı olan emperyalist ve mütecaviz Japonya ile münasebetlerini kesmek kadar tabii ve mantıklı bir şey olamazdı. Türkiye bu kararı vermekle yalnız dost ve müttefiklerine değil, aynı zamanda medeniyete karşı da vazifesini yapmıştır” şeklinde yorumlamıştır.¹³⁰

Dönemin Amerikan Dışişleri Bakanı Mr. Stettinius da Türkiye'nin Japonya ile ilişkilerini kesmesi konusunda bir demeç vermiştir. ABD Dışişleri Bakanı konu ile ilgili olarak; “*Bu karar müttefiklerin Mihver'e karşı zaferinde Türkiye'nin mühim bir yardımını teşkil etmek itibarıyla hükümetimizce iyi karşılanmıştır*” açıklamasında bulunmuştur.

İngiltere'nin müttefiki sıfatıyla Türkiye'den böyle bir jest yapmasını isteyen ve basında belirtildiği gibi savaş sırasında Türkiye'ye askeri anlamda yardımda bulunmuş olan Birleşik Amerika Hükümeti'nin bu isteğini Türkiye'nin benimseyerek kabul etmesi A.B.D.'nin dostluğuna verilen önemin mühim bir işareti olarak nitelendirilmiştir.¹³¹ Bu kararın neticesi olarak Türkiye'deki Japon müesseselerinin kapatılmasına karar verilmiş ve İçişleri Bakanlığı'ndan vilayete gönderilen emirle İstanbul'da bulunan Japon tebaanın gözaltına alınması istenmiştir.

Türkiye'nin bu kararının yansımaları yalnızca birkaç devlet yetkilisinin açıklamaları ve övgü dolu mesajlarıyla sınırlı kalmamıştır. Kararın hemen ertesinde ekonomik ve ticari yansımalar da görülmüştür. Amerika T.B.M.M.'nin oybirliği ile aldığı bu karardan hemen sonra, savaş sırasında Türkiye'ye karşı uyguladığı ihracat ile ilgili bir takım yasaklamaları kaldırılmıştır. Amerika Hükümeti savaş sırasında almış olduğu bir kararla harp maksatlarına hizmet eden 10 maddenin Türkiye'ye ihracatını yasaklamıştı. Bunlar arasında kamyon, bazı

¹²⁹ “Kararımızın Akisleri”, **Cumhuriyet**, 5 Ocak 1945, s.1,3.

¹³⁰ Daver,A., “Kararımızın Mucip Sebepleri”, **Cumhuriyet**, 5 Ocak 1945, s.1.

makineler ve demir malzeme gibi maddeler bulunmaktaydı. Japonya ile siyasi ve iktisadi ilişkilerimizin kesilmesi üzerine, Türkiye'ye ihracatı yasak olan bu maddelerin de belirli şartlar dâhilinde gönderilmesine karar verilmiştir. Amerika'dan geniş ölçüde ithalat yapılması için de birçok teklif alınmaya başlanmıştır.¹³³ Böylece, henüz resmi olarak II. Dünya Savaşı sona ermeden T.B.M.M.'nin Japonya ile ilişkilerini kesme kararını alması savaş sonrası dönemde Türk- Amerikan ilişkilerindeki yakınlaşmanın ilk adımı olarak görülebilir. Türkiye'nin müttefik devletlerin yanında olduğunu gösteren Japonya ile ilişkilerini kesme kararından hemen sonra, Amerika'nın da Türkiye ile ticari ilişkilerindeki sınırlamaları kaldırması ABD tarafından Türkiye'ye karşı atılan olumlu bir adım olarak değerlendirilebilir.

3.1.3. II. Dünya Savaşı Sonuna Doğru Düzenlenen Konferanslar ve Bu Konferanslarda Alınan Kararların Türk-Amerikan İlişkilerine Yansımaları

3.1.3.1. Yalta Konferansı

Savaş sonrası dönemde Üç Büyükleri oluşturan Amerika, İngiltere ve Rusya'nın uluslararası alanda gerçekleştirdikleri düzenlemeler, "Yalta- Potsdam düzeni" olarak adlandırılmaktadır. Savaş sonrası uluslararası alanda kurulması hedeflenen düzenin temelleri büyük ölçüde Yalta Konferansı'nda atılmıştır. Yalta Konferansı'ndan sonra toplanan Potsdam Konferansı'nda ise Yalta'da atılmış olan adımlar büyük ölçüde pekiştirilmiştir. Bununla beraber bu iki konferans, Üç Büyükler arasındaki ilişkilerin niteliği bakımından farklılıklar taşımaktaydı. Yalta Konferansı'ndaki görüşmelerde uzlaşma anlayışı egemen olurken, Potsdam'daki görüşmelerde daha çok rekabet ön plana çıkmıştır. Bu nedenle soğuk savaş sürecinin başlangıcını Potsdam Konferansı'na dayandıran görüşler de bulunmaktadır.¹³¹

1945 yılına gelindiğinde II. Dünya Savaşı'nın Mihver Devletleri'nin hezimetini ile sonuçlanacağı büyük ölçüde belli olmuştur. Bu nedenle savaş sonrasında Avrupa'da kurulacak olan düzenin belirlenmesi gereği ortaya çıkmıştır. Bu amaçla 4- 11 Şubat 1945 tarihleri arasında dünyanın üç büyük devletinin liderleri Roosevelt, Stalin ve Churchill birçok konunun yanısıra, doğrudan Türkiye'yi ilgilendiren meselelerin de görüşüldüğü Yalta Konferansı'nda bir araya gelmişlerdir.

Yalta Konferansı Türk basınında "Kırım Konferansı" veya "Üçler Konferansı" olarak geçmiştir. Konferansın toplandığı haberi 7 Şubat 1945 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde

¹³¹ Akalın, C., Soğuk Savaş, ABD ve Türkiye -1 Olaylar ve Belgeler (1945-1952), İstanbul, 2003, s. 62.

“Üçler Konferansı” başlığı ile duyurulmuştur. Konferansın Karadeniz’de bulunan Soçi şehrinde toplantı halinde olduğu ve üç liderin katıldığı bu toplantıda görüşmelere başlandığı haberi ilk defa 6 Şubat günü Londra basınında açıklanmıştır.

Müttefik önderlerinin Yalta’da bir araya geldiği sırada Türkiye hala İngiltere ile yaşamış olduğu “soğukluk devresinin” etkisi altında bulunmaktaydı. Bu soğukluğun sebebi; savaş boyunca İngiltere’nin Türkiye’ye II. Dünya Savaşı’na katılması konusunda baskı yapması ve Türkiye’nin savaş dışında kalması halinde savaş sonrası dış politikada yalnız kalacağı yönünde tehditler ileri sürmüş olmasıydı. Bu nedenle Türkiye’de Yalta Konferansına ilişkin kuşkulu ve karamsar düşünceler hâkim olmuştur. Ahmet Şükrü Esmer’in o günlere ait anılarında da konuyla ilgili şu görüşler ifade ediliyordu: “Churchill Türkiye’ye kızgındı, onun Ruslara taviz verme ihtimali Hükümeti endişeye sevk ediyordu...”¹³²

Yalta Konferansı’nda İngiltere Başbakanı Churchill Türkiye’nin endişesinin aksine pek fazla Türkiye aleyhine tavrı sergilememiştir. 8 Şubat’ta Stalin’in Türkiye’ye karşı “savaş boyunca Türkiye’nin iki taraf arasında gidip geldiği ve kazanacak olan taraf üzerinde spekülasyon yaptığı” iddiasına Churchill karşı çıkmıştı. Stalin’in bu iddiasına Churchill her ne kadar “Türkiye’nin Birleşmiş Milletler üyeliğinin pek hararetle desteklenemeyeceğini...” söyleyerek karşılık vermişse de savaş boyunca Türkiye’nin Müttefiklere bakışının “dostane” olduğunu da sözlerine eklemiştir.¹³³

1945 yılının Şubat ayında toplanan Yalta Konferansı’nda görüşülen en önemli konulardan biri savaş sonunda kurulması planlanan “milletlerarası işbirliği” meselesi olmuştur. Bilindiği gibi, II. Dünya Savaşı’nın başlangıcında Almanya ile bir antlaşma yapan Sovyetler Birliği, Batılıların safına 1941 Haziran’ında Alman saldırısına uğradıktan sonra geçmiştir. Bu nedenle, Batılı Devletler önceleri Sovyetler Birliği’ne gerçek bir dost gibi bakmamışlardır. Ancak Rus ulusunun Alman orduları karşısında gösterdiği dayanma gücü, zamanla, İngiltere ve Amerika’da Sovyetler Birliği’ne karşı bir sevgi uyandırmıştır. Diğer yandan ortak bir düşmanın varlığı da, üç devlet arasında bütün savaş boyunca devam eden sıkı işbirliğinin doğmasına neden olmuştur. Ortak bir düşman karşısında birleştikten sonra Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Sovyetler Birliği yalnız savaşın kazanılması konusunda değil, savaş sonrası dünyanın barış ve güvenliğinin sağlanması konusunda da işbirliği kurmak istemişlerdir. Üç devletin hükümet başkanları savaş sırasında yaptıkları

¹³² Deringil, S., II. Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin Dış Politikası, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s. 249.

¹³³ Deringil, a.g.k., s. 249-250.

toplantılarda bununla ilgili bazı kararlar da almışlardı.¹³⁴ Yalta Konferansı da henüz II. Dünya Savaşı sona ermeden Üçler'in kendi aralarında oluşturduğu işbirliği anlayışı çerçevesinde toplanabilmişti.

3.1.3.1.1. Yalta Konferansı'nda Boğazlar Meselesi

Konferans sırasında Türkiye ile ilgili olarak Boğazlar Meselesi, 10 Şubat tarihinde düzenlenen toplantıda Stalin'in Boğazlar meselesi ve Montrö'nün durumunu ortaya atmasıyla gündeme gelmiştir. Aslında Stalin bu hareketle kendisinden yapması beklenen çıkışı yapmıştı. Stalin'in tartışmaya açtığı konulardan biri, Türk Boğazları'nın kullanımını düzenleyen 1936 tarihli Montrö Sözleşmesi'nin yeniden gözden geçirilmesi gerektiği meselesi olmuştur. Stalin, Batılı devletlerin liderleriyle görüşmesi sırasında Montrö Sözleşmesi'nin eskidiğini, yeni durumlara cevap veremediğini ve Sovyetler Birliği'nin güvenliğini yeterince korumadığını iddia etmiştir.¹³⁵ Ayrıca bu konferansta Churchill ve Stalin arasında ilginç bir konuşma da gerçekleşmiştir. Konu Boğazlar rejiminin tarihi evrimine geldiği bir sırada Churchill'in, “... 1915'te Çanakkale'den geçmeye çok uğraştıklarını ve Rusya'nın bu mücadele esnasında yardımcı bir kuvvet göndermeye kalkmışsa da başarısız olduğunu...” öne sürmesi üzerine Stalin şu yanıtı vermiştir: “1915'te Türkler ve Almanlar pes etmek üzere oldukları halde aceleci davranıp İngiltere askerini geri çekmişti...” Ancak bu düşünce tarzı İngiltere ile Sovyetler arasında havanın giderek gerginleştiğine ve böyle giderse savaş sonunda “kim ne kaparsa onun elinde kalması” olasılığına işaret ediyordu. Bu “tarihsel” tartışmanın dışında Roosevelt'in Amerika ile Kanada sınırının silahtan arındırılmış olduğunu bu bağlamda emsal olarak öne sürmesi de konferansta yaşanan bir diğer ilginç olay olarak değerlendirilebilir.¹³⁶

Stalin'e göre, Batılı devletlerin SSCB'ye büyük dostluk hissetmedikleri bir zamanda Milletler Cemiyeti sisteminin bir parçası olarak hazırlanan Montrö olayların gerisinde kalmıştı ve günün şartlarına uydurulmalıydı. Stalin özellikle Türkiye'nin sadece savaş zamanında değil, ayrıca savaş tehlikesi halinde de Boğazlar'ı kapatma hakkına sahip olmasından rahatsızlık duyuyor ve Boğazlar'da serbest geçiş rejimi talep ediyordu. Stalin'e göre Türkiye'nin meşru çıkarlarına zarar vermeden yeni bir düzenleme yapılmalıydı. Zaten Türkiye'ye “Sovyetler'in boğazını sıkma hakkını veren” bir durumun S.S.C.B tarafından

¹³⁴ Ülman, H., Türk- Amerikan Diplomatik Münasebetleri, 1939- 1947, Sevinç Matbaası, Ankara, 1961, s. 53.

¹³⁵ Kuniholm, B. R., The Origins of the Cold War in the Near East, Princeton University Pres, 1980, s374-375.

¹³⁶ Deringil, a.g.k., s. 250.

kabul edilmesinin mümkün olmadığı belirtiliyordu. Konferansta Roosevelt ve Churchill'in de konuya olumlu yaklaşımları sonucunda, Sovyetlerin Boğazlarda ne gibi düzenlemeler yapılabileceği konusundaki önerilerini, kısa bir süre sonra bir araya gelecek üç ülke Dışişleri Bakanları toplantısına sunmaları kararlaştırılmıştır.¹³⁷

Yalta Konferansı'nın sonunda alınan tüm kararların yer aldığı protokolün 14. maddesi'nde Montrö Sözleşmesi ve Boğazlarla ilgili düzenlemelere yer verilmiştir. Buna göre; Üç Büyüklerin Dışişleri Bakanları'nın katılacağı ve Londra'da düzenlenecek olan bir sonraki toplantıda Sovyetler Birliği Montrö Sözleşmesi ile ilgili görüşlerini bildirecekti. Türk Hükümeti de uygun zamanda konu ile ilgili olarak bilgilendirilecekti.¹³⁸

Uygulanmakta olan Boğazlar rejiminin değiştirilmesi gerektiği Yalta'da her üç devlet başkanı tarafından kabul edilmekle beraber, bu değişikliklerin ne olacağı bu konferansta kararlaştırılmış değildi. Zaten II. Dünya Savaşı'nın başından beri Ruslar Boğazlar konusunda girişimde bulunmayı düşünmekteydiler. Boğazlar yoluyla Akdeniz'in sıcak sularına inmek Rusların geleneksel politikasıydı ve bu konuda gerekli adımları atabilmek için, savaş sonrası dönem en uygun zaman olarak görülmekteydi.¹³⁹ Esasında Sovyetler'in savaş sonrasında Boğazlar konusundaki girişimi kendi güvenlikleriyle ilgiliydi.

3.1.3.1.2. Türk- Amerikan İlişkilerinin Gelişimi Bağlamında Yalta Konferansı

Yalta Konferansı ertesinde II. Dünya Savaşı sonrası Türk Amerikan ilişkilerinde yaşanan yakınlaşma süreci çerçevesinde önemli bir gelişme gerçekleşmiştir. Bu gelişme “1945 Türkiye- Amerika Birleşik Devletleri Askeri Yardım Antlaşması'nın” imzalanması olmuştur. Antlaşma, Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye'ye yaptığı askeri yardımlarla ilgili olarak iki taraflı imzalanan ilk anlaşmaydı. Bu antlaşma imzalandığı zaman, II. Dünya Savaşı'nın Avrupa'da sona ermesine 3 ay kalmış ve savaşın sonucu belli olmuştu. O zamana kadar “savaş dışı” durumunu sürdüren Türkiye, Müttefikleri'nin önerisi üzerine, 1942 tarihli Birleşmiş Milletler Beyannamesi'ni 23 Şubat 1945 günü imzalamış ve Almanya ile Japonya'ya savaş açtığını açıklamıştır. Böylece Birleşmiş Milletler Yasası'nı hazırlayacak olan San Francisco Konferansı'nın 25 Nisanda başlayan toplantılarına katılma olanağını elde etmiştir. Türkiye- ABD Askeri Yardım Antlaşması Türkiye'nin bu tarihsel kararı aldığı gün

¹³⁷ Ülman, a.g.k., s. 46.

¹³⁸ Armaoğlu, F., Belgelerle Türk Amerikan Münasebetleri, s.127.

¹³⁹ Uslu, N., Türk Amerikan İlişkileri, 21.yy Yayınları, Ankara, 2000, s.91.

imzalanmıştır. Savaş boyunca Türkiye'nin yeterince silaha sahip olmadan, gerekli askeri teçhizatı edinmeden savaşa sokulmasını doğru bulmayan Amerika Birleşik Devletleri Türkiye'ye askeri yardım ile ilgili ilk somut adımını atmış oldu.¹⁴⁰ II. Dünya Savaşı henüz bitmeden 23 Şubat 1945 tarihinde ABD ile imzalanan bu anlaşma Türkiye açısından olumsuz koşullar içermekteydi. 4780 sayılı yasayla T.B.M.M.'nin onayından geçen bu antlaşma'nın ikinci maddesinde şöyle denilmekteydi: "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, müsaade edebileceği bilgileri, hizmetleri, maddeleri ve kolaylıkları ABD'ye temin etmekle görevli olacaktır." Bu antlaşma Türk Hükümetini, ABD'nin Türkiye'de ihtiyaç duyduğu bilgi, hizmet, madde ve kolaylıkları sağlamakla görevli kılmıştır.¹⁴¹

Amerika Birleşik Devletleri'nin II. Dünya Savaşı sırasında askeri yardımda bulunma kararı 11 Mart 1941 günü Amerikan Kongresi'nde Ödünç Verme ve Kiralama Yasası'nın kabul edilmesiyle onaylanmıştı. Başkan Roosevelt'in verdiği izinle 7 Kasım 1941'den itibaren Türkiye'nin İngiltere aracılığı ile bu yasadaki yararlandırılmasına karar verilmiş ve bu yardım 30 Kasım tarihinden itibaren başlatılmıştı. 1943 sonlarında, Tahran ve Kahire Konferansları'ndan sonra, Türkiye'nin savaşa girmesini sağlamak üzere yapılacak yeni askeri yardım ile ilgili Türk-İngiliz görüşmeleri 1944 Mart'ında kesilince, Amerikan Yardımı da 1 Nisan'da durdurulmuştur. Ancak, Türkiye'nin 1945 Şubat'ında Birleşmiş Milletler Demeci'ni imzalayıp Almanya ve Japonya'ya savaş açtığını açıklamasıyla, yeniden söz konusu yasanın uygulanmasına başlanmıştır. 23 Şubat günü imzalanan Anlaşma bu yardımı dolaylı ve tek yanlı bir davranış olmaktan çıkarıp ilk kez bir bağit çerçevesi içine koymuştur. II. Dünya Savaşı boyunca geçerli olması öngörülen bu Anlaşma'nın 9. maddesi uyarınca antlaşma imzalandığı 23 Şubat 1945 gününden başlayarak geçerli sayılmıştır. Anlaşma'nın dayandırıldığı "Ödünç Verme ve Kiralama Yasası" savaştan sonra ortadan kalkınca, 23 Şubat 1945 tarihli Antlaşmanın da uygulanmasına son verilmiştir. Daha sonra Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye'ye askeri yardımları 1947 tarihinde Truman Doktrini'nin ilanı ile yeniden başlayacak ve Türkiye'nin 1952 yılında NATO'ya katılması üzerine, daha geniş kapsamlı olarak uzun yıllar sürecektir.¹⁴²

Özetle, II. Dünya Savaşı'nın en önemli toplantılarından biri olan Yalta Konferansı'nda savaşın yürütülmesi ile ilgili meselelerden çok yenilmiş devletlerle yapılacak barışın şartlarıyla beraber, milletlerarası işbirliği konusu ve kurtarılan Avrupa devletlerinin

¹⁴⁰ Soysal, a.g.k., s. 640.

¹⁴¹ Tunçkanat, H., İkili Anlaşmaların İçyüzü, Kaynak Yayınları, 3.bs., 2001, İstanbul, s.18.

¹⁴² Soysal, a.g.k., s. 640-641.

durumları üzerinde durulmuştur. Görüşmeler genel olarak samimi bir hava içinde yapılmış ve özellikle Roosevelt ve Stalin arasında büyük bir yakınlık kurulmuştur. Askeri uzmanların sözlerine inanarak Uzak Doğu Savaşı'nın bir buçuk yıl daha devam edeceğini sanan Başkan Roosevelt, Yalta'da, Sovyetler Birliği'ni Japonya'ya karşı savaşa girmeye razı edebilmek için Stalin'e büyük tavizler vermiştir. Bundan başka, yine aynı toplantıda insanlığın en yüksek amacı olan güvenilir ve devamlı bir barışın ancak bütün milletler arasında kurulacak bir işbirliği sayesinde gerçekleştirilebileceği belirtilmiştir. Ve bunun için en yakın zamanda milletlerarası bir kurum (Birleşmiş Milletler Teşkilatı) kurmak azminde olduklarını söyleyen üç hükümet başkanı, bu amaçla San Francisco'da, Mihver'e karşı savaş açmış olan bütün devletlerin katılacağı bir konferans toplanmasını kararlaştırmışlardı.¹⁴³

ABD Başkanı Roosevelt, Yalta Konferansı neticeleri hakkında kongreye hitaben söylediği nutkunda “Kırım Konferansı, dünya tarihinde bir dönüm noktasıdır” diyerek konferansın önemini belirtmiş ve Konferansta dünya barışını kurtaracak çok sağlam adımların atılmış olduğunu vurgulamıştır.¹⁴⁴ Yalta Konferansı'nda 25 Nisan'da toplanmasına karar verilen ve Türkiye'nin de katılacağı San Francisco Konferansı'nın insanlık yararına büyük hizmet edeceğine inanıldığı önemle belirtilmiştir. Genel olarak basında Amerikasız, sürekli bir barış ve emniyet ortamının oluşturulamayacağı, böyle bir ortam oluşturulsa bile devamlılığının korunamayacağı, dünyanın erksiz kalacağı düşüncesi hâkimdi. Bunun en önemli kanıtı olarak ise; I. Dünya Savaşı sonrası ABD'nin uluslararası barışın sağlanmasında etkin rol almayışının sonucu olarak Dünya'nın II. Dünya Savaşı gibi daha büyük bir felakete sürüklenmesi görülmekteydi.¹⁴⁵

4- 11 Şubat 1945 günlerinde yapılan Yalta Konferansı'nda alınan ve 14 maddeden oluşan Protokol , 11 Şubat 1945 tarihi itibari ile, üç büyüklerin Dışişleri Bakanları, Amerika Birleşik Devletleri adına E.R.Stettinius Jr., Sovyetler Birliği adına V. Molotov ve İngiltere adına da Anthony Eden tarafından imzalanmıştır.¹⁴⁶ Böylece sekiz gün devam etmiş olan Yalta Konferansı önemli ve büyük bir tarihi vesika yayımlayarak toplantılarını sona erdirmiştir.

¹⁴³ Ülman, a.g.k., s. 50-51.

¹⁴⁴ “Roosevelt'in Nutku”, Cumhuriyet, 2 Mart 1945, s.1,3.

¹⁴⁵ Abadan, Y., “Amerikanın Dünya Misyonu”, Cumhuriyet, 5 Mart 1945, s.1, 3,4.

¹⁴⁶ Armaoğlu, Belgelerle Türk Amerikan Münasbetleri, s.127.

3.1.3.1.3. Yalta Konferansı Kararları Doğrultusunda Türkiye'nin Almanya'ya Savaş İlan Etmesi

Türkiye Almanlarla olan diplomatik ilişkilerini 1944 yılının Ağustos ayında kesmiş olmasına rağmen, savaş dışında kalabilmek için çabalarını 1944 yılı boyunca sürdürmüştür. Türklerin bu tutumu İngiliz ve Amerikalıları Sovyet taleplerine daha sıcak bakmaya sevkeden önemli bir etken olmuştur. Bunun uzantısı olarak Şubat 1945'te Yalta Konferansı'nda bu devletler, Montrö Sözleşmesi'nde değişiklik yapılması gerektiği fikrini kabul etmişlerdir. Bu arada Yalta Konferansı'nda alınan bir başka karara göre sadece 1945 yılı sonuna kadar müttefikler tarafında savaşa katılan devletler Birleşmiş Milletler üyesi olma hakkına sahip olabileceklerdi. Yalta Konferansı'ndan sonra İngiliz Büyükelçisi Sir Maurice Peterson, dönemin Dışişleri Bakanı Hasan Saka'yı ziyaret ederek, ona Yalta Konferansı'nda alınmış olan bu kararı bildirmiştir. Buna göre kurulması planlanan "Dünya Teşkilatı'nı" konuşmak üzere toplanacak olan San Francisco Konferansı'na 1 Mart 1945 tarihinden önce Almanya'ya savaş ilan etmiş olan ülkeler davet edileceklerdi.¹⁴⁷ Savaş sonrasında kaderinin ne olacağını bilememekle beraber Türkiye, uluslararası kuruluşlarda aktif rol almak istemekteydi. Yalta Konferansı'nda alınan bu karar 23 Şubat'ta Türkiye'nin Almanya'ya ve Japonya'ya savaş ilan eden kararlar almasına yol açmıştır.¹⁴⁸ Türkiye İngiliz Büyükelçisi'nin Hasan Saka'yı ziyaretinden üç gün sonra, 1 Ocak 1942 tarihli Birleşmiş Milletler Beyannamesini imzalamış ve Almanya'ya resmen savaş ilan etmiştir.

Böylelikle, Türkiye savaş sonrası dünya düzenini yeniden kuracak olan San Francisco Konferansı'na katılabilmek için Yalta Konferansı'nda tespit edilen formalite şartlara hukuken uymuş oldu. Zaten Türkiye'nin Birleşmiş Milletlere katılması o zamana kadar uygulamış olduğu dış politika anlayışının bir gereği idi.¹⁴⁹ Yalta'da alınan kararın hemen ardından, aynı ay içinde Türkiye'nin Birleşmiş Milletler kurucu üyeliğine hak kazanmak amacıyla Almanya'ya resmen savaş ilan etmesi sadece simgesel bir hareket olarak nitelendirilebilir. Çünkü II. Dünya Savaşı boyunca Türk askeri tarafından tek bir kurşun bile sıkılmamıştı.¹⁵⁰ Türk basınında bu adım Türkiye'nin Müttefiklere karşı beslediği sıcak duyguların kanıtı olarak değerlendirilmiş ve desteklenmiştir. Her fırsatta da Türkiye'nin savaşın başından beri Müttefik devletlere sadık kaldığı yinelenmekteydi.

¹⁴⁷ Esmer, A. Ş.- Sander, O., *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 9.bsk., Ankara, Siyasal Kitabevi, 1996, s.184.

¹⁴⁸ Hale, a.g.k., s. 100.

¹⁴⁹ Esmer- Sander, a.g.k., s.184.

¹⁵⁰ Zürcher, E., J., *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 17.bsk., İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s. 298

Akşam Gazetesi'nde yazan Necmettin Sadak; Türkiye'nin özel statüsünden dolayı Avrupa'nın başka tarafsız devletlerine yapılmayan bu önerinin Türkiye'ye yapıldığını belirtiyordu.¹⁵¹ Hemen hemen bütün basın ve yazarlar bir ağızdan İnönü'nün başarılı dış siyasetini övüyordu. Yine bir başka gazetede; “ Dövüşmek harp içinde bulunmak mutlaka körü körüne kan dökmek, silah patlatmak değildir. Türk varlığını bütün gücü ile tecavüz ve taarruz ruhunun karşısına dikerek onu yıldırma ve de en azından olduğu yerde kımıldatmamak da milletin savaş ve siyaset ustalığı, üstün dehasının eseri” denilerek Türkiye'nin fiilen savaş dışında kalmış olmasına rağmen varlığı ile her zaman Müttefiklerin yanında olduğu ve onları desteklediği vurgulanıyordu.¹⁵²

Böylece Türkiye attığı bu adımlardan sonra 5 Mart'ta San Francisco Konferansı'na resmen davet edilmiş ve Birleşmiş Milletlerin kurucu üyeleri arasındaki yerini almıştır. Birleşik Amerika Büyükelçisi Staynhardt Dışişleri Bakanı Hasan Saka'yı ziyaret ederek, Türkiye'nin dört devlet namına San Francisco'ya davet edildiğini bildirmiştir.¹⁵³ Bu gelişmeler Türkiye aleyhinde bir takım eleştiriler yapılmasına da yol açmıştır. Dış basında bazı yayın organlarında Türkiye'nin Almanya'ya savaş ilan etmesi “fırsat kollamak” olarak değerlendirilmiştir. Ancak Son Posta Gazetesi'nde yer alan bir haberde İngiltere'nin Manchester Guardian Gazetesi'nde bu görüşlerin tam aksini savunan görüşlerin ileri sürüldüğü yazılmaktaydı. Söz konusu habere göre: “Türkiye'nin savaş kararının fırsat kollayıcı bir hareket olarak değerlendirilemeyeceğinin belirtildiği, Türkiye'nin San Francisco'ya imtiyazlar istemek üzere gitmediği Ortadoğu'da ve diğer meselelerde söz sahibi olmak amacıyla gittiği” yazılmaktaydı.¹⁵⁴ Türk basınında Yalta Konferansı'nda atılan adımlar dünya barışının sağlanması için çok önemli görülmekteydi. Cumhuriyet Gazetesi yazarı Ömer Rıza Doğrul “Siyasi İcmal” başlıklı köşesinde Yalta Konferansı kararlarını devamlı barış ve devamlı emniyet yolunda atılan kutlu adımlar olarak nitelendirmekteydi.¹⁵⁵

Türkiye'nin Almanya'ya karşı resmen savaş ilan ettiği sırada Türkiye İngiltere'nin müttefikiydi ve Amerika ile ilişkisi asgari düzeydeydi. Ancak Türk yöneticilerinin gözünde Amerika'nın saygınlığı ve itibarı oldukça yüksekti. ABD Batı bloğunun en güçlü devleti haline gelmişti ve demokrasi, adalet, insan hakları gibi kavramların en gelişmiş olduğu ülke olarak görülmekteydi. Amerikalılar ise bu süreçte özel olarak Türkiye ile genel olarak da Orta

¹⁵¹ Akşam, 24 Şubat 1945,s.1

¹⁵² Son Telgraf, 24 Şubat 1945,s.1.

¹⁵³ “San Francisco Konferansı'na Dün Resmen Davet Edildik”, **Son Posta**, , 7 Mart 1945, s.1.,

¹⁵⁴ “Kararımızın Yeni Yankıları”, **Son Posta**, , 9 Mart 1945, s. 1- 3.

¹⁵⁵ Doğrul,Ö.R., “Devamlı Sulh Yolunda Kesin Adımlar”, Cumhuriyet, 6 Mart 1945, s.1,3.

Doğu'yla pek ilgilenir görünmüyorlardı, çünkü bu coğrafyayı hala İngiltere'nin nüfuz alanı olarak görmekteydiler.¹⁵⁶

3.1.3.2. Postdam Konferansı ve Boğazlar Ekseninde Türk-Amerikan İlişkileri

Üç müttefik devlet arasında 17 Temmuz–2 Ağustos 1945 tarihleri arasında yapılan zirvede Churchill konuyu gündeme getirerek, Montreux Sözleşmesinin düzeltilmesini kabul etmiş, Sovyetler Birliği'ne Türk Boğazları'nda barış ve savaşta serbest ve sınırsız askeri ve ticari geçiş önermiş fakat Türkiye'yi telaşlandıracak üs taleplerinin kabul edilebilir olmadığını belirtmiştir. ABD Başkanı Truman ise Montreux Sözleşmesinin gözden geçirilmesini kabul ettiğini, Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin toprak anlaşmazlığını kendi aralarında çözmeleri gerektiğini, fakat su yollarının bütün dünyayı ilgilendirdiğini belirterek, Ren, Tuna nehirleri, Kiel Kanalı ve Türk Boğazları'nın da dahil olduğu tüm iç sularda uluslararası kuralların konulmasını önermiştir. Fakat Sovyetler Birliği'nin ısrarları karşısında Amerika ve İngiltere, Sovyet gemilerinin Türk Boğazları'ndan geçişini üç büyük devletle diğer ilgili devletlerin teminatı altına koymayı teklif etmişlerdir. Zira bu teklif kabul edilirse Sovyetler Birliği'nin Türk Boğazları'nda üs istemesine lüzum kalmamış olacaktır.

Fakat Sovyetler Birliği'nin amacı uluslararası garanti altına alınmış serbest bir Türk Boğazları rejimi değil Türk Boğazları'nın sadece kendilerine açık diğer devletlerin savaş gemilerine kapalı olacağı bir rejimdi. Bu nedenle Ruslar bu önerileri kabul etmemiştir. Bu durumu Başkan Truman, Sovyetler Birliği'nin Türk Boğazları ve Tuna'yı yalnız başına kontrol etme ve dünyayı ele geçirme planı olarak değerlendirmiştir.

Türk Boğazları konusunda üç hükümet başkanı anlaşamamış fakat konferans sonunda yayımlanan resmi bildiri 16. madde olarak Türk Boğazlarına yer verilerek, Montreux sözleşmesinin günün şartlarına uymadığından değiştirilmesine ve müteakip adım olarak üç hükümetten her birinin Türkiye ile doğrudan görüşme yapmasına karar verilmiştir.¹⁵⁷

Potsdam Konferansı'nda alınan kararlar, İngiltere tarafından 27 Temmuz'da Türkiye'ye açıklanmış, Truman'ın Türk Boğazları'nda milletlerarası bir kontrol kurulması ve geçiş serbestliğinin güvenceye bağlanması düşüncelerine anlayış gösterilmesi istenmiştir.

¹⁵⁶ Harris, G. S., The Troubled Alliance, Washington: American Enterprise Institute, 1972, s.21.

¹⁵⁷ İnan, agk., s. 147

Bunun üzerine Türkiye bu formülü ancak aşağıdaki şartlarla kabul edebileceğini İngiltere'ye bildirmiştir ve 20 Ağustos'ta bunları Amerika Büyükelçiliğine de iletmiştir.

- 1- Gerek anlamı gerekse uygulamasında, Türkiye'nin egemenliğine hiçbir engel teşkil etmemesi,
- 2- Tavsiye edilen hal şeklinin, Türk-Sovyet ilişkilerinde hiçbir ihtilafa yer bırakmayan bir yumuşama ve salaha sevk etmesi ve Rus taleplerinin doğurduğu huzursuzluk devresine kesin olarak son vermesi.

ABD, Potsdam'da alınan karar gereği Türk Boğazları hakkındaki görüşlerini 2 Kasım 1945'te Türk Hükümetine bir nota ile bildirmiştir. Bu notada, Montreux rejiminin zamanın şartlarına uydurulması için milletlerarası bir konferansın toplanması isteniyor; sözleşmede yapılmasını istediği değişiklikleri teklif ediyor ve çağrıldığı takdirde ABD'nin memnurlukla toplantıya iştirak edeceğini belirtiyordu. Amerikan teklifi hakkındaki görüşleri sorulan İngiltere 21 Kasım'da Türk hükümetine bir nota vererek Montreux Sözleşmesinin tadiline taraftar olmakla beraber, bunun aceleyle getirilecek bir konu olmadığını ancak Türkiye ve Sovyetler Birliği revizyon için bir konferans talep ederse buna katılacağını bildirmiştir.

Türkiye'nin konu ile ilgili olarak ABD ve İngiltere ile temasları devam ederken, Sovyetler Birliği Türk Boğazları konusunda Türkiye'yi zorlamak için Türkiye'nin Doğu sınırından toprak koparma faaliyetlerine devam etmiş, bu amaçla da, 1945'de Eçmiyazın'de toplanan dünya Ermeni kuruluşları, Kars ve Ardahan'ın ilhak edilmesi yolunda karar almıştır. Bu çerçevede Moskova'nın belli başlı iki gazetesinde yayınlanan mektuplarda Ardahan, Artvin, Oltu, Tortum, İspir, Bayburt, Gümüşhane, Trabzon ve Giresun'un Gürcistan toprakları olduğu iddiasıyla bu devlete terki isteniyordu.¹⁵⁸

Bu gelişmeler sürerken 21 Aralık 1945'de İngiltere Dışişleri Bakanı Bevin'in Stalin'e sorunu nasıl çözmeyi düşündüğünü sorması üzerine Stalin, Türkiye ve müttefiklerle müzakere yoluyla cevabını vermiştir. Tam olarak ne istediği sorusuna ise Stalin, 1921 antlaşması öncesi sınırlarını istediklerini, zira bu vilayetlerde yaşayanların çoğunun Gürcü ve Ermeni olduğunu ve bunun hep böyle olmuş olduğunu, Türk Boğazları'ndaki üs taleplerinin baki olduğunu belirtmiştir.

¹⁵⁸ Kumkale, T.T., Tarihten Günümüze Türk Rus İlişkileri, İrfan Yayıncılık, İstanbul, 1997

Bundan sonraki evrede özellikle basın yoluyla Sovyetler Birliği, Türkiye ve Türk Boğazları üzerindeki taleplerini kamuoyuna duyurmuş ve kamuoyunda çeşitli gerginlikler yaşanmıştır. Mevcut gelişmelerden sonra ABD Büyükelçisi Wilson, 18 ve 23 Mart tarihlerinde Washington'a Rus amaçlarını içeren iki telgraf göndermiştir. Bunların ilkinde, esas olarak Sovyetler Birliği'nin amacının mevcut hükümeti düşürüp, yerine kendilerine dost bir hükümet getirmek olduğunu, böylelikle Baltık'tan Karadeniz'e kadar Sovyetlerin güvenlik kuşağının doldurulacağı ve yine Sovyetlerin Türk Boğazları'nı fiilen kontrol ederek Türkiye'deki Batı nüfuzuna son vereceği bildirmiştir. İkinci telgraf da ise, Türk Boğazları sorununun aslında Sovyetlerin Türkiye'ye ilişkin amaçlarını perdeleyen ikinci derecede bir sorun olduğuna işaret etmiş ve Sovyetlerin gerçek amaçlarının Türk Boğazları rejiminin değiştirilmesi değil, Türkiye'ye hakim olmak olduğuna vurgulanmıştır.¹⁵⁹

3.2. Savaş Sonrasında Ortaya Çıkan Sovyet Rusya Tehdidi ve Türkiye'den Talepleri

3.2.1. Molotov-Sarper Görüşmesi ve Türk-Sovyet Saldırmazlık Anlaşması'nın Uzatılmayacağına Dair Sovyet Notası (7 Haziran 1945)

Türkiye Yalta Konferansı'ndaki gelişmeler neticesinde Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etti. Bu hareket, Türkiye'nin BM konferansına kurucu üye olarak katılabilmesi için gerekli olan hukuki bir şartın yerine getirilmesinden başka bir anlam ifade etmiyordu. Fakat bu hareket SSCB için tatmin edici olmadı. Dışişleri Bakanı Molotov, 19 Mart 1945'de Türkiye Büyükelçisi Selim Sarper'i makamına davet ederek, SSCB'nin 20 yıldır Türk-Sovyet ilişkilerine temel olan 17 Aralık 1925 Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşması'nın süresinin uzatılmayacağını ve özellikle "II. Dünya Savaşı sırasında meydana gelen köklü değişiklikler" nedeniyle, 7 Kasım 1935 tarihli protokole uygun olarak anlaşmanın feshini bildiren bir nota verdi. Böylelikle Türkiye'nin savaş boyunca çekindiği başına gelmişti.¹⁶⁰

7 Mayıs'ta Almanya, 14 Ağustos'ta Japonya'nın teslim olmasıyla II. Dünya Savaşı fiilen sona erdiğinde Türkiye, büyük bir yıkımdan savaş dışı kalarak tek kurşun atmadan kurtulmuş oluyordu. Fakat Almanya'nın yenilmesiyle Doğu Avrupa'daki dengenin SSCB lehine bozulması sonucu ortaya çıkan tehlikeli ortamda var olma mücadelesi verme

¹⁵⁹ Erdaş, Ş., Osmanlı'dan Cumhuriyete Türk Boğazları, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara.

¹⁶⁰ Oran, a.g.k., s. 499-502.

durumunda kalacaktı. SSCB'nin "işgalci" ya da "kurtarıcı" olarak Türkiye topraklarına adım atmaları önlenmişti ama SSCB tehlikesi şimdi başka bir biçimde Türkiye'nin karşısındaydı.¹⁶¹

Türkiye, SSCB'nin 19 Mart notasına karşı 4 Nisan'da cevap vererek ne gibi önerileri olduğunu sordu ve yeni bir pakt önerdi. Buna Haziran'a kadar bir yanıt gelmedi. Molotov Sarper'i 7 Haziran'da davet ederek iki ülke arasındaki anlaşmanın yenilenebilmesi için iki ülke arasındaki bazı sorunların halledilmesi gerektiğini söyledi. Bu sorunlar:

- 1- Türkiye'nin doğu sınırında değişiklik yapılması (kısaca Kars ve Ardahan'ın SSCB'ye terki,
- 2- Boğazlarda ortak savunmayı sağlamak için SSCB'ye üs verilmesi,
- 3- Montrö'nün yeniden gözden geçirilmesiydi.

Aslında bunların tümü 1940'da SSCB'nin Mihver'e katılma karşılığında Almanya'dan talep ettiklerinin aynısıydı. Görüldüğü üzere SSCB'nin Türkiye ile ilgili arzuları savaş boyunca sürmüştü.¹⁶²

Savaş boyunca SSCB'nin Türkiye ile ilgili talepleri konusunda sıkıntı yaşayan ve 1925 anlaşmasının uzatılmamasıyla endişeye kapılan Türk Hükümeti, Sovyet talebi karşısında iyice zor durumda kaldı. Türkiye'nin İngiltere ve ABD ile ilişkileri tam rayına oturmadığı ve savaş sonu düzenlemeleri konusunda müttefikler arasında tam bir uyumun olmadığı gözlemlendiği bu dönemde Türk Hükümeti SSCB'ye karşı yalnız kaldığı endişesine kapıldı.

Türkiye SSCB'nin taleplerini İnönü'nün "*Türk topraklarını ya da Türkiye'nin haklarını hiç kimseye devretme yükümlülüğümüz yoktur. Onurumuzla yaşar, onurumuzla ölürüz.*" ifadesiyle sertçe reddedince, 1945 ortalarından itibaren kendisini Sovyet baskısı altında buldu. Molotov'un Sovyet isteklerini 18 Haziran'da Sarper'e bir kez daha iletmesiyle Türkiye ile SSCB arasında 1925 anlaşmasının yerini alacak bir anlaşma imzalanma olasılığı ortadan kalktı.¹⁶³

¹⁶¹ Erkin, a.g.k., s. 453- 455.

¹⁶² Kumkale, a.g.k., s. 203-205.

¹⁶³ Oran, a.g.k., s. 500-508.

3.2.2. Toprak Talepleri

SSCB'nin Türkiye'den toprak talepleri Türk basınında, ilk defa "Sovyet Şartları" başlığıyla 27 Haziran 1945'den itibaren görülmeye başlandı. O döneme kadar barış ümitlerini kaybetmeyen ve barış taraftarı olan Türkiye bu isteklerle adeta sarsıldı. Konu basında BBC (saat: 23.45) kaynaklı olarak şu şekilde verildi:

*"SSCB'nin Türkiye arasındaki dostluk muahedelerini yenilemek için ileri sürdüğü şartlar hakkında malumat alındı. Times'ın İstanbul muhabirine göre, SSCB boğazları idarede imtiyazlı bir mevki istediği gibi, 1921'de Türkiye'ye verilen Kars ve Ardahan'ın iadesini de talep etmektedir."*¹⁶⁴

Siyasî bir muharririne göre; boğazlara ait herhangi bir değişiklik Montrö Anlaşması'nı imzalayanların hepsini ilgilendiren bir husustu. Türkiye'nin bu gelişmeler hakkında müttefiklere acilen haber vermekte olduğu bildirilmekteydi. İngiltere ve ABD bu haberden sonra SSCB'nin boğazlar meselesini kendi başına yönlendiremeyeceğini belirterek Postdam'da görüşülmesini istediler. Bu sırada basında: "Trakya topraklarında Sovyet istekleri" manşetiyle, SSCB Bulgaristan için Türkiye'den ve Yunanistan'dan arazi talebini içeren haberler yer aldı. Bir süre sonra toprak talepleri konusunun sadece Doğu Anadolu ve Karadeniz'i kapsadığı anlaşıldı.

SSCB'nin talepleri konusunda İngiltere basını da kısa bir süre sonra Türkiye'den yana, ancak SSCB'yi karşısına almadan bir tavır takındı. Bu konudaki İngiliz basının da yer alan görüşlerden Reuter kaynaklı şu haber dikkat çekmektedir: *"Türkler boyun eğen bir millet değildirler. Türkiye'nin kendi istiklalinin kaybı demek olacak şartları kabul etmeyi asla düşünülemez. Hiçbir zaman boyun eğen bir millet olmayan Türkler Kars'ı ve Ardahan'ı vermekte imtina ederlerse Anadolu'da 1914 hudutlarının iadesi için, Rus ordularının bir kez daha kullanılması lazım gelecektir. Bu meselede Ruslar, milletler prensibini ileri sürerek mucip sebeplerde bulmaya çalışmıyorlar. Çarlığın genişleme siyasetiyle komünistliğin emniyet siyaseti akıllıca birleştirilmiştir."*¹⁶⁵

¹⁶⁴ Cumhuriyet Gazetesi, 27 Haziran 1945, s.2.

¹⁶⁵ Cumhuriyet Gazetesi, 7 Temmuz 1945, s.1-3.

Dışişleri Bakanı Hasan Saka, Postdam görüşmeleri öncesinde Londra'ya gitti ve Türkiye ile ilgili meselelerde İngiltere Dışişleri Bakanı Mr. Eden ile görüştü. Londra'da basına verdiği demeçte Türkiye'yi ilgilendiren çeşitli konulara değinerek hudutlar ve boğazların geleceğiyle ilgili şunları söyledi: *“Türkiye için bir hudut tadili veyahut arazi tavizleri mevzu bahis değildir. Boğazların rejimi Montrö sözleşmesi ile tayin edilmiş olduğundan, bu rejimde herhangi bir değişikliğin, milletler arası bir hal suretine iktiranı gereken bir mesele olması icap eder.”*¹⁶⁶

Postdam Konferansı'nda da isteklerini yineleyen SSCB, diğer büyük devletler ve Türkiye'den anlayış bulamayınca, Türkiye'yi bölme girişimlerini sürdürdü. Eskiden kendisine ait olduğunu ve zayıf döneminde Türkiye'nin buraları işgal ettiğini şimdi şartların değiştiğini ve yeniden bu toprakların kendisine verilmesi gerektiğini ileri sürdü. Rus basınına göre; Türkiye'nin Misak-ı Milli sınırları içerisindeki bir toprak parçasının SSCB adına koparılacak olması, SSCB'de gelecek için daha büyük umutların doğmasını sağlayacaktı.

Türk aydınları da SSCB'ye yönelik iyi niyetlerini yavaş yavaş terk ederek ona cephe alan görüşler belirtmeye başladılar. Cumhuriyet Gazetesi Baş Yazarı Nadir Nadi *“Bir Milletten Toprak İstemek”* başlığı ile SSCB'ni şu şekilde eleştirmekteydi:

“Çarlık Rusyası'nın doymak bilmeyen emperyalist hislerinden ebediyen uzaklaştığı söylenen SSCB'ye karşı 25 yıldır iyi sözler işitmiş, adeta bir Tür- Sovyet dostluğu havası içinde yetiştirilmiş bir neslin çocuğu olarak, Sovyet tekliflerinin gerçekleştiğini görmek bizi hayal kırıklığına uğratabacak ve sırf bu bakımdan üzecektir. Yoksa Dışişleri Bakanımızın İngiliz gazetecilerine söylediği gibi, Türkiye için bir hudut değişikliği yahut herhangi bir toprak tavizi meselesi elbette söz konusu olamaz.

*“Biz vatanımızın bugünkü sınırlarını pazarlık yoluyla çizmediğimiz gibi bir lütuf ve ihsan eseri olarak da ele geçirmedik. Milli hürriyet şuurunu damarlarında duyan Türk nesilleri koskoca bir imparatorluğun tasfiyesi pahasına bu sınırları kanıyla sulayarak meydana getirdi. Nereden gelirse gelsin, kim olursa olsun ne rica, ne tehdit, ne anlaşma, nede tartışma yolu ile kimse bizden bir karış toprak koparamaz.”*¹⁶⁷

SSCB sadece Türkiye'den değil aynı tarihlerde Yunanistan ve diğer bazı devletlerden toprak isteklerinde bulunmaktaydı. Bu konu ile ilgili olarak France Press'in 18 Ağustos 1945

¹⁶⁶ Cumhuriyet Gazetesi, 12 Temmuz 1945, s.1-3.

¹⁶⁷ Cumhuriyet Gazetesi, 13 Temmuz 1945, s.1.

tarihli haberi şöyleydi: “Sovyet Hükümeti herhalde müttefikleri Bulgaristan’a verilmek üzere Ege Denizi üzerinde bir liman ve keza Ege Denizi’nin bazı adalarını kendisi için talep etmek niyetindedir bu son iddia ABD ile İngiltere’nin kati surette muhalefeti ile karşılanmaktadır.”¹⁶⁸

SSCB’nin Türkiye’den toprak talepleri konusunda 13 Temmuz 1945 tarihli Cumhuriyet gazetesinde France Pres ajansı muhabiri Rus projesinden söz etmekteydi. Bu projeye göre: “Trakya’daki Yunan toprakları Bulgaristan’a, Türk toprakları da Yunanlılara verilmeliydi. Böylece Bulgaristan Ege Denizine çıkacaktı. Ancak bu projeye Türkiye’nin tepkisiyle birlikte İngiltere’nin tepkisi söz konusu olduğu için sıcak bakılmıyordu” Türkiye Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 1 Kasım 1945 tarihinde meclisi açış konuşmasında dış politika ile ilgili ve Sovyet tehdidine karşı şu tarihi nutkunu söyledi; “Türk topraklarından ve halklarından hiç kimseye verilecek borcumuz yoktur. Şerefle yaşayacak ve şerefle öleceğiz. II. Dünya Savaşındaki hareket hattımız müttefik milletlerin vicdanında da zamanında zaruri görülmüş ve hakkımızdaki tenkitler, kara günler geçtikten sonra suni olarak meydana çıkarıldı”¹⁶⁹

3.2.2.1. Gürcistan Adına İleri Sürülen Talepler

Kazım Karabekir Paşa’nın 20 Aralık 1945’te TBMM’deki konuşmasının hemen ardından 21 Aralık 1945’de başlıca Moskova gazeteleri iki Gürcü Profesörün mektubunu yayınladılar. Mektuba göre; Giresun, Gümüşhane ve Bayburt’a kadar olan Doğu Anadolu, Gürcistan’ın parçası olup Gürcistan Sovyet Cumhuriyeti’ne iadesi isteniyordu. Şimdi Sovyet basını, ilk defa olarak Sovyet vatandaşlarının ağızından Türk toprakları üzerinde isteklerini yazılı bir şekilde ileri sürüyordu.

BBC kaynaklı ve Londra’da çıkan bu haber ve bilgilerden sonra konu Türk basınında da yer almaya başladı. Türkiye Cumhuriyeti haritası üzerinde, Gürcistan tarafından istenen illerin durumu Türk okuyucularına çizilmiş olarak verildi. Gürcistan basınında “**Gürcistan’dan zapt edilmiş olan topraklar geri alınmalıdır.**” başlığıyla çıkan makaleye ilişkin bilgi ve yorumlar 21 Aralık 1945 tarihli Cumhuriyet Gazetesi’nde, “**Soğuk Bir Şaka**” manşetiyle şöyle yer aldı:

¹⁶⁸ Cumhuriyet Gazetesi, 18 Ağustos 1945, s. 1.

¹⁶⁹ Cumhuriyet Gazetesi, 2 Kasım 1945, s.1-5.

“İki Gürcü Profesörü Giresun’a kadar bütün Kuzeydoğu Anadolu’nun Gürcistan’a ilhakını istiyorlar. Bundan birkaç gün evvel Sovyet akademisi azasından Prof. Dr. Canaşya ile Prof. Dr. Birdzñşivilli Tiflis’te intişar eden komünist mecmuasında bir makale neşretmişlerdir. Her iki profesör de gürcüdür. Pek uzun olan makale, “Gürcistan’dan zapt edilmiş olan topraklar geri alınmalıdır.” Başlığı taşımaktadır bu makalede İsa’nın doğumunun beş asır evvelinden başlayarak, geçen harp sonuna kadar geçen devrede Kars, Ardahan ve diğer Türk vilayetlerinin tarihi hakkında malumat verilmiştir.

“Pravda ve Kızıl yıldız gazeteleri de dâhil olduğu halde Moskova basını bu makaleyi 20 Aralık 1945 tarihinde aynen yayınladı. Makale bu gazetelerde dört sütun kadar tutmaktadır. Ancak Moskova gazeteleri bu hususta hiçbir mütalaada bulunmamışlardır Adı geçen makalede tarihi gerçekler çarpıtılarak okuyuculara duyuruluyordu:

“1787’de Gürcü Devleti’nin sınırları Van Gölü’nün batısından başlayarak Erzincan’a kadar ve Erzincan’dan Trabzon’un batısında denize kadar devam ederdi. Bugünkü Lazlar, Müslümanlaştırılmış Gürcülerdir. Lazistan eski Colchide’nin bir parçasını teşkil eder. Colchide iki kısma ayrıldı. Doğu kısmı şimdi Gürcistan’ın doğusundan Mingrelya, batı kısmı ise bugünkü Lazistan’ı meydana getirmektedir. Türklerle İranlılar yaptıkları bir anlaşma ile Gürcistan Devleti’ni aralarında paylaştılar. Artık ondan sonra Gürcistan’ın sükûtu devam etti ve Rusların kardeş yardımlarına kadar böyle gitti. Rus yardımı ile Türkler Gürcistan’dan atıldılar. Türkler Gürcülere birçok mezalimde bulunmuşlardır.

“Gürcistan ile SSCB arasında 1793’te yapılan anlaşmada, SSCB Türklerden zapt edeceği toprakları Gürcistan’a vermeyi taahhüt etmiştir. SSCB bunu namuslu olarak 1855 ve 1870’de ifa etti. Gürcistan’ın zapt edilmiş memleketlerinin bir kısmını Türklerden alıp Gürcülere verdi. Türkler Gürcistan’dan zapt ettikleri asırlarca Gürcülere zulmettiler. Şehirlerin ve köylerin adlarını değiştirdiler tarihi yapıları yıktılar. Halkın adlarını ve soyadlarını değiştirdiler, halkı kitle halinde iç vilayetlere sürdüler. Fakat bütün bunlara rağmen, Türk idaresi, halkın ruhundan ve vicdanından Gürcülüklerini silememiştir. “Türkiye bu harpte Almanya’nın yanında durup ona yardım ettiği halde Gürcü milleti umumi gayenin tahakkuku uğrunda kanını döktü. On binlerce evladını kurban verdi. Buna binaen; Gürcü milleti kendisine ait olan toprakların kendisine verilmesini ve tarihi haksızlığın tamir olunmasını talep etmektedir. Çünkü Hükümet bu hakkından hiçbir zaman vazgeçmemiştir. Biz bu büyük hakkımızdan hiç olmazsa bir kısmının tanınmasını istiyoruz. İsteddiğimiz yerler

şunlardır; Kars, Ardahan, Artvin, Oltu, Tortum, İspir, Bayburt, Gümüşhane ve Giresun'a kadar bütün Lazistan.”¹⁷⁰

Gürcistan tarafından dile getirilen toprak talepleri Türkiye’de ve batılı büyük devletlerde ilgiyle karşılandı. İngiltere ve ABD Dışişleri Bakanları ve heyetleri de bu haberlerin yayınlandığı günlerde dünya barışının sağlanması amacıyla Moskova’da bulunuyorlardı. Onların Moskova’da buldukları bir dönemde ortaya atılan iddialar ertesi gün Moskova radyosunda da yayımlandı ve bu konuda yorumlar yapıldı. SSCB’nin peykleri haline gelmiş olan balkan ülkelerinin gazeteleri de Gürcü taleplerinde SSCB’nin ağızıyla yayın yaptılar.

Bir süre sonra Gürcü talepleri, Gürcistan Komünist Partisi Genel Sekreterliği tarafından gündeme getirildi ve parti olarak Gürcü Profesörlerin arkasında oldukları kamuoyuna ilan edildi. Gürcistan Komünist Partisi Genel Sekreteri K. N. Şarkviyani, Pravda’ya yazdığı makalede şunları söyledi: “Gürcü halkının eski rüyalarından biri yani Gürcistan’ın toprak birliğinin ihyası henüz tahakkuk etmemiştir. Gürcü halkının, kültürünün ve siyasî hayatının hakiki beşiğini teşkil etmiş ve milli arazimizden ayrılmış bulunan toprakların iadesi için Gürcistan Sovyet Cumhuriyeti tarafından ısrarla ileri sürülen talepler makuldür.”¹⁷¹

Moskova radyosu ve basınında yer alan Gürcistan’ın Türkiye’den toprak talepleri konusunu, Moskova’daki Dışişleri Bakanları Mr. Bevin ve Mr. Byrnes İngilizceye tercüme ettirerek heyetlerine incelettirdi. Ancak ilk günlerde kesin bir açıklama yapmaktan kaçındılar. Gürcistan’ın Türkiye’den talep ettiği topraklar konusunda İngiltere ve ABD bir müddet sonra tepkilerini ortaya koydular.

23 Aralık 1945 tarihli “**Londra’dan Yükselen Ses**” başlığı ile verilen haberde: “Müşkül ve nazik bir durumda ve bir müttefik konferansının tam ortasında Moskova basınının bu yeni istekleri yayma tarzı, müttefiklerini hayrete düşürmüştür. Bu isteklerin esası romantik geleneklere ve tarihin çok geride kalmış fasıllarına istinat etmektedir. Artvin’de oturan birkaç Gürcüden başka bütün bölgenin halkı tamamıyla Türk’tür.” denilmekteydi.¹⁷² Amerikan basınının tavrı da İngiltere basınından farklı değildi. Başkan Truman’ın “Artık hiçbir millet, diğer bir millete karşı kılıcını çekmeyecek ve milletler harp etmeyi öğrenmeyeceklerdir.”¹⁷³,

¹⁷⁰ Cumhuriyet Gazetesi, , 28 Aralık1945, s.1–3.

¹⁷¹ Cumhuriyet Gazetesi, 26 Şubat 1956, s.1–3.

¹⁷² Cumhuriyet Gazetesi, 23 Aralık1945, s.1–3.

¹⁷³ Cumhuriyet Gazetesi, 25 Aralık 1945, s. 1–3.

yine ABD'nin; SSCB'nin batıya doğru yayılmasına asla razı olmayacaktır.”¹⁷⁴ beyanları ABD'nin İngiltere ile aynı yolu izlediğini göstermekteydi.

Gürcü Profesörlerin bu konudaki yazılarının yalnız Sovyet gazeteleri tarafından neşredilmekle kalmayarak, Londra'da Tass Ajansı'nın bülteninde de yayınlanması dikkat çekti. SSCB'nin sonu gelmeyen emellerinden açıkça bahsedilmeye başlandı.

Rus teşebbüsü hakkındaki genel kanaat, “SSCB'nin Türkiye'ye karşı açtığı sinir harbini şiddetlendirmek istediği. SSCB bu gibi tehditlerle, Türkiye'nin gözünü korkutarak; Kars, Ardahan, Artvin ve boğazlar üzerindeki talepleri karşısında Ankara'nın aldığı vaziyeti değiştirmek istemekteydi. Hâlbuki Londra'da arazi bakımından yapılacak tavizlerin yeni taleplere yol açacağı idrak olunmakta ve Türkiye'nin hiçbir tavizde bulunmamak hususundaki kararı tasvip edilmektedir. Bazı mahfüller ise, Gürcü Profesörlerin alet olduğu bu oyunun Azerbaycan'da olup bitenden nazarı dikkati başka yerlere celp etmek, gayesini güttüğünü düşünmektedir”¹⁷⁵

Fransız Frence Presse muhabiri Andre Clot'un bildirdiğine göre bir Türk siyasînin Rus talepleri hakkında yaptığı demeçte, “Eğer tarih, arazi talepleri için bir esas teşkil ediyorsa bizimde Viyana'ya kadar uzanan bütün araziye istememiz gerekir” demiş. Görüldüğü gibi İngiltere, ABD ve kısmen Fransa siyaseti kısa bir süre sonra bu konuda Türkiye'nin lehine tavır aldılar.

Basında görülen değişik yorumlarda yine “Gürcülerin tezi doğru ve tarafsız bir araştırmaya dayanamaz” denilerek, “İngiltere'nin hiçbir suretle Türkiye'yi bırakmayacağı, Türkiye istiklalinin İngiltere için hayati öneme sahip olduğu ve SSCB'nin Türkiye meselesinde ateşle oynadığı” vurgulandı. SSCB'nin tehditle ulaşmak istediği amaç, özellikle dış etkenlerle şimdilik bertaraf edildi.

3.2.2.2. Ermenistan Adına İleri Sürülen Talepler

Ermenistan'ın gerek Türkiye ile, gerekse Gürcistan ve Azerbaycan ile ilişkilerinin soğuk olması dolayısıyla, bu küçük devlet, dış politikasının dayanaklarını daima dış güçlerin desteğinde aramış ve sınırlarını onların yardımlarıyla genişletmeyi düşünmüştü. Bunun

¹⁷⁴ Cumhuriyet Gazetesi, 15 Nisan 1946, s.1-3..

¹⁷⁵ Cumhuriyet Gazetesi, 25 Aralık 1945, s.1-3.

sonucu olarak, Kafkaslar bölgesine dış etkenleri çeken ve bölge politikasını daha karmaşık hale getiren sorunlu bir ülke oldu.¹⁷⁶

Ermenistan, 1920 yılında elde ettiği bağımsızlığı ve SSCB'ye iltihakı ile beraber, geçmişten gelen bir emperyalizm verasetini de üstlenmiş oldu. Böylece Türkiye Cumhuriyeti toprakları üzerindeki emellerini canlı tuttu. Doğu Anadolu hakkında ortaya atılan iddialar, Ermenistan'ın, Türkiye politikasının özelliğini oluşturmakta ve bu durum Türk-Ermeni ilişkilerinin önünde bir engel meydana getirmekteydi. Ermenistan'ın durumundan faydalanmak isteyen Sovyet Hükümeti, Ermenileri Türk topraklarında hak iddia etmeye ortam hazırladı. Türkiye, Gürcü isteklerinde olduğu gibi bu kez de Ermeni istekleri yüzünden SSCB ile karşı karşıya geldi.

İlişkilerin zor şartlarda sürdüğü sıralarda SSCB, Ermenistan adına Doğu Karadeniz Bölgesi ile Doğu Anadolu'nun kuzey kesimlerinden taleplerde bulundu. Bu istekler zaman zaman Gürcü istekleri ile birlikte zikredildi. SSCB'nin amacı, Kafkasya'da olduğu gibi Türkiye'yi parçalara bölerek kendi rejimini hâkim kılmaktı. Ancak bu isteğe, Türkiye ile birlikte dönemin diğer büyük güçleri de karşı çıktılar.

Ermenistan'ın Karadeniz ve diğer hiçbir denizle bağlantısı yoktu. Bu bağlantıyı ancak Türkiye üzerinden sağlayabilirdi. Karadeniz kıyılarının SSCB tarafından Ermenistan adına talep edilmesi SSCB'nin Türkiye hakkındaki düşüncelerini o dönemde bir kere daha gözler önüne serdi.

29 Haziran 1945 tarihinde yer alan başka bir haberde SSCB Türkiye'den; Kars, Ardahan bölgesindeki hudut tashihine karşılık, taviz olarak Halep şehrinin Türkiye'ye verilmesini istemişti. Aynı zamanda SSCB, Türkiye'de daha demokrat ve daha temsili hükümetin kurulması için talepte bulundu¹⁷⁷. Bu istek ve teklifler Türkiye'de endişe ve tepkiyle karşılandı.

Dışişleri Bakanı Hasan Saka da, 12 Temmuz 1945 günü Londra'da, Kars ve Ardahan'ın Ermenistan Sovyet Cumhuriyet'ine verilmesi konusunda, "Türkiye için hudut tadili veya arazi

¹⁷⁶ Armaoğlu, a.g.k., s.506-507.

¹⁷⁷ Cumhuriyet Gazetesi, 29 Haziran 1945, s.1-3.

tavizleri mevzubahis değildir.” diyerek sert tepki gösterdi. Bu gerginlik 1946 ortalarına kadar sürdü.¹⁷⁸

Potsdam Konferansı’nda Ermeni talepleri ortaya konularak gerilim uluslararası boyuta taşındı. İngiliz siyasî çevrelere göre Postam’daki görüşmeler Türk-Rus gerginliğinden dolayı kesilme derecesine gelmişse de, görüşmeler İngiltere’nin tutumu sonucunda tamamlanabildi.

Bu dönemde Moskova radyosunun bir haberine göre: “*ABD’deki Ermeniler Potsdam Konferansına bir telgraf çekerek Ermeni meselesinin de konferans gündemine alınmasını rica etmişler. Amerika Ermenileri çektikleri telgrafta; 1. Dünya Savaşı’ndan sonra SSCB’de kurulan, müstakil Ermenistan Cumhuriyetinin dev adımlarla inkişaf ettiğini, Ermenilerin birleşik ABD ve Sovyet ordularında büyük yararlılıklar göstererek Birleşmiş Milletler davasına hizmet etdiklerini, Türklerin ise harbin başından beri ikiyüzlü bir siyaset güttüklerini harbin ilk safhalarında Alman zaferine hayranlık gösterdiklerini, Almanlar Stalingrad’ı almış olsalardı, Türklerin Almanlar lehine harbe girmelerinin muhtemel olduğunu, Türkiye’nin son dakikada Almanya aleyhine harbe girmesinin ise gülünç bir komedyadan başka bir şey olmadığını belirtmekteydi.*”¹⁷⁹

Gerçekten de Potsdam Konferansı esnasında bunlar yaşanırken Newyork Times gazetesi, tanınmış Ermeni muhabirlerinden Saroyan’ın bir mektubunu yayınlamaktaydı. Saroyan mektubunda, Ermenistan adına Kars ve Ardahan’ın SSCB’ye iadesini istemişti. ABD’de kurulmuş olan Terakkiperver Ermeni Milli Konseyi, Ermeni Meselesinin Konferans gündemine alınması için üç büyük lidere telgrafla müracaata bulundu.

Reuters ajansı Moskova Radyosuna dayanarak şunları kaydetti: “*Kars, Ardahan ve Artvin’in SSCB’ye yeniden ilhakı için Amerika Ermeni Terakkiperver Milli Konseyi’nin Truman, Churchill ve Stalin’e gönderdiği telgrafta; Ermeni asıllı Amerikalılar tarihi memleketleri olan Sovyet Ermenistan’ında yerleşmek isteyen Ermenilerin mukadderatını, hakkaniyete dayanır bir tarzda tayin edebilmek için Ermeni milleti meselesinin konferans gündemine alınması ciddi bir şekilde istenmektedir.*”¹⁸⁰

¹⁷⁸ Ulus Gazetesi, 20 Temmuz 1945, s.1- 3.

¹⁷⁹ Cumhuriyet Gazetesi, 22 Temmuz 1945, s.1.

¹⁸⁰ Cumhuriyet Gazetesi, 23 Temmuz 1945, s.1.

Bu konuyla ilgili olarak basında yer alan haberler telgrafların görüşmelere etkisi olmadığını gösteriyordu Bu istekler ve haberler Türk kamuoyunda nefret ve tepkiyle karşılandı.

Kars ve Ardahan vilayetlerinin Sovyet Ermenistan'ına ilhakı isteniyordu. Telgrafta, *“Son yüzyıl içinde, Ermenilerin Türklerden çektikleri ızdıraplar abartılı anlatılmış, Ermeniler için, adaletin tecellisi çoktan gelmiştir.”*¹⁸¹ denilerek bütün dünyada yaşayan beş milyon Ermeni'nin de ABD'deki Ermenilerin isteklerine katıldıkları ilave ediliyordu.

Telgrafta, Türklerin 2. Dünya Savaşı'nda gösterdikleri tarafsızlık politikası şiddetle tenkit ediliyor ve Türkiye'nin Nazilere yardım etmesine karşılık, Ermenilerin bütün harp süresince Birleşmiş Milletler'e yardım(?)ettikleri de ileri sürülüyordu. Böylece Türkiye'nin Nazilere yardım ettiği gibi bir yalan ve iftira ortaya atılıyordu. Türkiye'nin savaş içinde takip ettiği siyasetle müttefik davasına hizmetleri ortadaydı ve gün geçtikçe daha iyi anlaşılacaktı.¹⁸² Ermeni istekleri denilen şeylerin özeti şudur: Kars ve Ardahan Sovyet Ermenistan'a ilhak edilmeli Türkiye'de yaşayan Ermeniler, Türk boyunduruğundan kurtarılmalı ve dünyada yaşayan bütün Ermeniler, bu büyük Ermenistan'a iskân edilmeliydi.

3.2.2.3. Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde Değişiklik Talepleri

SSCB'nin, Boğazlarla ilgili istekleri şu noktalarda toplanıyordu:

“1- Boğazlar, bütün devletlerin ticaret gemilerinin geçişine daima açık olmalıdır.

“2- Boğazlar, Karadeniz devletlerinin harp gemilerinin geçişine daima açık olmalıdır.

“3- Karadeniz'de sahili bulunmayan devletlere ait harp gemilerinin boğazlardan geçmesi, özel surette öngörülecek durumlar müstesna, yasaklanmalıdır. Karadeniz'e girmek ve Karadeniz'den çıkmak için doğal su yolu olan boğazlarla ilgili rejimin kurulması, Türkiye'nin ve Karadeniz'de sahili bulunan diğer devletlerin yetkisi dâhilinde olmalıdır.

“4- Boğazlarda ticari trafiğin serbestliğini ve Boğazların güvenliğini sağlamak, en fazla alâkadar ve bunu icraya en fazla kadir olmaları sıfatıyla Türkiye ve SSCB, boğazların

¹⁸¹ Cumhuriyet Gazetesi, 21 Eylül 1945, s.1-3.

¹⁸² Oran, a.g.k., s. 480-481.

Karadeniz’de sahili bulunan devletler aleyhine diğer devletler tarafından kullanılmasının önüne geçmek için bunların savunmasını müşterek vasıtalarıyla sağlamalıdır.”¹⁸³

Dördüncü madde de görüldüğü üzere SSCB, boğazlarda kuvvet bulundurmak ve yerleşmek istiyordu. Bu, Türkiye Cumhuriyeti’nin egemenlik haklarına karşı açık bir tehditti.¹⁸⁴

Türkiye, 22 Ağustos 1946’da verdiği cevapta SSCB’nin isteklerini çürütmeye çalıştı. Bu nota sonuçta şöyle bağlanmıştı: *“Türk Hükümeti, Montrö rejiminin tatbikinde, iyi niyetle ve milletlerarası sorumlulukları üstün biçimde müdrik olarak, Boğazların muhafızlığını yapmakta asla vazgeçmediğini dünya kamuoyunda teyit ve icabında bir tahkik merci huzurunda ispat edebilecek durumda bulunduğu emindir.”¹⁸⁵*

SSCB bu konudaki sinir harbini sürdürdü. 24 Eylül 1946’da yeni bir nota verdi ki boğazlarda ortak savunma gibi kabul edilemez eski iddiaları tekrarladı. Bu notada, 18 Ekim 1946’da gereği gibi cevaplandırıldı. SSCB’nin emperyalist girişimleri, dikkatleri Türkiye ve boğazlar üzerine çekti. SSCB’nin, boğazları konu olarak tahriklerde bulunmasının yansira, Avrupa’daki komünist partiler vasıtasıyla çıkardığı karışıklıklar ve sorunlar karşısında Batı demokrasi cephesi de tedbirler almak gereğini duymaya başladı.

3.3. Notalar Savaşı

Potsdam’da alınan karar doğrultusunda Türkiye’ye ilk nota 2 Kasım 1945’de ABD tarafından verildi. Montrö’nün gözden geçirilmesi gerektiğini öne süren ABD şu değişiklikleri öneriyordu:

“1- Boğazlar bütün devletlerin ticaret gemilerine her zaman açık olmalıdır.

“2- Boğazlar Karadeniz’e kıyısı bulunan devletlerin savaş gemilerinin transit geçişine her zaman açık olmalıdır.

¹⁸³ Otmanbölük, G., *“İkinci Dünya Savaşında Boğazlar Üzerindeki Kâbus”*, Hayat Tarih Mecmuası, S:2, Şubat 1978, , s.60–62.

¹⁸⁴ Erendil, M., *“İstekler”*, Türk Subaylarının İkinci Dünya Savaşı Hatıraları, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1999, s. 109–110

¹⁸⁵ Erendil, a.g.m.

“3- Karadeniz’e kıyıdaş devletlerin özel rızası veya Birleşmiş Milletler tarafından görevlendirilmiş olmaları istisnalarıyla üzerinde anlaşılacak, sınırlandırılmış bir tonajın altındaki gemiler hariç, Karadeniz’e kıyıdaş olmayan devletlerin savaş gemilerinin boğazlardan geçişi her zaman yasak olmalıdır.

“4- Montrö Konvansiyonunun günü koşullarına uydurmak için, Milletler Cemiyeti’nin yerini Birleşmiş Milletler sistemi almalı ve Japonya taraf devletlerarasından çıkarılmalıdır”¹⁸⁶

ABD, bütün bunların gerçekleşmesi için uluslararası bir konferans toplanmasını öneriyordu. Karadeniz’e kıyıdaş devletlerin savaş gemilerinin savaş zamanında da boğazlardan geçebilmesi önerisi Türkiye için birtakım sakıncalar içermekteydi. Çünkü savaş zamanında Türkiye tarafsız ise, SSCB’nin Akdeniz’e geçireceği savaş gemileri, geriye dönerken başka birtakım savaş gemileri tarafından izlenebilir, hatta boğazlar bölgesinde bu gemiler arasında bir çatışma yaşanabilirdi.¹⁸⁷

Bunun sonucunda Türkiye’nin tarafsızlığı tehlikeye girebilirdi. ABD’nin notasını 21 Kasım 1945’te benzer içerikli İngiliz notası izledi. Türkiye- SSCB ilişkilerinde çok önemli gelişmelere yol açan ilk Sovyet notası 8 Ağustos 1946’da verildi:

“Geçen harp esnasında vuku bulan hadiseler boğazlara ilişkin olarak 1936 tarihinde Montrö’de imzalanan Montrö anlaşmasının tesis ettiği Karadeniz boğazları rejiminin Karadeniz devletlerinin güvenlik menfaatlerine uygunluk ve boğazların Karadeniz devletleri aleyhinde kullanılmasına mani olabilecek şartları temin etmediğini açıkça ispat etmiştir. Sovyet Hükümeti kendi namına, boğazlar için aşağıdaki esaslara dayanan yeni bir rejim tesisini teklif etmektedir.

“1- Boğazlar bütün memleketlerin ticaret gemilerinin geçişine daima açık olmalıdır.

“2- Boğazlar Karadeniz Devletlerinin harp gemilerinin geçişine daima açık olmalıdır.

“3- Karadeniz’de sahili bulunmayan Devletlere ait harp gemilerinin boğazlardan geçmesi, hususi surette öngörülen haller harici yasaktır.

¹⁸⁶ Oran, a.g.k., s. 504–505.

¹⁸⁷ Oran, a.g.k., s. 506-507.

“4- Karadeniz’e girmek ve Karadeniz’den çıkmak için tabi yol olan boğazlara müteallik rejiminin tesisi Türkiye’nin ve Karadeniz’e sahili bulunan diğer devletlerin salahiyeti dâhilinde olmalıdır.

“5- Boğazlarda ticari seferin serbestliğini ve boğazların güvenliğini temin hususunda en fazla alâkadar ve buna en yetkin olmaları sıfatıyla Türkiye ve SSCB iş bu boğazların Karadeniz’de sahili bulunan devletler aleyhine diğer devletler tarafından kullanılmasının önüne geçmek için bunların müdafaasını müşterek vasıtalarıyla temin ederler.”¹⁸⁸

SSCB’nin notasını Türkiye’den önce ABD ve İngiltere birer notayla yanıtladılar. Her iki devlet boğazlar rejiminin yalnızca Karadeniz’e kıyıdaş devletlerce düzenlenmesi önerisine karşı çıkararak, boğazların savunmasının Türkiye’nin görevi olduğunu vurguladılar. Türkiye’nin yanıtı ise 22 Ağustos’ta geldi. Türkiye notasında öncelikle 2. Dünya Savaşı sırasında boğazlardan geçen ve SSCB’ye göre sözleşmenin hükümlerini ihlal etmiş olan gemilerin durumunu ayrı ayrı açıkladı ve ekledi: “2. Dünya Harbi sırasında Sovyet Hükümeti bir defa bile Karadeniz’de kendi emniyetini tehlikeye koyabilecek bir durum için Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti’ne müracaatta bulunmadı.”¹⁸⁹

Montrö’nün teknolojik gelişmelere ve mevcut koşullara uydurulması için uluslararası bir konferansın toplanmasını ve SSCB’nin öne sürdüğü değişiklik önerilerinden ilk üçünü kabul eden Türkiye, esas olarak SSCB’nin 4. ve 5. önerilerini kabul edilemez buluyordu: “Hassaten 4. nokta hakkında Sovyet notası, diğer ilgili bütün devletlerin hariç bırakılması suretiyle yalnız Türkiye ile Karadeniz’e sahili bulunan devletlerin tanzimine iştirak edecekleri yeni esaslar ileri sürülmüş, yeni bir boğazlar rejimini ileri sürer görülmektedir. Sovyet notasında ileri sürülen 5. prensibe gelince iş bu Sovyet teklifi, milli bakımdan Türkiye’nin hiçbir suretle feragat edemeyeceği ve sınırlamasını kabul edemeyeceği egemenlik haklarına ve güvenliğine aykırıdır.”¹⁹⁰

İkinci Sovyet notası da ilk olarak ABD ve İngiltere tarafından yanıtlandı. Bunu 18 Ekim’de Türkiye’nin cevabı izledi. Türkiye ikinci yanıtını Japonya dışındaki Montrö’nün diğer bütün taraflarına göndererek gerektiğinde toplanacak bir konferans hakkında bilgi almalarını sağladı.

¹⁸⁸ Gönübol, M., Sar, C., Atatürk ve Türkiye’nin Dış Politikası, (1919–1938), Ankara, 1990, s.301–302.

¹⁸⁹ Oran, a.g.k., s. 510-511.

¹⁹⁰ Armaoğlu, a.g.k., I, s.490-492.

Boğazlar üzerinde nota değişimini 12 Mart 1947’de açıklanan Truman Doktrini ve bu çerçevede yapılan ABD yardımı izledi. 1948 yılı SSCB’nin Doğu Avrupa’da denetimi sağlaması, Türkiye’nin de Marshall planına katılımıyla geçti.¹⁹¹

3.4. Taleplere Karşı Tepkiler

3.4.1. Uluslararası Tepkiler

3.4.1.1. Milletler Cemiyeti’ndeki Görüşmeler

SSCB, Türkiye’yi Ruslar savaş tahrikçiliğiyle itham etti. Birleşmiş Milletler görüşmelerine de yansıyan bu itham Türkiye tarafından reddedilerek dünya kamuoyunda SSCB politikasına bir darbe indirildi. Birleşmiş Milletler siyasî komitesi bu konu üzerine yapmış olduğu toplantıda SSCB’nin harp propagandasının önlenmesi için ileri sürdüğü tasarısının müzakeresine devam kararı aldı. Sovyet karar tasarısına ayrı ayrı değişiklik teklifleri sunan Avustralya, Kanada ve Fransa delegeleri kendi aralarında istişarelerde bulunarak müşterek bir karar tasarısı hazırladılar.

Bu karar tasarısında Birleşmiş Milletler’in insanlığı ikinci bir savaşa sürükleme felaketinden kurtarma çabasına temas edildi. Savaşı davet edecek veya barışa herhangi bir şekilde zarar verecek, milletler arasındaki ilişkileri bozacak propagandalara müsaade edilmeyecekti. Milletler arasındaki işbirliğini arttıracak propagandalar teşvik edilecekti. Tasarıya imza atan devletler tasarının toplanacak Basın Hürriyetleri Konferansı’na gönderilmesini istediler.¹⁹²

Bundan sonra ilk sözü alan Polonya delegesi Sovyet teklifinin birinci maddesine yani ABD, Türkiye ve Yunanistan’ın harp tahrikçiliği yaptığını iddia eden maddeye bir değişiklik teklifi sunacağını bildirdi. Bu değişiklik teklifi, müşterek Avustralya, Kanada ve Fransa karar tasarısının birinci maddesinin aynısıydı. Küba delegesi bu değişiklik teklifiyle Sovyet karar tasarısının en ihtilafli noktasının ortadan kalktığını, bu suretle birinci ve ikinci maddeleri kabule şayan bir hale geldiğini söyledi.¹⁹³

¹⁹¹ Kumkale, a.g.k., s.302-303.

¹⁹² Ulus Gazetesi, 26 Ocak 1946, s.1-3.

¹⁹³ Ulus Gazetesi, 26 Ocak 1946, s.2.

Avustralya delegesi Ewatt, Polonya değişiklik teklifinin kelimesi kelimesine müşterek Avustralya, Kanada ve Fransa teklifine uygun olduğunu bildirdi. Belçika delegesi Sovyet teklifini bu değişiklik ile bile kabul edemeyeceğini zira itiraz gerektiren birçok noktalar olduğunu belirtti. Fransız delegesi, Sovyet teklifini kabul edemeyeceğini bildirdi. Müşterek Kanada, Fransa ve Avustralya teklifi sunulduğu için SSCB'yi tekliflerini geri almaya davet etti. Bunun üzerine Vişinski söz alarak tekliflerini geri alamayacaklarını söyledi.¹⁹⁴

Yunan delegesi, Polonya değişiklik teklifinin metnen kabul edilebilir olmakla beraber, ruhen kabul edilemeyeceğini bildirdi. Kanada da Polonya'nın teklifini kabul edilebilir görmedi. ABD delegesi Austin ABD heyetinin bu değişiklik teklifine muhalefet etmek zorunda kalacağını söyledi ve dedi ki: “*Polonya değişiklik teklifinin SSCB tarafından kabul edilmesi, ilk metindeki aynı ithamların tekrarı manasına gelecek ve aynı mahiyete haiz olacaktır.*”¹⁹⁵

Bundan sonra İngiliz delegesi Milletler Cemiyeti Neil söz aldı. İngiliz delegesi Sovyet teklifinin birinci ve ikinci maddelerinin kabul edilemeyeceğini söyledi. Daha sonra Türk baş delegesi Selim Sarper söz aldı ve şunları söyledi. “*ABD ile Kanada'nın güzide mümessilleri tarafından izah olunan sebepler yüzünden benim delegasyonum da Polonya değişiklik teklifi ile Sovyet karar tasarısının aleyhinde oy verecektir.*”¹⁹⁶ Sovyet delegesi, diğer delegeleri tezata düşmekle itham etti ve aynı teklif Kanada, Avustralya, Fransa tarafından sunulunca iyi, Polonya tarafından sunulunca kötü kabul edildiğini bildirdi. Sonuç olarak Polonya teklifi oylamaya sunuldu 18'e karşılık 23 oyla reddedildi.

3.4.1.2. İngiltere ve ABD'nin Yaklaşımı

SSCB'nin boğazlara ilişkin isteklerine karşı İngiltere'nin gösterdiği tepki basınında geniş yer buldu. Bir Londra haberine göre; Dışişleri Bakanları Konferansı'nda boğazlar ve balkanlar meselesinde İngiltere ve ABD müşterek bir hareket tarzı takip edeceklerini belirttiler. İngiltere, boğazlar meselesi milletlerarası bir mesele olduğu için Türkiye'nin bu konuda herhangi bir müzakereye sürüklenmekten kaçacağını söylüyordu.

ABD Dışişleri Bakanı Dean Acheson ise SSCB'nin son hareketleri dolayısıyla dünyanın ciddi bir sorunla karşılaştığını fakat silahlı bir mücadeleye doğru gidildiği

¹⁹⁴ Ulus Gazetesi, 10 Mart 1946, s.1.

¹⁹⁵ Vakit Gazetesi, 16 Temmuz 1946, s.1-3.

¹⁹⁶ Ulus Gazetesi, 12 Mart 1946, s. 1-2 .

hususunda bir alamet görmediğini ifade etti. Acheson, SSCB'nin dünyanın muhtelif bölgelerinde bulanık durumlar usulüne sebebiyet verdiklerini, Trieste meselesinde batılı devletleri itham etmelerini ve boğazlarda özel haklar elde etmek istemelerini, bu bulanık durumun sebepleri olarak saydı.¹⁹⁷

Acheson, SSCB'ye boğazlarda üsler vermesi teklifini Türkiye'nin reddetmesini destekledi. Buna karşın ABD, İngiltere ve diğer Batılı devletlerin, Türkiye arzu ettiği takdirde Montrö anlaşmasını gözden geçirmek üzere toplanmaya hazır olduklarını evvelce bildirdiğini hatırlattı.¹⁹⁸

Acheson, bundan başka Ağustos 1946 tarihli ABD notasına dikkati çekti. Bu notada, boğazlar statüsünün değişmesiyle sadece Karadeniz devletlerinin ilgili olmadıkları ve boğazların savunmasından herkesten önce Türkiye'nin mesul olduğu ifade edilmekteydi. Dışişleri Bakanı Dean Acheson, Sovyet Donanması'nın resmi gazetesi Kızıl Donanma'nın son günlerde Montrö Anlaşması'nın iptal edilmesi hakkında neşrettiği yazıyla ilgili fikrini soran gazetecilere cevaben şunları söyledi:

“ABD, İngiltere ve Türkiye 1936'da imzalanan ve boğazların kontrolünü tespit eden Montrö Anlaşması'nın tekrar gözden geçirilmesi için SSCB'nin de iştirakiyle bir konferans toplanmasına taraftar olduklarını bildirmişlerdir. Fakat SSCB bu teklifi kabul etmemiştir.”¹⁹⁹

Acheson 1946'da Türkiye ve SSCB arasında gerçekleşen görüşmede, Türkiye'nin SSCB'nin ileri sürdüğü teklifleri bağımsızlığıyla uyuşmadığını ileri sürerek reddettiğini ve bundan sonra Montrö anlaşmasının iptal edilmesi hakkında SSCB'nin resmi bir teklifte bulunduğu haberi olmadığını kaydetti ve şunları ilave etti: *“Türkiye 1946 yılında Japonya hariç, SSCB, ABD, İngiltere, Fransa ve diğer imzacı devletlerle Montrö Anlaşması'nı tekrar gözden geçirmeye taraftar olduğunu bildirmiş, İngiltere ve ABD Hükümetleri de bu mevzuda bir konferansa katılmaya hazır olduklarını beyan etmişlerdi.”²⁰⁰*

3.4.2. Ulusal Tepkiler

3.4.2.1. Üniversite Gençliğinin Tepkileri

¹⁹⁷ Ulus Gazetesi, 24 Nisan 1946, s.1,3.

¹⁹⁸ Cumhuriyet Gazetesi, 30 Nisan 1946, s.1,3.

¹⁹⁹ Cumhuriyet Gazetesi, 18 Haziran 1945, s.1.

²⁰⁰ Cumhuriyet Gazetesi, 18 Haziran 1945, s.3.

Türk Hükümetinin basın-yayın özgürlüğünü arttırmasının ve demokrasiye geçiş sürecini başlatmasının ardından Komünizm lehinde yayınlar yapmaya başlayan birtakım basın ve yayın organları, halktan ve özellikle öğrencilerden büyük tepki gördü. Sovyet yanlısı bu yayınlara ve taleplere o dönemin tek üniversitesi olan İstanbul Üniversitesi'nden büyük bir grup öğrenci 4 Aralık 1945'de bir eylemde bulundular. Büyük ses getiren bu eylem ertesi gün gazetelerde geniş yer buldu. Anadolu ajansı konunun mecliste parti gruplarında ele alındığını belirterek olayı şu şekilde verdi:

“CHP Meclis grubu genel kurulu 4 Aralık 1945'de başkan vekili Mümtaz Özmen'in başkanlığında toplandı. Kürsiye gelen İçişleri Bakanı Hilmi Uran; bu sabah İstanbul'da üç bin kişi kadar tahmin edilen üniversite öğrencisinin küçük gruplar halinde Tan matbaası önünde toplanarak matbaayı taşlamak suretiyle camlarını kırdıklarını, defter ve kâğıtları yaktıklarını ve bundan sonra Karşıyaka'ya geçerek, Taksim meydanında diğer öğrencilerle birleşerek Sovyet yanlısı gazetelerin basılmakta olduğu binaya ve kızıl dergiler satan, Berrak adında kitapçı dükkânına gelerek bu dükkânda tahripler yaptıklarını ve oradan yine üç grup halinde İstanbul tarafına geçerek, Ankara caddesinde kızıl dergiler satan ve bazı kimselerin toplantı yeri olan ABC isminde ve Raşit adında birine ait bir kitapevini tahrip ettiklerini ve sonra Beyazıt'a giderek Lena isminde bir kitapevinin levhasını indirdiklerini bazı tramvay arabalarına ve duvarlarına “Kahrolsun SSCB, kahrolsun komünizm” ibaresini taşıyan levhalar astıklarını emniyet memurlarının bu sırada eylemcileri takip ettiklerini ve başka bir hadise olmadığını dile getirdi.”²⁰¹

İstanbul'daki 4 Aralık olaylarının hemen ardından İzmir ve Bursalı gençler de komünizm aleyhinde benzer yürüyüşler yaptılar. İzmir Anadolu Ajansı'nın haberine göre: *“İstanbul gençlerinin dünkü eylemleri haberi üzerine İzmir'de Karşıyaka ve diğer bazı semtlerde dün öğrenciler, memlekette son zamanlarda komünistlik lehine yapılan neşriyata karşı tezahürlerde bulunmuşlar ve duvarlara bu yönde beyannameler yapıştırmışlardır.”* Bursa'daki olaylar da basında şöyle yer aldı: *“Bugün öğleden sonra üç bine yakın Bursalı genç Set başına gelmiş muhtelif yerlerde rastladıkları görüşler ve yenedünya afişlerini yırttıktan sonra birçok kitapevine uğrayıp Cumhuriyet alanına gitmişlerdir. Gençler burada Atatürk anıtına çelenk koymuşlar, İnkılâba, Cumhuriyet'e Atatürk rejimine ve Milli Şefe bağlı*

²⁰¹ Cumhuriyet Gazetesi, 5 Aralık 1945, s.1-3

kalacaklarına ant içmişlerdir. Gençler CHP ve Hükümet binaları önünde de tezahüratlar yaptıktan sonra dağılmışlardır.”²⁰²

Moskova Konferansı'nın ardından yeniden gerginleşen Türk- Rus ilişkileri karşılıklı basın atışmalarıyla yeniden hiddetlendi. 4 Aralık olaylarından sonra başlatılan soruşturmalar doğrultusunda aktif olarak eylem yapan bir kısım öğrenci örgütleri de bu durum nedeniyle sessiz kaldılar. Ancak SSCB'nin Anadolu'dan toprak talep etmeleri karşısında gerginleşen ortamın, basında çıkan tepkiler ile Antakya'da ve ilçelerinde büyük bir eyleme dönüşmesi Ankara'daki üniversite gençlerinin toplanmasına neden oldu. Bu olaya basın şöyle yer verdi; *“Bugün (6 Aralık 1945) öğleden sonra muhtelif gruplar halinde Ulus meydanına gelen birkaç bin öğrenci heyecanlı bir toplantı yapmışlardır. Öğrencilerin ellerinde bayraklar ve Ebedi Şef Atatürk ile İnönü'nün fotoğrafları bulunuyordu.”²⁰³*

Ulus meydanındaki toplantıdan haberdar edilen İçişleri Bakanı Hilmi Uran ve toplananların öğrenciler olması nedeniyle de Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel, Ulus meydanına gelerek öğrencilere öğütler verdiler. Vatani maksatlarla ve Hükümete bağlılıklarını belirtmek üzere toplandıkları anlaşılan gençler, hiçbir taşkınlığa sebep olmamışlarsa da yine zabıtaca düzenin korunması için tedbirler alındı ve olayların büyümesi önlenildi.

3.4.2.2. Türk Basını'nın Tepkileri

SSCB ile ilişkilerde yaşanan sorunlar sonucunda Rus Hükümeti'ne cevap veren Türk Hükümeti'ne en büyük destek halktan ve basından geldi. Hükümetin tepkisine basın da ayak uydurmuş ve Rus basınıyla karşılıklı atışmalar içerisine girdi. Başlangıçta SSCB'ye karşı oluşan tepkiler, kısa sürede komünizme karşı bir cephe halini aldı.

Hem yerli basın, hem de Türkiye ile yakından ilgilenen yabancı kaynaklı basında bu tepkileri görmek mümkündür. Üniversite gençliğinin İstanbul'daki tezahüratını yorumlayan haftalık bir Yunan dergisi Türk basınının tepkisini şu şekilde dile getirdi: *“Partsaladisciler (Parsalidis, Yunan Komünist liderlerden biridir.)Türkiye'de komünizmi geliştirmek için müsait hiçbir saha bulamamışlardır. Milli hislerin derin bir suretle tesiri altında kalmış, felaket ve anarşi yaratan insanların, milliyetçiliğin düşmanı telkinlerine uymamış olan Türk*

²⁰² Cumhuriyet Gazetesi, 5 Aralık 1945, s.1-3.

²⁰³ Cumhuriyet Gazetesi, 6 Aralık 1945, s.1.

gençliği, memleketi ileriye götürmek ve tarihi mukadderatını gerçekleştirmek ideallerinin sarsılmaz bekçisi olarak ortaya dikilmiştir. Türkiye hiçbir zaman milliyetçilik duişmanı yabancı mücadelelere meydan olmayacaktır. Türkiye yaşayacak ve kendini kendisine has idealleriyle idare edecek bir mucize yaratacaktır. Bir vatan, bir aile isteyen insanları ilerletmek, yükseltmek, kemale erdirecek idealler arzu eden gençler işte böyle düşünüyorlar.”²⁰⁴

Ülkede oluşturulan basın özgürlüğünün önemli bir sonucu da Komünizm lehinde yazılar yazan gazete ve mecmuaların oluşmasıydı. Bu gazeteler bir nevi Sovyetler basını gibi hareket ediyorlardı. Türk gazetelerinin çoğunluğu bu gazeteleri hedef alarak onlarla mücadele etmeye başladılar. Türk gazetelerinde çıkan en sert haberlerden biri olan ve 4 Aralık olaylarının bir çeşit tetiklenmesini sağlayan bir makalede şunlara yer veriliyordu:

“Demokrasi isteriz, hürriyet isteriz! Feryatlarından sonra, istenilen demokrasi ile hürriyetin ne olduğu artık iyice meydana çıktı. Bu demokrasi, Komünist demokrasisi, bu hürriyet kıızıl hürriyettir. Orak çekice tapanlar artık maskelerini yüzlerinden atmışlardır. Onlar, aylardan beri açık kapalı yaptıkları tenkitlerde, kopardıkları yaygaralarla neyi istihdaf ettiklerini bilhassa son günlerde neşriyat sahasına attıkları “Yeni Dünya” ve “Görüşler” adlı kıızıl propaganda organları ile daha iyi açıklamışlardır.

“Onlar hür ve müstakil Türk vatanındaki demokrasiyi ve hürriyeti beğenmiyorlar. Bu vatani ve milleti Moskova vari bir rejimin esiri yapmak için demokrasi ve hürriyet istiyorlar. İstedikleri, Sovyet Rusya’dan başka hiçbir yerde tutunamamış bir içtimai akide olan komünistlikte değildir; emperyalist Rus Bolşevikliğidir. Demokrasiyi tam manasıyla totaliter bir tek partinin tahakkümü addeden hürriyeti, yalnız kendileri konuşmak ve başka her sesi susturmaktan ibaret sayan bir rejimin taraftarları bu rejimi Türkiye halkına da kabul ettirmeye çalışıyorlar. Komünist rejimi, kanlı ihtilaller neticesinde idareyi ele geçirdikleri yerlerde istinat ettikleri işçilere dahi ne hürriyet ne de refah vermiştir Hiçbir rejim vaat ettiğini yüzde yüz temin edememiştir, fakat hiçbir rejim Bolşeviklik kadar vaat ettiklerinin aksini yapmış değildir. Komünistliğin cenneti olan memlekette bile bu rejim, halk kitleleri için bir cehennem olmuştur. Parti ileri gelenleri zevk ve sefa içinde yaşarken halk sefaletin en fena derecesine düşmüştür. İşte bizim yoldaşlarda Türk milletini böyle zalim bir rejimin

²⁰⁴ Cumhuriyet Gazetesi, 13 Aralık 1945, s.1.

*cehenneminde yakmak istiyorlar. Fakat bu milletin sağduyusu yalancı demokratiğe ve sahte hürriyet âşıklığına aldanmayacak kadar kuvvetlidir.*²⁰⁵

4 Aralık olaylarından beklediği sonucu alamayan SSCB, hayallerinin devamı için başka planlar yapmaya yöneldi. 4 Aralık olaylarının hemen ardından Moskova’da yapılan konferans ile Gürcistan’ı da kışkırtarak Türkiye’den toprak talep etti.²⁰⁶

Bu duruma hem Türkiye’den, hem de dünyadan sert cevaplar geldi. Zira SSCB’nin planları sadece Türkiye tarafından değil bütün dünya tarafından öğrenilmişti Türk basını yazılarıyla SSCB’ye ilk cevapları vererek meselenin dünya basınında da yanlış anlaşılmasını engelledi.

Cumhuriyet gazetesi başyazarı Nadir Nadi bu olaylara hitaben yazdığı makalesinde şunları dile getirdi:

“Topraklarımızdan parçalar yutmayı hedef tutan emperyalist istekler karşısında, Doğu sınırlarımızı Ege kıyılarına bağlayan Türk bütünlüğü aynı heyecanın aleviyle doğruldu. Kars ve Ardahan’ın demir vücutlu yavruları ile Trabzon’un çelik kollu delikanlıları, İzmir ve Edirne’nin korku bilmez yiğitleri hep bir ağızdan haykırdılar; Hayır olmaz! Bir karış Türk toprağı uğruna bütün Türkiye ateşe atılmaya hazırdır. Yurt toprakları üzerinde her türlü tartışmaları ve hasis pazarlıkları peşin olarak reddeden bu açık ve erkekçe sözün kaynağı Milli Misak şuurunda aranmalıdır. O Milli Misak şuru ki yüzyıllar boyunca uzayıp giden bir imparatorluğun tasfiyesini kendi iradesiyle başarmış, yine kendi iradesiyle Türk varlığının değişmez sınırlarını çizmiştir.

“Milli Misak şuru bu vatani ölümden kurtaran şurdur. Çeşitli insan kütlelerinin yer kaynadığı, türlü ihtirasların ortalığa dal budak saldığı bir devirde vaktiyle sayısız ülkeler fethedip, kıtalara hükmetmiş bir ırkın çocukları olan bizler sadece Milli haklarımızın tanınması amacıyla ortaya atıldık. Tarihin en büyük yapıcılarında biri olduğumuz halde, eski devirlere ait saklı emeller beslemediğimizi ve beslemeyeceğimizi yüksek sesle ilan ettik. Yirminci yüzyılın adalet ölçüsü bildiğimiz milliyet prensibine herkesten önce dört elle yürekten sarıldık. Üzerinde katıksız Türklerin yaşadığı sevgili yurdumuz için, son karış toprağı kurtuluncaya kadar dövüşü bırakmamaya and içtik.

²⁰⁵ Cumhuriyet Gazetesi, 4 Aralık 1945, s.1-3.

²⁰⁶ Cumhuriyet Gazetesi,30 Aralık 1945, s.1–3

“Sözünün eri bir millet olduğumuzu bütün dünya gördü. Yalnız zaferlerimizle değil, zaferlerimizden sonraki hayatımızla da, Milli Misak şuurunu kavramış bir millet olduğumuzu dost düşman bütün cihana ispat etik. Milletçe ilerlemenin, Milletçe yükselmenin toprak kazançlarıyla ifade edildiği tarih çağları artık geçmiştir. Başkaları aleyhine toprak ihtirası duyanları, medeniyet düşmanı, barış düşmanı bildik.

“Aynı duyguları prensip eden Milletlerle dost yaşamaya emniyet verdik. Yurtta Sulh Cihanda Sulh parolası, çeyrek yüzyıldır dış politikamızı aydınlatan bir ışık oldu. Milli Misak şuru içimizde yer etmiş benliğimize karışmış olmasaydı, bazı toprak ihtiraslarına bizde çoktan katılır, şu veya bu şekilde iddialarla ortaya çıkar, dünyayı rahata kavuşturmak gayretiyle çalışanların başına dert olurduk. Böyle yapmadık çünkü düşünce ve inançlarımızdan samimiyiz. Her milletin kendi mukadderatına sahip olmasına taraftarız. İnsanlık, medeniyet, barış ülkülerine ancak bu yoldan varılacağına inanıyoruz. Milli Misak şuru, sınırlarımız dışında macera aramaktan bizi alıkoyan bir siyasî ahlak kaidesi halinde zihinlerimize girmiş varlığımızı kavramıştır.

“Fakat aynı şurla Milli Sınırlarımız içindeki, her karış toprağı elimizle, kanımızla yoğurmuş, vücudumuzda birleştirmiştik. İmparatorluklar gibi ekleme devlet değiliz. Dili bir tarihi bir, duygu ve emelleri bir, bölünmez parçalanmaz bir milletiz. Bizden toprak istemeye kalkmak, sağlam bir adamın kolunu, bacağını kesmeye niyetlenmekten farksızdır. Ölümü göze almaksızın durup dururken alel yaşamaya razı olacak bir canlı varlık tasavvur edilebilir mi? Başkaları aleyhine gizli açık emeller beslememize engel olan Misakı Milli şuru bize çevrilecek kem gözlere karşıda bizi her zaman uyanık tutar. Kars’ın ucu, Edirne’nin köşesi yahut Ankara’nın göbeği yoktur. Sadece et ve kemik ayrılığı birleşmiş canlı bir Türk yurdu vardır. O mukaddes yurdun bir noktasına dokunmak isteyenler bütün varlığıyla Türk Milletini karşılarında göreceklerini iyi bilmelidirler.”²⁰⁷

Yabancı basının desteğiyle durumunu güçlendiren Türk basını Anadolu’nun her gün farklı bir bölgesinde yapılan Rus karşıtı miting ve gösteri haberleriyle meseleyi daha da genişletti. Basındaki genel kanı artık meselenin Türkiye’nin yanı sıra Türkiye’nin de üyesi bulunduğu Birleşmiş Milletler’in bir meselesi olduğuydu.

Bu konuda bir radyo haberi Cumhuriyet Gazetesi’nde şöyle kaleme alındı:

²⁰⁷ Nadi, N., “Milli Misak Şuru”, Cumhuriyet Gazetesi, 28 Aralık 1945, s.1

“Boğazlar hakkındaki Türk Hükümeti’nin görüşü bütün dünyaca malumdur. Toprak isteklerine gelecek olursak, bu vaziyet karşısında Türk Milleti’nin hassasiyeti ve değişmez iradesi bir daha kendini göstermiş ve hiç yoktan bir mesele icat etmek isteyenlere cevap verilmiştir. Şöyle ki; bir karış Türk toprağı için bütün Türkiye ateşe atılmaya hazırdır! Bu vesile ile başbakanımızın son günlerde büyük Millet Meclisi’nde söylediğı şu sözleri de milletçe tekrarlayalım: Dış politikada tuttuğumuz yol, İstiklal Savaşı’ndan beri tuttuğumuz yoldur. Milletlerin hürriyeti yoludur ve kendi milletimizin hürriyeti ve istiklali yoludur ve eğer gerekirse milletin çizeceğı ve Büyük Millet Meclisi’nin göstereceğı şeref yoludur.”²⁰⁸ Son gelişmelerle millet, hükümet kaynaşması sağlanarak ülkenin tek vücut olarak SSCB’nin isteklerine karşı konulacağı ortaya çıktı.

²⁰⁸ Cumhuriyet Gazetesi, 7 Haziran 1946, s.1–3.

4. BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞ ÖNCESİ VE SONRASI DÖNEMDE BOĞAZLAR EKSENİNDE TÜRK AMERİKAN İLİŞKİLERİNDEKİ DEĞİŞİM SÜRECİ

Türk-Amerikan ilişkilerini anlamak için ilişkileri tarihsel süreç içinde değişik dönemler boyunca incelemek önem taşımaktadır. Öncelikle ilişkilerin ortaya çıkışı ve anlamı genel olarak verilecektir. Türk-Amerikan ilişkilerinin ortaya çıkışının ikili ilişkileri nasıl etkilediği ve Türk dış politikası üzerindeki etkilerinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. İkili ilişkilerin tarihsel seyrini Osmanlılar döneminden başlatmak gerekir. Çünkü Türklerle Amerikalılar arasındaki ilk ilişkiler Osmanlı döneminde kurulmuştur. 2. Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde hem ABD hem de Türkiye, dış politikalarında radikal sayılabilecek değişiklikler yaptılar. İkili ilişkiler asıl itibariyle bu dönemde başladı. Amerika, kurulduğu günden itibaren büyük oranda takip ettiği izolasyonist politikasını terk edip küresel süper güç olarak dünyanın çeşitli yerlerinde sorumluluklar almaya başlarken, kurulduğu andan itibaren tarafsız politikalar izleyerek ittifaklardan uzak duran Türkiye yeni ortamda askeri ve siyasi ittifaklara katılma ihtiyacı hissetmiştir. Türkiye, Batı ile birlikte hareket ederek ABD'den daha fazla yardım alacağını, daha çok güvenlik sağlayacağını, genel bir ifadeyle çıkarlarını daha iyi muhafaza edeceğini düşünerek ABD dış politikasını desteklemiştir. Bu anlayış değişikliğinin sonucunda, iki devlet, önce ikili anlaşmalarla, daha sonra da NATO'nun çatısı altında aralarında resmi ittifak oluşturdular ve ekonomik düzenlemelerle sıkı bir işbirliği yaptılar.

2. Dünya Savaşı'ndan sonraki Türk-Amerikan ilişkilerini iki ana bölüme ayırmak mümkündür. 1945-1960 arasında ilişkiler sorunsuz denebilecek bir şekilde gerçekleşmiştir. Bu dönemde ilişkileri sarsabilecek herhangi bir ciddi anlaşmazlık veya sorun ortaya çıkmış değildir. 1945-1960 arası Türk-Amerikan ilişkileri ileri derecede bir ittifak ilişki şeklinde ortaya çıkarken, Amerika, Türk dış politikasının en kuvvetli ve hemen hemen tek dayanak unsuru olmuş, NATO bile Türkiye için Amerika anlamına gelmiştir. 1950'lerde kurulan bu ilişki sonucunda 1960'lı ve 1970'li yıllarda öncelikle Kıbrıs bağlamından ortaya çıkan birçok sorunun da temeli atılmıştı. Bu sorunlar sonucunda 1960'dan sonra Türk-Amerikan ilişkilerinde değişimler görülmeye başlanmıştır. Mükemmel uyumun yaşandığı 1950'lerden sonraki dönem, Türk-Amerikan ilişkilerinin iniş-çıkışlar ve krizler dönemidir. Bu dönemdeki iki önemli olay, Amerikan Başkanının Türk hükümetini Kıbrıs'ı işgal etmemesi yönünde

uyardığı 1964 Lyndon Johnson mektubu ile 1974'teki Kıbrıs çıkarmasına tepki olarak Amerika'nın 1975 ile 1978 yılları arasında Türkiye'ye karşı uyguladığı silah ambargosu,²⁰⁹ Türk-Amerikan ilişkileri üzerinde büyük etkiler meydana getirmiştir.²¹⁰

Soğuk Savaş sırasında ittifakın Sovyetler Birliği'ne karşı ortak bir cephe oluşturduğu açıktı ve bu ittifakın Türkiye'nin ABD ve Batı dünyası dışındaki ilişkilerini etkilememesi mümkün değildi. Ancak bu ittifakın Türk dış politikasında Orta Doğu ve Üçüncü Dünya ile ilişkilerinde önemli sorunlar oluşturmuştu. Türkiye Amerikan yanlısı tavrında verilebilecek ilk örnek, 1949 yılında Türkiye'nin İsrail'i tanıyan ilk Müslüman ülke olmasıydı. İkinci olarak 1949 yılında Endonezya'nın Hollanda'dan bağımsızlığı sorununu görüşmek üzere toplanan konferansa ABD ve Batı ittifakında yer almasından dolayı katılmamasıydı. Son olarak da Türkiye'nin Bağdat Paketi'ne katılmasıdır. Uslu'nun ifadesine göre "Bağdat Paketi Türkiye'nin NATO'ya katılmak için ödediği bir bedeldi." Türkiye'nin bu Amerikan ve Batı yanlısı politikaları 1960'lı ve 1970'li yıllarda Türkiye'yi Orta Doğu ve Üçüncü Dünya'dan uzaklaştırırken ulusal davalarında ihtiyaç duyduğu uluslar arası desteği elde edememesinde de önemli unsurlar olmuştu.²¹¹

Aşağıda ikili ilişkilerin tarihsel seyri iki ayrı alt başlık altında incelenecektir. İlk kısımda ilişkilerin çok yoğun olmadığı Osmanlı dönemi ile 2. Dünya Savaşı bitiş dönemi ele alınacaktır. Daha sonra iki taraf arasındaki yakın ittifak ilişkileri gözden geçirilecektir. Türk-Amerikan ilişkilerinin dönemler boyunca incelenmesi bu şekilde ortaya konmuş olacaktır.

4.1. Soğuk Savaş Öncesi Dönemde Türk-Amerikan ilişkileri (1776-1945)

Türklerin ABD ile ilişkilerinin tarihsel kökenleri Osmanlı Devleti'ne kadar uzanmaktadır. Zira Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı Devletinin tarihsel mirası üzerine kurulmuştur. Osmanlı Devleti bir cihan devleti olarak küresel çıkarlara ve vizyona sahipti. Bunun için Osmanlı devleti ile ABD arasında diplomatik ilişkilerin kurulması sürecinde tüm adımlar daha çok ABD tarafından atılmıştır.²¹²

²⁰⁹ Kramer, H., Avrupa ve Amerika karşısında değişen Türkiye, (çev.: Ali Çimen), Timaş Yayınları, İstanbul, 2001, s. 327.

²¹⁰ Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, Alkım Yayınları, İstanbul, 1997, s. 819-825.

²¹¹ Uslu, a.g.k., s. 12

²¹² Erhan, Ç., Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri, Ankara, İmge Kitapevi, 2001, s. 94.

Osmanlıların Amerikalılarla ilk tanışması, Osmanlı Devletinin en batıdaki topraklarının bulunduğu Mağrip ülkelerinde gerçekleşti. Gerek Trablus, Cezayir ve Tunus'un başkent İstanbul'dan uzak olması, gerekse bu bölge yöneticileri ile Osmanlı merkezi yönetimi arasında çok sıkı bir bağlantı olmaması, bu ilk karşılaşmanın ardından ikili ilişkilerde hızlı bir gelişmenin ortaya çıkmasını engelledi. ABD'nin aslında Osmanlı Devletinin toprakları olan Trablus, Cezayir ve Tunus'la kurduğu temaslar, bağımsız devletlerle kurulan diplomatik ilişkilere benzer biçimde yürütüldü. ABD temsilcileriyle bu toprakların yöneticileri arasında kapsamlı anlaşmalar imzalandı.²¹³ ABD önemli Mağrip limanlarına konsoloslar atadı. İstanbul, ne bu anlaşmaların imza ve onay süreçlerine katıldı, ne de Amerikan konsolosları Osmanlı Devleti topraklarına atanan konsolosların görev yapabilmeleri için gerekli olan beratları almaya davet edildi. Bunlarında ötesinde, ABD ile Trablus, Cezayir ve Tunus arasında 19. yüzyıl başında yaşanan silahlı çatışmalar İstanbul'da bir yankı uyandırmadı. Amerikan savaş gemilerinin saldırısına uğrayan bu Osmanlı topraklarının yöneticileri, Osmanlı merkezi yönetiminden yardım istemedikleri gibi İstanbul da herhangi bir yardım göndermekten uzak durdu.

Ticari ilişkilerin 19. yüzyılın başından itibaren gelişmesinden sonra Osmanlı Devleti ile ABD arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasına ilişkin girişimler yoğunluk kazanmış ve 1830'da imzalanan Ticaret ve Seyr-ü Sefain Antlaşması'yla ticari ve siyasi ilişkilerin hukuksal çerçevesi çizilmiştir. Bu anlaşmayla Osmanlı Devleti ABD'ye *en çok gözetilen ulus statüsü* vermiş, Amerikan tacirlerinin Avrupalı tacirlere tanınan gümrük ayrıcalıklarından yararlanmaları sağlanmış, Amerikan ticaret gemilerinin Karadeniz'e açılabilmelerine imkân verilmiş ve iki ülkenin karşılıklı olarak elçilik ve konsolosluk açmaları kabul edilmiştir. 1862'de imzalanan bir başka ticaret anlaşmasıyla da ABD'ye tanınan ayrıcalıkların kapsamı genişletilmiştir. Bu çerçevede İstanbul'daki ilk ABD diplomatik temsilciliği maslahatgüzarlık düzeyinde 1832'de, Washington'daki Osmanlı temsilciliği ise 1867'de açılmıştır.

Osmanlı-ABD ilişkileri asıl olarak ticaret etrafında yoğunlaşmıştır. Fakat özellikle Amerikan İç Savaşını takiben ABD'nin Monroe Doktrini'nden sapma süreci içine girmesi ve kendi "yarıküresi" nin çok uzağındaki "Doğu Sorunu" nun bazı boyutlarıyla ilgilenmesiyle Osmanlı-ABD ikili ilişkilerine siyasi alanlar da dâhil olmuştur. Ancak, Amerikan misyonerlerinin Osmanlı topraklarında meydana gelen milliyetçi ve ayrılıkçı kıpırdanmalara

²¹³ Erhan, a.g.k., s. 95.

destek vermesi ve Girit, Bulgaristan ve Ermeni bunalımları sırasında ABD kamuoyunda oluşturulan “Korkunç Türk” imajının da etkisiyle ABD yönetiminin Osmanlı Devletine yaklaşımında evvelce gündemde olmayan konuları ön plana çıkarması, Osmanlı-Amerikan ilişkilerinin düzeyinde hızlı bir düşüşü beraberinde getirmiştir.

ABD'nin 1. Dünya Savaşına Osmanlıya karşı savaşan İngiltere ve Fransa'nın yanında girmesinin ardından 20 Nisan 1917'de kesilen ilişkiler, ancak 10 yıl sonra yeniden kurulabildi. Osmanlı Devleti'nin son yıllarında oluşan bu soğuk ortam Cumhuriyet'in ilk yıllarına da damgasını vurdu. 1927'ye kadarki Türk-Amerikan ilişkileri geçmiş yıllardan miras kalan sorunların gölgesinde ve diplomatik ilişkilerin yokluğunda devam etti. Lozan Antlaşması'na taraf olarak katılmayan ABD ile yeni Cumhuriyetin 6 Ağustos 1923'te imzaladığı Dostluk ve Ticaret Antlaşması, Senato tarafından onaylanmamıştı. Cumhuriyet'in ilk yıllarında ilişkiler genellikle durgun seyretse de Ermeni sorunu, kapitülasyonlar ve Amerikan okulları konusunda zaman zaman gerilimler yaşandı.²¹⁴ 1927'de imzalanan bir anlaşmanın ardından diplomatik ilişkilerde normalleşme sağlanarak, karşılıklı olarak büyükelçilerin atanması yapılmıştır.

4.2. Soğuk Savaş Döneminde Farklılaşan Türk-Amerikan İlişkileri (1945-1989)

ABD ile Türkiye arasındaki yoğun ilişkiler, 2. Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında başladı. Rusların Türk Boğazları ve Türkiye'nin doğu sınırları konusunda taleplerde bulunması, şekillenmekte olan iki kutuplu dünya sisteminde Sovyet yayılcılığını en büyük tehdit olarak gören ABD'yi harekete geçirdi. ABD, 1947'de Truman Doktrini ve 1948'de Marshall Planı çerçevesinde Türkiye'ye askeri ve ekonomik yardımda bulundu. Nisan 1946'da Winston Churchill, Amerikalıları, Avrupa'nın bir “demir perde” ile ikiye bölündüğü ve Soğuk Savaşın başladığı konusunda uyarırken, ABD savaş gemisi USS Missouri Türkiye'ye destek amacıyla İstanbul'daydı. Bu ziyaretten sık sık ikili stratejik ilişkilerin başlangıcını işaret eden sembolik olay olarak bahsedilir.²¹⁵

Türkiye açısından bakıldığında, Türkiye, 2. Dünya Savaşı sonrası oluşan uluslararası sistemde kendine güvenli bir yer edinmek; savaş boyunca izlediği dış politikanın neden olduğu yalnızlıktan kurtulmak; ABD'nin liderliğinde kurulan ve üyelerinin tamamı

²¹⁴ Kor, Z. T., “Türk-Amerikan İlişkileri,” iç. Fatma Sel Turhan (der.), *Küresel Güçler*, İstanbul: Küre Yayınları, 2005, s. 70.

²¹⁵ Kirişçi, K., “Türk-Amerikan İlişkileri: Belirsizlikten Yakınlaşmaya: Türk-Amerikan İlişkileri: Reelpolitik Ötesi Genişlemesi,” *Avrasya Dosyası: ABD Özel*, C. 6, 2000, Sayı 2, s. 69.

demokrasiyle yönetilen ülkeler camiasının bir üyesi olmak; bu camianın askeri, ekonomik, mali ve siyasi desteğini alabilmek için ABD ve Batı ile ittifak ilişkisine girmişti.²¹⁶ Bu dönemde Türkiye, iki süper güç arasındaki güç dengesinden faydalanarak Soğuk Savaş'ın dışında kalamadı. Çünkü kendini korumak için yeterli ekonomik, teknik ve askeri kaynağa sahip değildi.²¹⁷ Dünyanın değişik bölgelerindeki pek çok ülkesinde olduğu gibi, Türkiye de süper güçler arası mücadele alanlarından biri oldu. Doğu ile Batı arasındaki ideolojik ve stratejik kutuplaşmada, Batı ittifakı içinde yer aldı.

Bu dış politika eğiliminin temel nedenlerden biri, Sovyetler Birliği'nin 1925 tarihli Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşması'nı yenilemeyerek Türkiye'den Montroux Anlaşması'nda Boğazların savunması konusunda değişiklik yapılmasını istemesi ve doğu illerinden toprak talebinde bulunmasıdır. J. C. Hurewitz'e göre Sovyetlerin Türkiye'ye yönelik politikasının nedeni, gittikçe büyük bir kara gücü olarak genişleyen ve dünyanın en büyük kara ordusuna sahip olan Sovyetler Birliği'nin Akdeniz'e açılan yolu denetim altına alma arzusuuydu.²¹⁸ Buna ilave olarak, Sovyetlerin Türkiye'ye yönelik politikası Rusya'nın tarihi emellerinden soyutlanamazdı. Rusya, tarih boyunca sıcak denizlere inme arzusunu hayata geçirmenin yollarını aramaktan vazgeçmemişti. 2. Dünya Savaş'ından sonra ortaya çıkan tabloda bu amacını gerçekleştirebilecek ortamı görmeye başlayan Sovyetler Birliği Türkiye'ye karşı hemen baskı kurmaya başladı. 1946 Ağustos'undaki SSCB'nin bu değişiklik talepleri üzerine, ABD statüko lehine kesin bir tutum takınmış, Türkiye de bir ölçüde bu Amerikan tutumundan cesaret alarak Moskova'ya karşı durmuştur.

ABD açısından Türkiye, Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu ve Doğu Akdeniz'e doğru muhtemel bir yayılmasının önünde bir tampon olarak görülüyordu. Ayrıca Türkiye, Amerika'nın bölgedeki çıkarlarının korunmasına da yardımcı olabilirdi. 1946 Ekim'inde, ABD, Türkiye'yi bölgenin stratejik köşe taşı olarak ilan etmiş, Moskova da Türkiye'ye kısa sürede Amerikan yardımlarının başlayacağını öngörmüştür.²¹⁹ 12 Mart 1947'de ilan edilen Truman Doktrini, "Türkiye'nin jeostratejik önemini açıkça ortaya koyuyordu: Türkiye'nin

²¹⁶ Gözen, R., "Türk-Amerikan İlişkileri ve Türk Demokrasisi: Realist Bağlantı," *Türkiye'nin Dış Politika Gündemi: Kimlik, Demokrasi, Güvenlik*, iç. Çalış, Şaban H.; Dağı, İhsan D. ve Gözen, Ramazan (der.), Ankara, Liberte, 2001, s. 87.

²¹⁷ Hale, a.g.k., s. 109-110.

²¹⁸ Hurewitz, J.C., "Russia and Turkish Straits: a Revolution of the Origin of the Problem," *World Politics C.* 14, Sayı 4, 1962, s.608.

²¹⁹ Bostanoğlu, B., *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*, Ankara: İmge Kitapevi, 1999, s. 389.

bütünlüğü, Orta Doğu'daki düzenin korunması açısından elzemdi.”²²⁰ Bu doktrinin ilanının hemen arkasından ABD, Türkiye'ye silah satışları ve ekonomik yardımlara başlamıştır.

Türkiye'nin Sovyetlerden gelen somut tehditlere karşı kendi başına çözüm bulması ve SSCB'ye mukavemet edebilmesi mümkün değildi. Bu yüzden kısa süre sonra NATO'ya üye olmuştur. NATO üyeliği 1952 yılından bu yana Türk dış politikasını belirleyici en temel faktörlerden biri olmuştur. Türkiye'nin NATO'ya üyelik için Mayıs 1950'de yaptığı ilk başvuru çeşitli nedenlerle geri çevrildi. 1950'lerde Türkiye Soğuk Savaş'ın iki kutuplu sisteminde Amerikan politikalarının sadık bir takipçisi oldu. 1949'dan itibaren NATO'ya girebilmek için mücadele eden Türkiye, 1950'de Kore'ye asker göndermesinin ardından, 1952'de ABD'nin desteğiyle ittifaka kabul edildi. Türkiye'nin NATO üyeliğinin kazanmasının nedeni olarak Kore Savaşı'na asker göndermesi ve ABD'nin çıkarları için fedakârlık yapmış olması gösterilir. Bu görüşün doğruluk payı elbette vardır; fakat Türkiye'de demokratik seçimler sonucu iktidarın değişmesi ve Demokrat Parti (DP) iktidarının liberalleşme ve demokratikleşme yönünde adımlar atması da Türkiye'nin NATO'ya kabul edilmesinde önemli bir nedendir.²²¹

Türkiye, NATO'ya girmekle ve ABD'yle özel ilişkiler kurmakla Sovyet tehdidine karşı kendisine önemli bir müttefik bulmuş ve ekonomik gelişmesi ile askeri yapılanması açısından önemli bir kaynağa sahip olmuş oluyordu. Türk yetkililerin ABD'yle ittifaklarından beklediği, kendilerine yeterli düzeyde silah ve askeri eğitim yardımı verilmesi ve savaş çıkması halinde de Amerika'dan sürekli ikmal malzemesi alabilmektir. Türk yetkililerin gözünde Türkiye'nin güvenliğinin tehlikeye düşmesi halinde Amerika, Türkiye'ye karşı yükümlülüklerini tereddütsüz yerine getirmeli ve hiçbir şart ve gelişme ABD'nin bu yöndeki hareketini engellememeliydi.²²² Türkiye, özellikle “askeri yapısını” güçlendirmek ve böylece NATO içindeki rolünü daha iyi gerçekleştirebilmek için ABD'den sürekli dış yardım aldı. Öyle ki, Türk askeri gücü, genelde Batı ülkelerinin özelde ABD'nin yaptığı ve yapacağı silah, teknoloji ve para yardımlarına “bağımlı” hale düştü.

Türkiye, NATO'ya kabulünün ardından 68 sayılı Milli Güvenlik Konseyi kararıyla daha geniş üsler sistemi kurmayı planlayan ABD'ye topraklarını açtı. Böylece birkaç yıl sonra Lübnan müdahalesinde ilk kez kullanılacak İncirlik Üssü, Orta Doğu'ya yönelik Amerikan

²²⁰ Ceylan, M., “Soğuk Savaş'ın Sonu, Yeni NATO ve Türkiye,” iç. Musa Ceylan (der.), *Yeni NATO Soğuk Savaş'tan Sıcak Savaş'a*, İstanbul: Ülke Kitapları, 1999, s. 19.

²²¹ Gözen, a.g.k., s.74.

²²² Uslu, a.g.k., s. 267.

müdahalelerinin merkezi haline geldi. Bir bakıma dış yardım karşılığında, Türkiye'nin sahip olduğu coğrafya, ABD'nin bölgedeki çıkarlarını gerçekleştirmek amacıyla kullanılmak üzere tahsis edildi. Bir yandan Anadolu, Sovyetler Birliği'nin güneye (Akdeniz ve Orta Doğu) inmesini önleyen bir engel olmuş; diğer yandan, Anadolu'daki askeri üsler, istihbarat merkezleri, boğazlar, limanlar ve havaalanları gerektiği zamanlarda ABD'nin çıkarlarını gerçekleştirmek üzere kullanılmıştır.²²³ Ayrıca Türkiye, aktif bir oyuncu olarak bölgesinde Batının ve ABD'nin çıkarlarının korunması için çalışmış, örneğin Bağdat ve Balkan Paktlarının kuruluşunda önemli görevler almıştır. 1955'te Bağlantısızlar Hareketi'nin Bandung'daki toplantısında Sovyet tehdidine karşı ülkeleri Batı Bloğunda yer almaya davet ederek şimşekleri üzerine çekmesi, Batının çıkarlarını ne derece düşündüğünün bir göstergesi olmuştur.

Türkiye'nin bu Batı ve Amerikan yanlısı tutumuna rağmen Amerikalıların Türkiye'ye bakışı ile ilgili şöyle bir değerlendirme yapılabiliyordu: "Türkiye'nin ittifak içindeki stratejik değeri, ABD halkında ve onu temsil eden kurumlarda, özellikle de ABD Kongresi'nde derin etki bırakmayan bir fonksiyon olarak görülüyor. ABD'nin diğer müttefiklerinin aksine, Türkiye'nin Amerika'yla bu pozisyonunu destekleyecek, güçlü kültürel, tarihi, duygusal veya ekonomik bağları yoktur."²²⁴ Batı ve ABD için Türkiye aslında, Güney Doğu Avrupa'nın güvenliğini sağlamada yeni bir ortak ve her şeyin ötesinde Sovyetler Birliği ile sınırı olan bir müttefikti. NATO'nun kanat ülkesi olarak Türkiye, Sovyetler Birliği ve Bulgaristan ile sınır komşusuydu ve NATO ile Doğu Bloğu ülkeleri arasındaki ortak sınırların yüzde otuz yedisini savunmaktaydı.²²⁵ Fakat Batı, Türkiye için hassas olan konularda müttefik olmasına rağmen Türkiye'yi desteklememiş tam tersine cezalandırmaktan geri kalmamıştır. Örneğin, 1964 yılında ABD Başkanı Johnson, Türkiye başbakanına gönderdiği mektupta, Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesi durumunda ve bir SSCB saldırısı ihtimalinde NATO'nun yardıma gelmeyeceği tehdidinde bulunmuş ve ABD'nin Türkiye'ye verdiği silahların Kıbrıs'a müdahalede kullanamayacağını bildirmiştir. Kıbrıs konusunda Türkiye'yi yalnız bırakmanın ötesinde, Batı Avrupa ülkeleri ve ABD, 1974 Barış Harekâtı sonrasında Türkiye'yi ciddi bir şekilde eleştirmiş ve hatta ABD silah ambargosuyla cezalandırmıştır.²²⁶ Bu nedenle Soğuk

²²³ Gözen, a.g.k., s. 79.

²²⁴ Henze, P. B., *Turkey and Atatürk's Legacy: Turkey's Political Evolution, Turkish-American Relations and Prospects for the 21st Century*, Haarlem: SOTA, 1998, ss. 77-90.

²²⁵ İnan, K., *Hayır Diyebilen Türkiye*, Timaş Yayınları, İstanbul, 1995, s. 12.

²²⁶ Bal, İ., "Bölgesel Güvenlik ve Türkiye'nin Stratejik Önemi", *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2004, s. 823.

Savaş döneminde bile Batı ile Türkiye arasındaki ittifak sorgulanmaya ve tartışmaya açık olmuştur.²²⁷

1960'lı yıllar Türkiye'nin ABD ile ilişkilerine mesafe koymasını gerektiren bir dizi gelişmeye sahne oldu. Ekim 1962'de patlak veren Küba Füze Krizinde ABD'nin İzmir Çiğli'de konuşlandığı Jüpiter füzelerinin Türkiye'ye haber verilmeden pazarlık konusu yapılması ABD ile ilişkileri ilk kez tartışmaya açtı. Ancak ilişkileri sarsan asıl gelişme, Kıbrıs Türklerine yönelik artan Rum saldırılarına karşı Türkiye'nin müdahale kararına karşı 5 Haziran 1964'te Başkan Johnson'ın yolladığı mektup oldu. Zira bu mektupla Türkiye, Amerika'nın askeri ve teknolojik yardımlarını istediği zaman, istediği şekilde kullanamayacağını ve Sovyetler ile karşı karşıya kaldığında Amerikan desteğinin gelmeyebileceğini görmüş oluyordu.

Johnson mektubu, yazıldığı dönemin çok ötesinde etkilerini sürdüren bir belgedir. Bu mektup, ABD'nin dostluğu ve güvenirliliği hakkında Türklerin kanaati üzerinde derin izler bırakmakla kalmadı, aynı zamanda Türkiye'nin dünya olayları ve yeri konusunda canlı bir tartışma başlattı. Johnson mektubunda yer alan en önemli paragraf şöyle diyordu: "NATO müttefiklerimizin, tam rıza ve muvafakatleri olmadan Türkiye'nin girişeceği bir harekât neticesinde ortaya çıkacak olan Sovyet müdahalesine karşı Türkiye'yi savunma yükümlülükleri olup olmadığını müzakere etmek fırsatını bulmamış olduklarını takdir buyuracağınız kanaatindeyim."²²⁸ İnönü'nün "yeni bir dünya kurulmasından" ve "Türkiye'nin orada yerini alacağından" bahsetmesi, silahlı kuvvetler mensuplarından sol eğilimli entelektüellere kadar çok sayıda Türk'ün sempatisini kazanmıştı. Böylece Türkiye, Soğuk Savaş'ın başlangıcından itibaren ilk kez Batı dışında dostlar bulma arayışına girerek Sovyetler Birliği'ne yanaştı. 1967 Arap-İsrail Savaşında Arapları destekledi ve ABD'nin İsrail'e yardım etmek üzere İncirlik üssünü kullanmasına izin vermedi. 1950'ler boyunca ABD ile kayıt altına alınmayan ellinin üzerinde anlaşma, gözden geçirilerek bir çerçeveye sokuldu. Türkiye, Eylül 1965'te BM Genel Kurulu'nda Vietnam'a karşı güç kullanılmasına karşı çıktı ve ABD'nin Türk birliklerinin Vietnam'a gönderilmesi isteğini geri çevirdi.

Washington'da Johnson mektubundan en yüksek dereceli beş ya da altı yetkili haberdardı; Ankara'da ise Başbakan İsmet İnönü mektubu bakanlarına göstermek zorunda kalmıştı. Mektup, Türk basınına sızdırıldığında Türk-Amerikan ilişkilerine verdiği zarar çok

²²⁷ Armaoğlu, a.g.k., s. 785- 794.

²²⁸ Başkan Johnson'ın mektubunun tam metni için, bkz, *Middle East Journal (Yaz 1966)*, ss. 386-393.

büyük oldu. Sadece on dört yıl önce Türkiye, gönüllü olarak Kore’de komünistlere karşı savaşlarında Amerika’ya yardım etmek için birlik göndermişti; şimdi Johnson mektubu ise Amerikan’ın müttefikini ortak düşmanları olan Sovyetlerle tehdit etmesi anlamına geliyordu. Türkiye’de büyük bir ihanete uğramışlık hissi doğmuştu.²²⁹ Nasıl 12 Mart 1947 tarihli Truman Doktrini Türk-Amerikan münasebetlerinde bir dönüm noktası olmuş ise, 5 Haziran 1964 tarihli Johnson Mektubu da Truman doktrininin açmış olduğu güçlü ilişkiler dönemini tersine çeviren bir dönüm noktası olmuştur.²³⁰

Türk halkı ve yetkilileri bugün de Amerika’yla ilişkilerinde iki olayda ihanete uğradıklarını düşünmektedirler. Bunlar Johnson mektubu ile 1975-1978 döneminde uygulanan silah ambargosudur. Birincisi Türkiye’nin Kıbrıs’a müdahalesinin önlenmesinde rol oynamıştır, ikincisi ise Kıbrıs’a müdahalenin bir sonucudur. Seçkinlerin ve halkın Amerika hakkındaki değerlendirmesinin aynı olduğu eşine az rastlanır bu iki olay, etkileri açısından yıkıcı olmuştur. Bu “ihanete uğrama duygusunun” 1960’lı yılların ortalarından itibaren en önemli göstergelerinden biri, Altıncı Filo’nun Türkiye limanlarını ziyaret etmesine karşı öğrencilerin büyük gösteriler düzenlemesidir.²³¹ Türkiye’nin ABD’ye bakışında 1960’lı yılların belirleyici etkilerinden biri, Türk ulusal çıkarlarının bu Atlantik ötesi müttefikten uzak durmak ya da içeriği ne olursa olsun Amerika’nın isteklerine direnmek olduğuna dair formülün bu dönemde gelişmesiydi.

1970’li yıllarda Türk-Amerikan ilişkilerinde bir kırılma daha yaşandı. Haşhaş ekimi kriziyle başlayan ve 1974’teki Kıbrıs müdahalesiyle devam eden gerilimlerin ardından Şubat 1975’te yürürlüğe giren ve 3,5 yıl süren silah ambargosu ilişkileri kopma noktasına getirdi. Bu dönemde Türkiye’de NATO operasyonları için açık tutulan İncirlik hariç tüm Amerikan üsleri ve dinlenme tesisleri kapatıldı. Yeni kurulan Ege Ordusu’nun NATO’nun hizmetine sokulması yönündeki çağrılara olumsuz cevaplar verildi. Ayrıca Sovyetler Birliği ile artan ilişkiler 1978’de Türk-Rus Deklarasyonu’nun imzalanmasıyla sonuçlandı.

Türkiye’nin Kıbrıs’ta gerçekleştirdiği ikinci harekât ve bunun neticesinde Adanın büyük kısmını kontrolü altına alması, Amerikan yönetimi ile Kongresi arasında Türkiye’ye karşı Kıbrıs’taki askeri operasyonlarında Amerika’dan aldığı silahları kullandığı için askeri

²²⁹ Rustow, D., A., *A Forgotten Ally*, New York: Council on Foreign Relations, 1987, s. 95

²³⁰ Armaoğlu, a.g.k., s. 787,788.

²³¹ Çandar, C., “Türklerin Amerika’ya Bakışından Örnekler ve Amerika’nın Türkiye Politikası,” iç. Morton Abramowitz (der.), *Türkiye’nin Dönüşümü ve Amerikan Politikası*, (çev. Nasuh Uslu ve Faruk Çakır), Ankara: Liberte, 2001, s. 183.

ambargo uygulanıp uygulanmaması konusunda uzun süren bir mücadele yaşanmasına neden oldu.²³² 5 Şubat 1975'ten itibaren Kongre'deki Yunan lobisinin de etkisiyle ABD Türkiye'ye silah ambargosu uygulamaya başladı. Ambargo kararıyla birlikte verilmesi daha önceden kararlaştırılmış olan 200 milyon dolar değerindeki silahın sevki donduruldu. Amerika'nın silah ambargosuna Türkiye'nin cevabı ise, 13 Şubat 1975'te Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin kurulması olmuştur.²³³ Amerikan yetkililerinin ambargoyu kullanarak Türk yöneticileri Kıbrıs sorununda taviz vermeye zorlamak istedikleri bir gerçektir. Türk yöneticilerin gözünde ise Kıbrıs ve askeri işbirliği birbiriyle ilişkilendirilmemesi gereken konulardır. Misilleme olarak Türk hükümetinin 25 Temmuz 1975'te iki ülke arasındaki 1969 tarihli Savunma İşbirliği Anlaşması'nı feshetmesi ve Amerikan üslerini kapatması, iki devlet arasındaki ilişkileri en alt düzeye indirecekti. Ambargonun kaldırılması ancak uzun çabalardan sonra 1 Ağustos 1978'de mümkün olabildi.²³⁴

1980'lerde ilişkiler, yaşanan bazı iç ve dış gelişmeler sebebiyle düzelmeye başladı. Ambargonun kalktığı 1978 Eylül'ü ile askeri yönetimin işbaşına geldiği 12 Eylül 1980 tarihleri arasında Türkiye'nin içine düştüğü kargaşa, siyasi istikrarsızlık, anarşi ve terör Amerika'yı tedirgin etmişti.²³⁵ Çünkü o dönemde anarşi ve teröre genellikle Amerikan karşıtı grupların katıldığı düşüncesi Amerikalılarda hâkim olmuştur. Dış gelişmelerde ise 1979 Şubat'ında İran'da İslam İnkılâbı'nın gerçekleştirilmesi, 1979 yılının sonunda Sovyetlerin Afganistan'ı işgali gibi 1980'li yıllarda da etkisi görülen yeni gelişmeler Orta Doğu'nun stratejisini alt üst etmişti. Bu yeni stratejik yapı içinde Türkiye, ABD için neredeyse tek güvenilir müttefik haline geldi ve önemi arttı. 12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonra Batı Avrupa, Türkiye'ye karşı yoğun bir kampanya başlatır, Türkiye'yi bütün forumlardan dışlar, Avrupa Konseyi'nden çıkartılmasını gündeme getirirken ve böylece Türkiye'yi dış ilişkilerinde zor durumda bırakırken, Amerikalılar, herhangi bir şekilde Türkiye'deki askeri rejimi eleştirme ve Türkiye aleyhinde girişimde bulunma yoluna gitmediler. Avrupalıların, yönelttikleri aşırı eleştirilerle Türkiye'nin 1982 yılında Avrupa Konseyi'nin Parlamenterler Meclisinden çekilmesine neden olmaları karşısında, ABD'nin Türkiye'ye verdiği destek Türk yöneticilerce takdir edildi. Sonuç olarak ABD için bölgedeki istikrar önem taşımaktaydı ve Türkiye'deki istikrarı sağlamak üzere yapıldığı ifade edilen askeri müdahale bu yüzden ABD açısından olumlu bir gelişmeydi.

²³² Uslu, N., *Türk-Amerikan İlişkilerinde Kıbrıs*, Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları, 2000, s. 307.

²³³ Eroğlu, H., *Kıbrıs Türk Federe Devleti, Kuruluşu, Anayasası ve Bağımsızlığı*, Ankara, Tisa Matbaacılık Sanayi, 1976.

²³⁴ Uslu, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 259.

²³⁵ Armaoğlu, a.g.k., s. 824.

1974 Kıbrıs müdahalesi üzerine yaşanan kriz sonrası 1980-1983 döneminde Türk-Amerikan ilişkileri altın çağını yaşadı. Avrupa ile ilişkilerde yaşanan kriz, Türkiye'yi diplomatik, ekonomik ve askeri alanlarda ABD'ye yakınlaştırırken, Soğuk Savaş'ın yeniden ısınması ABD'nin Türkiye'ye olan ihtiyacını pekiştirmişti. Ancak askeri yönetimin destek vermesiyle Kasım 1983'te Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC)'nin bağımsızlığını ilan etmesi mevcut sorunlara bu defa KKTC'nin uluslararası toplum tarafından tanınması sorununu eklemiştir. Amerikan Kongresi Türkiye'nin KKTC'yi tanıma kararını geri çekmesini talep ederek Kıbrıs sorununun çözümü ile Amerikan yardımı konusunda ilinti kurulmasını gündeme getirdi.²³⁶ Ancak, Reagan yönetiminin ısrarıyla iki konu arasında ilinti kurulması yönündeki karar önerisi kabul edilmedi. Bunun yanında Kongre bu dönemde Ermeni sorununu da aralıklarla gündeme getirmiştir.

Bu dönemde, ABD ile kapsamlı bir ekonomik ve savunma işbirliği anlaşması imzalandı.²³⁷ 29 Mart 1980'de imzalanan Savunma ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması (SEİA) 1980'li yıllardaki Türk-Amerikan ilişkilerinin çerçevesini oluşturmaktaydı. SEİA, NATO antlaşmasını uygulamak için beş yıllığına imzalanmış ve beş yıldan sonra da yıllık olarak uzatılması öngörülen bir yürütme antlaşmasıydı. Antlaşma çerçevesinde Amerika Türk Silahlı Kuvvetlerine (TSK) savunma malzemesi, değişik hizmetler ve askeri eğitim sağlamayı taahhüt etmekteydi; bunun karşılığında ise ABD'nin Türk toprakları üzerinde belirlenen tesislerde silahlı kuvvet bulundurmasına ve askeri faaliyet gerçekleştirmesine izin verilmekteydi. Ayrıca Türkiye'nin kaynaklarının güvenliği için nasıl kullanılacağını araştırmak ve tartışmak üzere bir ortak Türk-Amerikan komisyonu kuruluyordu. SEİA, ilk beş yıllık süresinin dolmasından sonra yapılan görüşmelerden sonra 1990 yılına kadar tekrar uzatılmıştır.

Türkiye, 1980'li yıllar boyunca ABD açısından büyük stratejik önem taşımaya devam etti. Bu dönemde stratejik önemin en önemli ayaklarından biri ABD için Türkiye'nin Orta Doğu açısından sahip olduğu stratejik konumuydu. ABD yönetimleri, sahip olduğu jeopolitik özelliği nedeniyle Türkiye'yi ABD'nin global stratejisinin önemli bir parçası olarak gördüler. Türkiye, sadece Sovyetler Birliği'ne karşı değil, fakat daha önemlisi Basra Körfezi'nin güvenliği açısından anahtar bir ülke; sadece coğrafyasıyla değil, sahip olduğu büyük tarihi, nüfusu, siyasi ve askeri donanımı itibarıyla de gözden çıkarılamayacak bir müttefik ve bu

²³⁶ Dağı, İ. D., *İnsan Hakları, Küresel Siyaset ve Türkiye*, İstanbul: Boyut Kitapları, 2000, s. 111.

²³⁷ Kor, a.g.k., s. 71-72.

güçlü potansiyeliyle, bölgedeki dengeleri etkileyebilecek bir devlet olarak algılandı.²³⁸ Sovyetler Birliği ile Orta Doğu ülkeleri arasında stratejik bir engel oluşturmasının yanında Türkiye, bölgede istikrarın sağlanması ve korunmasında ve Doğu-Batı çatışması bağlamında dünya barışı ve ABD'nin küresel çıkarları için potansiyel tehlike oluşturan bölgeyle ilgili faktörlerin (İran İslam İnkılabı ve Afganistan'ın işgali) etkisini kırmada anahtar rol oynamaktaydı.²³⁹

Bu arada Türkiye'nin ekonomik gelişmesi o derece hızlı olmuş ve o noktaya varmıştı ki, Türk yetkililer Amerika'yla ilişkilerinde artık daha fazla yardım yerine daha fazla ticaret ister hale gelmişlerdi. Başbakan Özal, güçlü ekonomiyi, ulusal güvenliği korumanın en önemli şartı olarak gördüğü için, iç ve dış yatırımcıları, Türk ekonomisinin değişik alanlarında ve bu arada savunma sanayinde yatırım yapmalarını teşvik etmekteydi. Özal'ın gerçekleştirmeyi düşündüğü projeler çerçevesinde Amerikan pazarının Türk mallarına, özellikle tekstil ürünlerine açılması ve Türk şirketlerinin Amerikan endüstrisinin şirketleriyle avantajlı ortaklıklar kurması büyük önem taşıyordu. Bu konuda ortaya çıkan en büyük problem, Amerikan makamlarının Türkiye'den yapılan tekstil ithalatına kota koymalarıydı. 1986 yılında SEİA'nın uzatılması görüşmelerinde Türk yetkililer Amerikan Dışişleri Bakanı Shultz'un Türkiye Mart ayındaki ziyareti sırasında antlaşmanın tekstil kotalarıyla ilişkilendirilmesi yönünde taleplerde bulundular. Türk yetkililer tekstil kotası ve ticaretteki dengesizliğin (1991 yılında ABD'nin Türkiye'ye ihracatı 1.7 milyar dolar iken Türkiye'nin ABD'ye ihracatı 534 milyon dolar idi) kaldırılması konularında ABD'den olumlu bir yaklaşımla karşılaşmazlarken, bu ülkeden ekonomik alanda elde edebildikleri en önemli ekonomik katkı, Türkiye'nin AB'ye gelecekte üye olması konusunda Amerikan hükümetinin açık bir destek vermesiydi.²⁴⁰

4.3. Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk-Amerikan ilişkileri (1989-2001)

Soğuk Savaş, 20. yüzyılın ikinci yarısına damgasını vurmuş ve iki süper güç arasında yaşanmış siyasi, askeri ve ekonomik bir mücadeledir. Bu çift kutuplu düzen, dünya üzerindeki insanların hayatlarını etkilemiş, bakış açılarını yönlendirmiş ve iki ideolojinin (komünizm ile kapitalizmin) çatışmasına sahne olmuştur. Soğuk Savaş bu iki ideolojiden birinin temsilcisinin (SSCB'nin) parçalanmasıyla sona ererken, bu sona eriş, gerek uluslararası

²³⁸ Gözen, a.g.k., s. 78-81

²³⁹ Uslu, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 259.

²⁴⁰ Uslu, a.g.k., s. 269

dengeler ve gerekse Türkiye-ABD ilişkileri açısından son derece önemli yeni gelişmelerin ortaya çıkmasına neden oldu. Yeni gelişmelerle birlikte ideolojik temele dayalı cepheleşme ve bu cepheleşmenin doğurduğu gerginlik ortamı ortadan kalktı. Doğu-Batı cepheleşmesi sona erdi, kutuplaşmanın sembolü olan iki Almanya birleşti, Sovyetler Birliği dağıldı ve uluslararası sistem yeni bir belirsizlik ve istikrarsızlık dönemine girdi. Bu dönem Türk-Amerikan ilişkilerinde de yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur.

Körfez Savaşı'nın neden olduğu gelişmeler çerçevesinde Kuzey Irak'ın geleceği ile Kürtlerin durumu, Türkiye'deki insan hakları ihlalleri, ABD'nin ikili çevreleme politikası, Kıbrıs'ın geleceği, Türk-Yunan ilişkileri ve Türkiye'nin silah satın alma programları, 1990'larda iki ülke arasında sık sık ihtilafa yol açan konulardı. Bu konularda iki ülke arasında çıkar farklılıklarından kaynaklanan önemli anlaşmazlıkların birçoğu günümüzde de devam etmektedir. Bununla birlikte, 1990'lı yıllarda iki ülke arasındaki işbirliği, stratejik birliktelik ve ittifak genel hatlarıyla devam etti. Stratejik açıdan iki ülkenin pek çok konudaki ortak hedefleri ve ortak görüşleri de varlığını korudu. İşbirliği konuları arasında NATO'nun genişlemesi, Türkiye'nin AB'ye üyeliği, kitle imha silahlarının (KİS) ve balistik füzelerin yayılmasının önlenmesi, Rusya ya da İran topraklarına alternatif olarak Hazar Havzası'ndan Batı'ya uzanan yeni petrol boru hatlarının kurulması ile Balkanlar'a barış ve istikrar getirmek için bölgedeki ülkelerle işbirliği yapılması bulunmaktaydı. Ortak stratejik yaklaşım, 1990'lar boyunca ikili ilişkilerde yaşanan olumsuzlukların giderilmesinde önemli katkılarda bulundu. Kısacası söz konusu dönemde ikili ilişkiler inişli çıkışlı bir seyir takip etmiştir.

4.3.1. Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Oluşan Uluslararası Sistem ve Boğazlar Faktörü

Soğuk Savaşın sona ermesi Doğu-Batı cepheleşmesinin bitmesini ifade etmektedir. 1989 yılında Doğu Avrupa ülkelerinde başlayan demokratikleşme hareketlerini 1990 Şubatında Varşova Paketi'nin dağılması izledi ve COMECON Ocak 1991 yılında lağvedildi. Bu gelişmeleri ise Doğu Avrupa ülkelerindeki Sovyet askerlerinin çekilmesi izledi.²⁴¹ 1991 yılında Sovyetler Birliğinin dağılması ise Soğuk Savaşın artık geri dönüşmez biçimde sona ermesi anlamına geldi. Bütün bu gelişmeler iki kutuplu dünya düzeninin artık sona erdiğini ve uluslararası sistemde yeni bir güç dağılımı ve yapılanmanın ortaya çıktığını ifade etmekteydi.

²⁴¹ Brahm, H., "The Disintegrating of the Soviet Union and Europe," *Aussen Politic*, C. 43, Sayı 1, 1992, s. 43-53

Bazı yazarların “en uzun on yıl olarak” ifade ettikleri 1990-2000 dönemi, bir yandan her alanda küreselleşmenin yaşandığı, diğer yandan küreselleşme tarifinde ifadesini bulan Batı’yı “en fazla temsil eden” ABD’nin savunduğu ekonomik ve siyasal modellerle bunların sosyal ve siyasal uzantılarının tüm dünyada etkili olmaya başladığı topyekûn bir geçiş dönemi olmuştur.

Pek çok gözlemci Soğuk Savaş’ın sona ermesini Batı’nın özellikle ABD’nin bir zaferi olarak yorumladı.²⁴² Gerçekten de ABD Soğuk Savaş’tan tek süper güç olarak çıktı ve uluslararası sistemin rakipsiz en güçlü aktörü konumuna geldi. Ayrıca Soğuk Savaş’ın sona ermesi komünist sistemin de iflası anlamına gelmekteydi, çünkü Soğuk Savaş sadece askeri cepheleşmeyi değil, aynı zamanda sosyo-ekonomik sistemlerin ve ideolojilerin de mücadelesini ifade etmekteydi. Yaklaşık 45 yıl süren bu mücadelenin sonunda ise komünist ideolojinin siyasal platformdan çekildiğini söylemek mümkündür. Böylece Sovyetler Birliği’nin ve bu ülkenin önderlik yaptığı Varşova Paktı’nın dağılmasıyla birlikte 1990’ların başından itibaren, zamanın ABD Başkanı George Bush’un “yeni dünya düzeni” olarak adlandırdığı bir döneme girildi. Aslında Bush’un adlandırması yeni bir kavramsallaştırma değildi. 20. yüzyıl boyunca iki kez daha 1. ve 2. Dünya Savaşları’nın ardından ABD başkanları, ortaya çıkan ortamı yeni dünya düzeni olarak adlandırmışlardı.²⁴³

Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD tek süper güç olarak kalmasına rağmen Rusya, Çin, AB, Japonya ve Hindistan gibi yeni güç merkezleri ortaya çıkmıştır. Bazı uzmanlar yeni dönemi üç kutuplu uluslararası sistem olarak nitelendirmişlerdir. ABD, AB ve Çin-Rusya-Hindistan stratejik üçgeni yeni kutuplar olarak değerlendirilmiştir. Ancak ABD hala dünyada ortaya çıkan diğer güç merkezlerini her bakımdan gölgelediğinden uluslararası sistemi üç kutuplu olarak tanımlamak veya tarif etmek şimdilik pek doğru olmayabilir. Diğer taraftan ABD, bu üç gücün her biriyle ilişkilerini ayrı ayrı geliştirip stratejik üçgenin ortaya çıkması ihtimalini azaltmaya, bu güçleri kontrol altında tutmaya çalışmaktadır. Bununla birlikte, uzun dönemde bu durum ABD ve diğer güçlerin performansına bağlı olarak değişebilecektir. Fransa, Almanya, Rusya ve Çin yükselen ABD egemenliğinden ve şu anki uluslararası sistemden memnun değildir. Zaman zaman ABD’nin küresel politikalarına tepki göstermişlerdir. Örneğin 1991’deki 1. Körfez Savaş’ını takip eden ABD-İrak çatışmalarında ve daha sonra Bosna ve Kosova çatışmalarında Rusya ve Çin, ABD’yi eleştirerek dünyada önemli birer güç olduklarını ima etmişler ve yeni çok kutuplu uluslararası sisteme giden yolu

²⁴² Brzezinski, Z., ‘The Cold War and Its Aftermath,’ *Foreign Affairs*, C. 71, Sayı 4, 1992, s. 4, ss. 31

²⁴³ Erhan, Ç., “Soğuk Savaş Sonrası ABD nin Güvenlik Algılamaları”, *Uluslararası Güvenlik Sorunları ve Türkiye*, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2002, s. 63.

açmaya çalışmışlardır.²⁴⁴ Ancak Rusya ve Çin arasındaki ilişkiler, bu devletlerin stratejik ortak olarak nitelendirilmesine neden olacak derecede derin ve geniş çaplı değildir.

Öte yandan Almanya ve Japonya'nın Soğuk Savaş döneminin gerçek galipleri olduğu da söylenebilir. Almanya bu dönemden sadece ekonomik bir güç olarak değil, aynı zamanda siyasal birleşmesini de gerçekleştirerek çıktı. Alexei Filitov'un ifadesiyle, "Soğuk Savaş'ın başlamasına neden olan Almanya, Soğuk Savaş dönemindeki süper güçler cepheleşmesine rağmen, Alman Ruhu sayesinde Soğuk Savaş'tan zaferle ayrıldı."²⁴⁵ Birleşik Almanya, sadece Avrupa'nın en güçlü ülkesi haline gelmedi, aynı zamanda uluslararası sistemin de önemli bir aktörü oldu. Almanya'nın bu başarısı, uzmanların beklemediği bir zaman diliminde ve Soğuk Savaş döneminin olumsuzluklarına rağmen Almanlar tarafından sağlandı. Japonlar Soğuk Savaş yıllarında Japon mucizesi olarak adlandırılan olağanüstü bir kalkınma gerçekleştirmişlerdir. 1990'lı yıllarda Japon ekonomisinde bir resesyon ve ardından düşüş yaşanmasına ve Körfez Savaşı'ndan sonra Japon efsanesinden bahsedilmez olmasına rağmen Japon ekonomisi, ABD'den sonra yeryüzünün en büyük ikinci güçlü ekonomisi haline gelmiş, Japon liderler, 2. Dünya Savaşı kısıtlamalarının kaldırılmasını ve kendilerine BM Güvenlik Konseyi'nde daimi üyelik statüsü verilmesini isteyebilmiştir.

Soğuk Savaş sonrası dönemin önemli özelliklerinden biri de daha yoğun istikrarsızlık ve çatışmalara sahne olmasıdır. Soğuk Savaş'ın dünyaya verdiği zararların yanında, olumlu tarafları da olmuştu. Bunlardan biri de, dünyadaki haritaların büyük ölçüde dondurulması ve silahların gölgesi altında bile olsa istikrarın sağlanmış olmasıydı. Soğuk Savaş sonrası dönemde dünyanın pek çok bölgesinde istikrarsızlıklar ortaya çıktı. Soğuk Savaş döneminde uygun zemin bulamadığı için yeşeremeyen etnik ve dini irredantizm harekete geçti. Yugoslavya dağıldı; Hırvat-Sırp, Sırp-Müslüman ve Hırvat-Müslüman etnik savaşları yaşandı. Daha sonra Kosova ve Makedonya sorunları ortaya çıktı. Kafkaslar da Ermeni-Azeri, Rus-Çeçen, Gürcü-Abhaz çatışmalarına sahne oldu. Zaten istikrarsız bir bölge olan Orta Doğu'da ise Soğuk Savaş döneminde bile bir taraftan Arap-İsrail savaşları ve çatışması devam ederken diğer taraftan İran ve Irak sekiz yıl süren (1980-1988) bir savaşa tutuşmuştu. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte Irak lideri Saddam Hüseyin, Kuveyt'i işgal etmeye kalktı.²⁴⁶

²⁴⁴ Bal, İ., "Avrasya'da Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Yükselişi: Yeni Büyük Oyunda Etkili Bir Araç mı?", 21. Yüzyılda Türk Dış Politikası, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2004, s. 606-607.

²⁴⁵ Filitov, A., "Victory in the Post War Era. Despite the Cold War or Because of It?", *Diplomatic History*, Cilt. 16, Sayı. 1, 1992, s. 55.

²⁴⁶ Bal, İ., "Türkiye-ABD İlişkileri ve 2003 Irak Savaşının Getirdikleri", 21. Yüzyılda Türk Dış Politikası, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2004, s. 155-156.

SSCB ve Doğu Bloğu'nun dağılma sürecinde olduğu bu dönemde ABD, Birleşmiş Milletleri (BM)' de etkin bir şekilde kullanarak uluslararası toplumu arkasına aldı, Saddam'ı cezalandırdı ve Irak'la ilgili gelişmelerden faydalanarak yeni dünya düzenin ilk temellerini attı.

Soğuk Savaş sonrası dönemin göze çarpan bir başka özelliği, ekonomik kalkınmanın devletler için daha önemli hale gelmeye başlamasıdır. Yeni dönemde bilginin üretim ve kullanımını önemli bir faktör haline dönmüştür. Böylece Soğuk Savaş sonrası dönemde istikrarsızlık ve siyasi değişikliklerden ayrı olarak yeni bir ekonomik ve politik coğrafya ortaya çıkmıştır. Diğer bir deyişle, dünya ülkeleri gelecekte siyasi bloklara öncülük edebilecek ekonomik gruplaşmalar oluşturma yoluna gitmişlerdir. AB, gerçek manada bütünleşmesini gerçekleştirmek için ekonomik ve parasal birliğini tamamlamış ve ortak dış politika ve savunma girişimlerine başlamıştır. Yeni dönemde Asya Pasifik ekonomi-politik bölgesinin ve genel olarak Asya kıtasının da dünya siyasetindeki yeri artmıştır. ASEAN ve APEC gibi oluşumlarla Asya Pasifik bölgesi ekonomik ve siyasi birleşme yönünde önemli mesafeler kaydetmiştir. Ortaya çıkan bu iki güç merkezi ABD'nin küresel hegemonyasına sınırlamalar getirmiştir. Aynı zamanda insan hakları, çevre, uyuşturucu ve sağlık gibi bütün dünyanın ortak sorunu olan alanlarda önemli gelişmeler ortaya çıkmaya başlamıştır.

4.3.2. Türkiye ve Türk – Amerikan İlişkilerinin Yeni Sistemdeki Konumu

Soğuk Savaş'ın bitmesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Türkiye'nin dış ilişkilerinde yepyeni bir sayfa açılmıştır. Bir yanda Körfez Savaşı, diğer yandan iki çok uluslu sosyalist federasyonun (SSCB ve Yugoslavya'nın) dağılması sonucunda Türkiye, kendisini istikrarsızlık ve belirsizliklerle dolu yeni bir uluslararası ortamda, yeni sorunlar ve olanaklarla karşı karşıya bulmuştur. 1990'lı yılların başından itibaren Ankara'nın ilgisi Balkanlardan Çin'e kadar uzanmaktaydı. Batı eğilimli geleneksel ilişkilerinin yanında, yurtdışındaki Türklere yapılan muameleler, enerji güzergâhları, terörizm ve komşu KİS'in üretilmesi gibi çeşitli konular dış politika kapsamına girdi. Dolayısıyla, Türkiye Bosna, Kosova, Çeçenistan sorunlarında taraf olarak, KEİ ve D-8 gibi girişimlerde bazen doğrudan yönlendirici olarak, bazen taraf olmadığı sorunlarda çok yönlü bir politika izleyerek, uluslararası toplumla birlikte hareket etti. Uluslararası platformları daha çok kullandı ve aktif bir diplomasi izledi. Bu yüzden Türkiye'nin yeni sistemdeki konumunu ve küresel ve bölgesel aktörlerle ilişkilerini genel hatlarıyla incelemek gereklidir.

1990'lı yılların başında Türkiye karasal sınır olarak yeni komşuları Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan denizden ise Ukrayna olmak üzere komşularının sayısı iki yıl içinde yüzde elli arttı. En önemlisi bir büyük güç olarak Rusya'nın kardan fiziki sınırının ortadan kalkmasıydı. Sovyetlerin dağılmasından sonra, unutulmuş soydaşlar, yeni ortaya çıkmış kardeş cumhuriyetler ve yeni etnik ve bölgesel çatışmalar neredeyse bir anda Türk dış politikasının ilgi alanına dâhil oldular.²⁴⁷ Her şeye rağmen Balkanlardaki ve Kafkaslardaki gelişmeler Türkiye'nin kültürel, dilsel ve tarihsel bağları sonucunda Türk dış politikasının ekonomik ve siyasi politikaları için yeni alanlar açtı. Türkiye'deki dış politika karar vericileri ve uygulayıcıları açısından artık AB üyeliği, Türk-Yunan ilişkileri ve Kıbrıs meselesi gibi standart sorunları aşan yoğun bir dış politika gündemi ortaya çıkarken, aynı dönemde uluslararası sorunlar ve dış politika konuları Türk kamuoyu tarafından daha çok tartışılmaya başlandı.

Kasım 1990'daki Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) zirvesinde Soğuk Savaşı resmen sona erdiren Paris Şartı imzalandığında, Türkiye'nin stratejik önemi tartışılmaya başlanmıştır. Bazı gözlemciler Türkiye'nin stratejik önemini kaybettiğini dile getirirken, bazıları da tam aksini öne sürmüştür. Ankara ve Batıdaki birçok kişi Türkiye'ye olan ilginin azalacağını düşünmüş ve Türkiye'nin önemini yeniden tartışmaya başlamışlardır. Ancak 1991 yılının iki önemli olayı, Körfez Savaşı ile Sovyetler Birliğinin dağılması, sonucunda Türkiye, uzmanların bile tahmin edemedikleri yeni bir ağırlık kazanmıştır. Orta Doğu barış sürecindeki girişimleri yanında Türk Cumhuriyetleriyle var olan ortak bağlarını yeniden keşfedilmesi, Türkiye'nin, sınırlarının çok ötesinde önemli bir ekonomik, politik ve kültürel aktör ve jeopolitik köprü olduğu imajını güçlendirmiştir.

1990'ların başından itibaren dünyada yaşanan gelişmeler, Türkiye'nin önüne bazılarının ifadesiyle ancak bin yılda rastlanabilecek tarihi fırsatlar getirmiştir. Özellikle Avrasya kuşağında Türkiye bölgesel bir güç olma fırsatını yakalamıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılması ve altı yeni Türk devletinin bağımsızlıklarını kazanması, Türkiye'nin bölgede daha etkili bir rol oynamasının önünü açmıştır. Soğuk Savaş döneminde aşılması hayal gibi görünen Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye arasındaki en önemli engel bu şekilde ortadan kalkmıştır. Ortaya çıkan bu fırsatlardan dolayı 21. yüzyıl Türk asrı olarak anılmaya başlanmıştır. Türkiye, Karadeniz bölgesinde istikrar sağlayan, Akdeniz'e geçişi kontrol eden, İslami radikalizmle mücadele eden ve ABD ile Batı'nın güneydeki dayanak noktası olarak

²⁴⁷ Hale, a.g.m., s. 234.

NATO'ya hizmet eden önemli bir ülke olarak görüldü ve Orta Asya ile Kafkaslarda ortaya çıkan yeni bağımsızlığını kazanan devletlere “model ülke” olarak gösterildi.

Böylece Batı ittifakının ötekisi olan Doğu Bloğunun yıkılması ile birlikte Türkiye'nin Batı için önemi azalmış görünürken, Kafkasya ve Orta Asya'daki gelişmeler Türkiye'nin stratejik önemini devamını sağlamıştır. Türkiye, o dönemde bir yandan bu yeni cumhuriyetlerle yakın ilişkiler kurup bölgedeki etkinliğini arttırma imkânı elde ederken, öte yandan dünyanın geleceği için hayati öneme sahip olan bu bölgelerdeki enerji kaynaklarının dünya pazarlarına aktarılmasındaki kilit konumuyla sıvırdı. Sonuçta Türkiye, Adriyatik'ten Çin'e kadar uzanan geniş bir bölgede çok daha önemli bir rol oynama fırsatı yakaladı. Üstelik bu fırsat büyük ölçüde Türkiye'nin dışında meydana gelen olayların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Yeni dönemde NATO'nun geleceği konusunda da tartışmalar yapılmaya başlanmıştır. NATO Soğuk Savaş döneminde Batı Avrupa'yı Sovyet tehdidinden korumuş ve ABD'nin Avrupa'da etkili olmasını sağlamıştır. Avrupa'nın güvenliği için NATO Türkiye'ye büyük önem vermiştir. Doğu Bloğunun yıkılmasından sonra ortaya çıkan istikrarsızlıklar ve potansiyel tehditler Türkiye'nin stratejik önemini devam ettirmiştir. Bu sistemik değişim Türkiye-AB ilişkilerinde de önemli bir kırılmaya yol açmıştır. Türkiye Avrupa güvenlik sisteminde kalmak ve AB'nin sağlayacağı muhtemel imkânlardan yararlanmak için AB ile daha sıkı ilişkiler kurmak istemiştir. Ancak AB ülkelerinin, Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri ile dostça ilişkiler geliştirmeye başlamaları Türkiye'nin AB tam üyeliğini geciktirmiştir.

Soğuk Savaş boyunca Türkiye, Sovyetlerin Orta Doğu'ya yönelik emellerinin önündeki bir set olarak güvenlik ve dış politikasını Batıyla, özellikle de ABD ile olan ittifak ilişkilerine dayandırmıştı. Orta Doğu, Balkanlar ve Kafkaslardaki gelişmeler, Türkiye'nin önemini hala koruduğunu, hatta çevre ülkesi olmak yerine, merkez ülkesi haline geldiğini gösterdi. Özellikle, Orta Asya ve Kafkaslarda İran etkisinin artma kaygısı, Batının bölgede Türk modelini ortaya atmasına yol açtı. Bu ise bölgede Türkiye'nin önemini teyit edilmesi anlamına geliyordu.

Türkiye, yeni bölgesel tehditlerin merkezinde bulunması ve enerji kaynaklarına yakınlığı dolayısıyla Amerikan politikalarında merkezi bir hale geldi. İki ülke arasındaki ilişkiler 1990'lı yıllarda yapısal bir değişim geçirdi. Çeşitlendirilen ilişkilerde enerji, ekonomik ve ticari işbirliği, bölgesel işbirliği ve Kıbrıs konuları ana başlıkları oluşturdu.

1999'da yapılan üst düzey resmi ziyaretlerde Avrupa, Kafkasya, Orta Asya ve Orta Doğu'ya kadar olan bölgelerde geniş çapta örtüşen çıkarlar çerçevesinde çok boyutlu ve çok yönlü bir stratejik işbirliği anlamına gelen "Stratejik Ortaklık" sağlanmıştır ve bunun ekonomik ve ticari alanlara da teşmil edilmesi desteklenmiştir. Bu bağlamda 1999 ve 2002'de ekonomik alanda bazı anlaşmalar imzalandı.²⁴⁸

Türkiye'de sıkça ifade edildiği gibi, Doğu Bloğu'nun yıkılmasıyla ortaya çıkan belirsizlik ortamı ve otorite boşluğu, bölgenin ve Türkiye'nin güvenliği için eskisinden daha büyük tehditlerin oluşmasına yol açabilirdi. Nitekim Körfez Krizi, Yugoslavya'daki etnik ve dinsel çatışmalar, Kafkasya'da Azeri-Ermeni gerginliği ve Çeçenistan savaşı gibi gelişmeler, Orta Doğu, Balkanlar ve Kafkasya'nın kesiştiği bir konumda yer alan Türkiye'nin algıladığı tehdidi çeşitlendiriyordu. Türkiye bu çok yönlü tehdidi ancak Soğuk Savaş sonrası dönemde "dünya jandarmalığı" rolünü benimseyen ABD'nin yardımıyla bertaraf edebilirdi. Bu çerçevede Türkiye, Soğuk Savaş boyunca taşıdığı Batı'nın bir "kanat ülkesi" ya da "ileri karakolu" rolünden sıyrılarak, istikrarsızlık denizinin ortasındaki "güvenli ada" rolünü üstlendi. Özellikle Soğuk Savaş yıllarında NATO tarafından asıl korunması gerektiği düşünülen merkez bölgenin güvenliğe kavuşması ve İttifakın tehdit algılamalarının Türkiye'nin etrafındaki bölgeden kaynaklanması, Ankara'nın bu yeni durumu gündemde tutarak önemini vurgulamasına ve ABD ile ilişkilerini daha da kuvvetlendirmenin yollarını aramasına yol açtı.²⁴⁹

Türkiye, yeni bölgesel tehditlerin merkezinde bulunması, enerji kaynaklarına yakınlığı ve jeopolitik konumu dolayısıyla Amerikan politikalarında merkezi bir hale geldi. Bu dönemde Türkiye çok önemli bir "jeopolitik eksen" ve jeopolitik oyuncu olarak tanımlandı. Diğer bir ifade ile Türkiye bir "mihver ülke" olarak görüldü. Türk-Amerikan çıkarları bu yeni dönemde geniş çapta örtüştü. Washington'un bakış açısına göre Türkiye, Amerika'nın ulusal çıkarlarını ilgilendiren birçok bölgesel sorunda stratejik bir role sahip önemli bir müttefik oldu. Washington, Türkiye'nin Amerikan ulusal çıkarları için taşıdığı önem dolayısıyla Türkiye'nin AB'ye tam üye olma girişimini ve Azeri petrolünün Batı piyasalarına nakledilmesiyle ilgili olarak Bakü-Ceyhan petrol boru hattının yapımını destekledi. ABD, Orta Doğu'daki istikrarsız petrol üreticisi devletler üzerindeki nüfuzunu arttırma ve bunlar üzerinde denetim sağlama amaçları çerçevesinde, Türkiye'yi "kilit bir cephe devleti" olarak

²⁴⁸ Kor, a.g.k., s. 73.

²⁴⁹ Erhan, Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri, s. 143-144.

gördü. Diğer tarafta ABD'nin uluslararası finans ve ticaretteki güçlü konumunun farkında olan Türkiye, ekonomik alandaki sıkıntılarını giderme ve Hazar petrolünün taşınmasıyla ilgili isteklerini gerçekleştirme konularında ABD'nin desteğine ihtiyaç duymuştur. Bu örtüşen çıkarlar çerçevesinde ikili ilişkiler daha sonra “stratejik ortaklık” olarak geliştirildi. ABD hala Orta Doğu'ya ulaşmak için güvenilir yollara ve sağlam müttefiklere ihtiyaç duymaktaydı. Türkiye'nin kara, deniz ve hava sahası ABD'nin Orta Doğu'ya ulaşmasında en güvenilir yollardı. Türkiye'deki Amerikan üsleri de ABD'nin Orta Doğu politikasını destekleme ve bölgede meydan gelebilecek olağandışı gelişmeleri gözetleme açısından Amerikan savunma sisteminde çok önemli bir yere sahipti.²⁵⁰

Soğuk Savaş'ın sona ermesi Türkiye için son derece önemli sayılabilecek yeni gelişmelerin ortaya çıkması anlamına geldi. AB siyasal bir birlik olma sürecini hızlandırırken, Avrupa'nın güvenlik sorunlarının AB tarafından çözülmesi için gerekli girişimleri başlattı. Bütün bu gelişmeler güvenliğini büyük ölçüde NATO ittifakı üzerine kuran Türkiye için birçok olumsuzluğu doğurmaya başladı ve Türk-Amerikan ilişkilerinde Türkiye'nin ABD'ye yönelik politikalarını etkiledi. Bu dönemde Türkiye'nin iç siyasi gelişmelerinden kaynaklanan dış politikadaki uygulamalar Türk-Amerikan ilişkilerinde bazı rahatsızlıklara yol açtı. Son olarak Soğuk Savaş döneminin sona ermesi ve bunun oluşturduğu gelişmeler neticesinde Türkiye bölgesel bir güç olma, Balkanlar, Kafkasya ve Orta Doğu bölgelerinde daha etkili bir rol oynama ve ABD ile de daha yakın ilişkiler kurma konusunda da önemli sayılabilecek fırsatlar yakalamış oldu.

²⁵⁰ Uslu, Türk Amerikan ilişkileri, s. 265.

SONUÇ

Bölge üzerinde çıkarları olan her ülke tarih boyunca Türk Boğazları ve Karadeniz'i ya egemenlikleri altına almak istemiş ya da çeşitli imtiyazlar sağlamak için mücadele etmişlerdir. Bu uğurda çeşitli ittifaklar kurulmuş, açık veya gizli pek çok antlaşma yapılmıştır. Fakat bölgedeki çıkar ilişkilerindeki dengeler öylesine hassas konumda olmuştur ki, bir dönem dost olanlar bir süre sonra düşman, düşman olanlar ise birden dost olabilmektedir. Bu hassas denge savaşında Osmanlı Devleti ve Türkiye her zaman karşılıklı güç savaşlarının arasında bu dengeyi korumaya çalışmış ve kendi menfaatlerine en uygun gelecek biçimde politikalar izlemiştir. Bugüne kadar yaşanan süreçte Türk Boğazları'yla ilgili sorunların çözümü için diğer devletlerin lehinde pek çok gelişme meydana gelmiş fakat her defasında yukarıda bahsedilen hassas güç dengesi bozulacağından, çıkarlarına aykırı düşen tarafın müdahaleleriyle veya bundan duyulan endişe ile istenilen sonuçlar alınamamıştır.

II. Dünya Savaşı'na giden süreçte olası bir savaşta kendisini doğrudan savaşa çekebilecek düzenlemelerden kaçınmaya çalışan Türkiye, savaş süresince de üzerindeki artan baskılara rağmen savaş dışında kalma siyasetini başarıyla uygulayabilmiştir. Kararlılıkla izlenen bu politika sayesinde Türkiye Cumhuriyeti Devleti ve Türk halkı II. Dünya Savaşı'nın acı deneyimlerini yaşamaktan kurtulmuştur. Ancak genel olarak Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sırasında izlediği dış politika stratejisinin tam bir tarafsızlık olmadığı söylenebilir. Türkiye bu savaş sırasında temelde savaşın dışında kalma amacına yönelik bir politika izlemiş, bu doğrultuda esas olarak tarafsızlık stratejisinden yararlanmakla beraber, gerektiğinde ittifaklar oluşturma stratejisini de kullanmıştır. Savaş boyunca Türk askeri tek bir kurşun bile sıklamamış, hiç insan kaybına uğramamıştır. Ancak II. Dünya Savaşı'nın bir bedeli olarak Türkiye savaş sonrasında bir yandan uluslararası alanda kendisini büyük bir yalnızlık sorunu içinde bulurken, diğer yandan bir takım ekonomik sorunlarla karşılaşmıştır.

II. Dünya Savaşı sonrasında SSCB ve ABD Dünya'nın iki süper güç adayı olarak ortaya çıkmışlardır. Savaş sonrasında Dünya sahnesinde bu iki ülkenin yükselmesi Dünya'yı iki kutuplu bir sisteme yöneltmiştir. Bu süreç beraberinde iki devlet arasında rekabeti ve çekişmeleri de getirmiştir. Sovyetler'in savaş sonrasında Doğu Bloğunu kurması ve Avrupa'ya kendi siyasi ve ekonomik sistemini ihraç etmeye çalışması bu coğrafyadaki gücünü kaybetmek istemeyen ABD'yi harekete geçirmiştir. Bu gelişmeler doğrultusunda ABD II. Dünya Savaşı'ndan yıkık bir halde çıkan Avrupa'ya yardıma yönelmiştir.

Dönemin sıkıntılarını yaşayan Türkiye, II. Dünya Savaşı'ndan başarıyla çıkmış olan Sovyetler Birliği'nin Boğazlar'la ilgili olarak Montrö'nün yeniden düzenlenmesini istemesi ve Gürcü Profesörlerin Türkiye'nin Kuzeydoğu topraklarında hak iddia eden makalelerinin yayınlanmasıyla kendisini uluslararası ortamda daha da yalnız hissetmiştir. Gürcü Profesörlerin toprak talebinde bulunmaları genel olarak Sovyetler Birliği ile bağlantılı olarak değerlendirildiğinden Türkiye bu durumu ciddi bir Sovyet tehdidi olarak algılamış ve yansıtmıştır. Başlangıçta Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den bir takım taleplerde bulunması konusunda Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Truman bu meselenin Türklerle Ruslar'ın kendi aralarında çözmeleri gereken bir mesele olduğunu söylemiştir. Ancak süreç içinde değişen koşullar Amerika'nın uluslararası alandaki gelişmeler karşısındaki tavrını değiştirmiştir.

1946 yılına gelindiğinde Sovyetler'e ve Dünya'ya karşı gücünü ve o coğrafyada söz sahibi olduğunu göstermek isteyen ABD fiili olarak harekete geçme kararı almıştır. ABD'nin Türk- Amerikan ilişkilerinde dönüm noktası olarak nitelenen Missouri Zirhlisi'nin Türkiye'yi ziyaret etmesi kararını 6 Mart 1946'da açıklanması Türkiye'de büyük heyecan uyandırmıştır. Bu olay Türk basınında geniş yer bulmuş ve günlerce gündemdeki yerini korumuştur. Bu tarihten itibaren Türk-Amerikan ilişkileri çok farklı bir boyut kazanmış, Boğazlar ekseninde bu ikili ilişki hiç olmadık düzeyde bir ilerleme sağlamıştır.

Tarih boyunca askeri bir mücadele alanı olan Türk Boğazları günümüzde de ekonomik bir mücadele alanı haline gelmiştir. 2. Dünya Savaşının hemen ardında gelen SSCB' nin Boğazlar üzerindeki talepleri karşısında bir an şaşırın Türkiye sonrasında ustaca SSCB' yi ABD ile dengelemiş ve Boğazlar Türkiye'nin ABD'nin başını çektiği kutba dahil olmasında en önemli rolü oynamıştır. Montreux Boğazlar Sözleşmesi devlet arasındaki bu denge konumunu iyi tolere etmektedir. Soğuk Savaş döneminde ise, Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki egemenliğinin mutlak olduğu pekişmiş ve bu dönemde Boğazlar sadece, geçiş kazaları ve çevre sorunlarıyla gündeme gelmiştir, bu koşullar çerçevesinde Türkiye Cumhuriyeti, Boğazlar'da bir nevi bekçilik yapmıştır.

Türkiye'nin ulusal riskleri ve hatta uluslararası çevre risklerini azaltabilmek için Boğazlar kozunu diğer devletler ile arasındaki dengeyi bozmadan iyi kullanmak zorundadır. Öyle ki; geçmişte Osmanlı Devleti, Boğazları İngiltere ve Çarlık Rusya arasında bir denge unsuru olarak kullanmış, yine soğuk savaş döneminde Türkiye, ABD

ve SSCB arasındaki dengeyi yine Boğazları kullanmak suretiyle kurmuştur. Ancak günümüzde, boğazlardan geçen tankerlerin tonaj ve sayılarının artması, petrol sevkiyatının eskiye nazaran çok yoğunlaşması, SSCB' nin dağılmasıyla Karadeniz sahildarı devletlerin fazlalaşması gibi nedenlerden dolayı Montreux Boğazlar Sözleşmesi, ihtiyaçlara cevap veremez bir duruma gelmiştir. Aynı zamanda uluslararası sistemdeki tehdit algılamaları da günümüzde farklılık göstermeye başlamış, Soğuk Savaşın da sona ermesiyle ABD nazarında birincil tehdit unsurunu oluşturan Sovyet Rusya eski etkinliğini yitirmiştir. Soğuk Savaş sonrasında hazar petrolünün aktarımı meselesi ile birlikte Boğazların jeoekonomik önemi de bir hayli artmıştır. Bu çerçevede Boğazlar artık güvenlik parametresinin ağırlık taşıdığı jeopolitik önemin ötesinde, bölgesel olarak jeoekonomik ve jeokültürel yapılanmanın da odak noktalarından birisi haline gelmiştir.

Boğazlar gibi Avrupa ve Asya kıtalarının stratejik düğümünü elinde tutmak, büyük avantajları ve riskleri beraberinde getirir. Türkiye, Soğuk savaşın getirdiği dinamik uluslararası konjonktürde Boğazlarla ilgili olarak genel stratejik çerçeve içinde tutarlılık arz eden ve riskleri en aza indirgerken avantajları maksimum seviyede tutan esnek bir diplomasi yöntemi geliştirmek durumundadır. Montreux' nün çizdiği çerçevenin dışına çıkmadan, Türkiye'nin ticari ve kültürel merkezi olan İstanbul'un güvenliği ile Boğazların statüsü arasındaki bağımlılığı göz önünde bulunduracak şekilde, Türkiye'nin boğazlar üzerindeki denetiminin artırılması ve elinin kuvvetlendirilmeye çalışılması öncelikli hedef olmalıdır. Montreux, SSCB 'nin dağılmasıyla ortaya çıkan yeni Karadeniz Sahildarı devletler ile birlikte oluşturulacak bir platformda yeniden gözden geçirilmeli, yeni dönem koşullarına uygun ve ihtiyacı karşılayacak bir konuma getirilmelidir. Öte yandan Türkiye'nin en önemli üretim ve ticaret merkezlerinin Marmara Denizi etrafında bulunuyor olması da Boğazların ülke güvenlik parametreleri içerisindeki önemini ortaya koymaktadır. Ancak, Türkiye Boğazlar üzerinde yaptığı ve yapacağı tasarrufları, barışçıl geçişleri engellemekten ziyade, kendi iç hayat alanının güvenliğini sağlayabilmek için gerçekleştirmekte olduğunu sağlam bir diplomatik mantık ve söylem ile hukukileştirmek ve bu durumu gerek ABD gerek Rusya ve gerekse diğer Avrupa devletlerine kabul ettirmek durumu ile karşı karşıyadır.

Özetle, Boğazlar Türkiye'nin en önemli stratejik avantaj kaynaklarından birisidir. Bu stratejik avantaj kaynağının tutarlı bir strateji, rasyonel bir diplomasi ve iyi zamanlama ile kullanılabilmesi sadece Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrası dönemin

şartlarına ayak uydurması açısından değil, uzun dönemli stratejik kaderi açısından da büyük önem taşımaktadır. Boğazlar Türkiye'nin ülke bütünlüğünün bir parçası, güvenlik kilidi ve egemenlik meselesidir. Türkiye'nin zorlu coğrafyasının temel bir belirleyici öğesi olan Boğazlar, uluslararası ilişkilerin geliştiği dünya sisteminde gündemdeki yerini korumaktadır ve korumaya da devam edecektir.

KAYNAKÇA

- ABADAN, Yavuz; "Amerika'nın Dünya Misyonu", Cumhuriyet, 5 Mart 1945.
- ABADAN, Yavuz; "Dünya Tarihi Kararı", Cumhuriyet, 4 Ocak 1945 Akşam Gazetesi, 1945 yılı baskıları.
- ARMAOĞLU, Fahir; 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, Alkım Yayınları, İstanbul, 1997.
- ARMAOĞLU, Fahir; Belgelerle Türk Amerikan Münasebetleri, Ankara, TTK, 1991.
- ARMAOĞLU, Fahir; "Amerikan Belgelerinde Lozan Konferansı ve Amerika", Belleten C. LV, Sayı 213, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara- Ağustos 1991.
- BAL, İdris; "Bölgesel Güvenlik ve Türkiye'nin Stratejik Önemi," 21. Yüzyılda Türk Dış Politikası, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2004,
- BALTALI, Kemal; 1936-1956 Yılları Arasında Boğazlar Meselesi, Ankara, 1959.
- BAŞYURT, Erhan; Ateş Yolu- Boğazlarda Bitmeyen Kavga, İstanbul, 1998
- BAYKAL, Ferit Hakan; "Günümüzde Deniz Ulaşımındaki Gelişmelerin Işığında Türk Boğazları'nın Hukuki Rejiminin Değerlendirilmesi ve Milletlerarası Hukukla Genel Olarak Kabul Görmüş Diğer Boğazlar'dan Geçiş Rejimleri ile Kıyaslanması", Marmara Denizi 2000 Sempozyumu Bildiriler Kitabı, İstanbul, 2000.
- BELEN, Fahri, Askeri, Siyasi ve Sosyal Yönleriyle Türk Kurtuluş Savaşı, Ankara, 1983.
- BELİK, Mahmut R.; Türk Boğazlarının Hukukî Statüsü, İstanbul 1962.
- BEYDİLLİ, Kemal; "Boğazlar Meselesi" maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C.2, İstanbul 1992.
- BİLGE, Suat A.; Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri, 1920-1964, Türkiye İş Bankası
- BİLSEL, M. Cemil; Lozan CII, Ahmet İhsan Matbaası Ltd., İstanbul-1933.
- BİLSEL, M. Cemil; Türk Boğazları, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul-1948.
- BOSTANOĞLU, Burcu; *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*, Ankara: İmge Kitapevi, 1999.
- BOZKURT, Enver; Uluslararası Hukuk Mevzuatı, Lazer Ofset Basımevi, Ankara, 1992.
- BRAHM, Heinz; "The Disintegrating of the Soviet Union and Europe," Aussen Politic, C. 43, Sayı 1, 1992.
- BRZEZINSKI, Zbigniew; 'The Cold War and Its Aftermath,' Foreign Affairs, C. 71, Sayı 4, 1992
- CEYLAN, Musa; "Soğuk Savaş'ın Sonu Yeni NATO ve Türkiye," iç. Ceylan, Musa (der), *Yeni NATO Soğuk Savaş'tan Sıcak Savaşa*, İstanbul, Ülke Kitapları, 1991.

- Cumhuriyet Gazetesi, 1945- 1946 yılı baskıları.
- ÇANDAR, Cengiz; “Türklerin Amerika’ya Bakışından Örnekler ve Amerika’nın Türkiye Politikası,” iç. Abramowitz, Morton (der.), *Türkiye’nin Dönüşümü ve Amerikan Politikası*, (çev. Nasuh Uslu ve Faruk Çakır), Ankara: Liberte, 2001.
- DAĞI, İhsan D.; *İnsan Hakları, Küresel Siyaset ve Türkiye*, İstanbul: Boyut Kitapları, 2000.
- DAVER, Abidin; “Kararımızın Mucip Sebepleri”, Cumhuriyet, 5 Ocak 1945.
- DE LUCA, Anthony R.; “Soviet-American Politics and the Turkish Straits”, *Political Science Quarterly*, Cilt:92, No:3, Sonbahar 1977.
- DERİNGİL, Selim; *Denge Oyunu - II. Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul,1998.
- DOĞANAY, Hayati; *Coğrafya'ya Giriş*, Gazi Büro Kitabevi, Ankara, 1993.
- DOĞRUL, Ömer Rıza; “Devamlı Sulh Yolunda Kesin Adımlar”, Cumhuriyet, 6 Mart 1945.
- DÜMEN, Erdoğan; *Tarih içinde Boğazlar Sorunu*, İstanbul 1990.
- ERHAN, Çağrı; *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, Ankara: İmge Kitapevi, 2001.
- ERHAN, Çağrı; “Soğuk Savaş Sonrası ABD nin Güvenlik Algılamaları”, *Uluslararası Güvenlik Sorunları ve Türkiye*, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2002
- ERKAL, Şükrü; *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Çanakkale Cephesi Harekatı*, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1993.
- ERENDİL, Muzaffer; “Hatıralar”, *Türk Subaylarının İkinci Dünya Savaşı Hatıraları*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1999.
- ERİM, Nihat; *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri Cilt I*, Ankara, 1953.
- EROĞLU, Hamza; *Kıbrıs Türk Federe Devleti, Kuruluşu, Anayasası ve Bağımsızlığı*, Tisa Matbaacılık Sanayi, Ankara, 1976.
- ESMER, Ahmet Şükrü- SANDER, Oral; *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996.
- FILITOV, Alexei; “Victory in the Post War Era. Despite the Cold War or Because of It?”, *Diplomatic History*, Cilt: 16, Sayı: 1, 1992.
- FIRAT, Hilmi; *Türk Boğazları ve Önemi*, Deniz Basımevi, İstanbul 1950.
- GORYANOF , Serj; *Çanakkale ve İstanbul Boğazları*, Devlet-i Osmaniye-Rusya Siyaseti, (Çev. Ali Reşad- Macar İskender), 1331.
- GÖNLÜBOL, Mehmet -SAR, Cem; *Atatürk ve Türkiye’nin Dış Politikası (1919–1938)*, Ankara, 1990.

- GÖZEN, Ramazan; “Türk-Amerikan İlişkileri ve Türk Demokrasisi: Realist Bağlantı,” Türkiye’nin Dış Politika Gündemi: Kimlik, Demokrasi, Liberte, Ankara, 2001.
- GÜLBOY, Semih Burak; “Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Doğu Akdeniz’deki Güç Dengesinin Değişimi ve Montrö Boğazlar Sözleşmesi”, Türkoloji Kültürü, Cilt 1, N:2, Yaz 2008.
- HALE, William; Türk Dış Politikası: 1774-2000, (çev.: Petek Demir), Mozaik, İstanbul, 2003.
- HARRİS, George S.; The Troubled Alliance, Washington: American Enterprise Institute, 1972
- HENZE, Paul B.; Turkey and Atatürk’s Legacy: Turkey’s Political Evolution, Turkish-American Relations and Prospects for the 21st Century: Haarlem: SOTA, 1998.
- HUREWİTZ, Jacob Coleman; “Russia and Turkish Straits: a Revolution of the Origin of the Problem,” World Politics, C. 14, Sayı 4, 1962.
- İNAN, Karman; Hayır Diyebilen Türkiye, Timaş Yayınları, İstanbul, 1995.
- İNAN, Yüksel; Türk Boğazlarının Siyasal ve Hukuksal Rejimi, 2.Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 1995.
- KARACAN, Ali Naci; Lozan, Milliyet Yayınları, Tarih Dizisi II, İstanbul, 1991.
- KARAL, Enver Ziya; Osmanlı Tarihi, Cilt : 7, İslahat Fermanı Devri 1861-1876, Ankara
- KİLİ, Suna; Türk Devrim Tarihi, İstanbul, 2001.
- KİRİŞÇİ, Kemal; “Türk-Amerikan İlişkileri: Belirsizlikten Yakınlaşmaya, Türk-Amerikan İlişkileri: Reelpolitik Ötesi Genişlemesi,” *Avrasya Dosyası: ABD Özel*, C. 6, 2000.
- KOCABAŞ, Süleyman; Türkiye'nin Canı Boğazlar, İstanbul 1994.
- KOR, Z. Tuğba; “Türk-Amerikan İlişkileri,” Küresel Güçler, Küre Yayınları, İstanbul, 2005.
- KRAMER, Heinz ; Avrupa ve Amerika karşısında değişen Türkiye, (çev.: Ali Çimen), Timaş Yayınları, İstanbul, 2001.
- KUMKALE, Tahir Tamer; Tarihten Günümüze Türk Rus İlişkileri, İrfan Yayıncılık, İstanbul, 1998.
- KUNIHOLM, Bruce Robellet; The Origins of the Cold War in the Near East, Princeton University Press, 1980.
- MİRZAOĞLU, Ramazan; "Türk Boğazları ile İlgili 15.02.2000 Tarihli Basın Toplantısı", T.C. Denizcilik Müsteşarlığı Web Sayfası (www.denizcilik.gov.tr).
- NADİ, Nadir, “ Milli Misak Şuuru ”, Cumhuriyet Gazetesi, 28 Aralık 1945.
- OTMANBÖLÜK, Günvar; “ II. Dünya Savaşında boğazlar Üzerindeki Kabus” , Hayat Tarih Mecmuası, Sayı: II, 1978.
- PAZARCI, Hüseyin; Uluslararası Hukuk Dersleri, Turhan Kitabevi, Ankara, 1996.

- RUSTOW, Dankwart A.; A Forgotten Ally, New York: Council on Foreign Relations, 1987.
- SARAY, Mehmet; Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin Nato'ya Girişi III. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Hatıraları ve Belgeler, Ankara, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2000.
- Son Posta, 1945 yılı baskıları,
Son Telgraf, 1945 yılı baskıları.
- SOYSAL, İsmail; Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, Cilt: I 1920-1945, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1989
- TOLUNER, Sevim; Limni Adası'nın Hukuki Statüsü ve Boğazlar Konvansiyonu, Beta Yayınları, İstanbul, 1987.
- TOWLE, Philip; "The Montreux Convention as a Regional Arms Control Treaty-Negotiation and Practice", Military Affairs, Cilt: 45, Sayı:3, Kasım 1981.
- TUKİN, Cemal; Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi, İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü, İstanbul, 1947.
- TUNÇKANAT, Haydar; İkili Anlaşmaların İçyüzü, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2001.
- TURAN, Şerafettin; Türk Devrim Tarihi, C.4, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999.
- TÜRKGELDİ, Ali; Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi, T.D. Tarihi Enst. Yayınları, Ankara, 1948.
- UÇAROL, Rıfat; "Değişmekte Olan Dünyada Türk Boğazlarının Önemi ve Geleceği", Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye, İstanbul, 1994.
- Ulus Gazetesi, 1945-1946 yılı baskıları.
- USLU, Nasuh; Türk Amerikan İlişkileri, 21.yy Yayınları, Ankara, 2000.
- USLU, Nasuh; Türk-Amerikan İlişkilerinde Kıbrıs, Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları, 2000.
- ÜLMAN, Haluk; Türk- Amerikan Diplomatik Münasebetleri 1939- 1947, Sevinç Matbaası, Ankara, 1961.
- ÜSTÜNER, Nuri; Türk Boğazları Bölgesi'nde Seyir, Can, Mal ve Çevre Güvenliğini Sağlayacak Emniyetli Geçiş İçin Nasıl Bir Trafik Kontrol Düzeni Kurulmalıdır?, Harp Akademileri Komutanlığı Yay., İstanbul 2000.
- Vakit Gazetesi, 1945-1946 yılı baskıları.
- YETKİN, Çetin; Karşı Devrim 1945- 1950, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdaafa-i Hukuk Yayınları, Antalya, 2006.
- ZÜRCHER, Eric Jan; Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.

ÖZGEÇMİŞ

22 Temmuz 1982 tarihinde Mersin 'in Erdemli ilçesinde dünyaya geldim. İlk ve orta öğrenimimi Ankara'da tamamladım. 1997 yılında Ankara Polis Kolejine, 2000 yılında ise Ankara Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Fakültesine kaydoldum. Buradan 2004 'te mezun olduktan sonra 2005 yılında Beykent Üniversitesi Uluslar arası ilişkiler ana bilim dalında yüksek lisans eğitimime başladım. Halen İstanbul Emniyet Müdürlüğü bünyesinde görev yapmaktayım.

Yabancı dilim İngilizce olup, evliyim.

M. Fatih TEZCAN